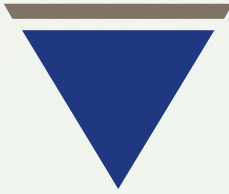
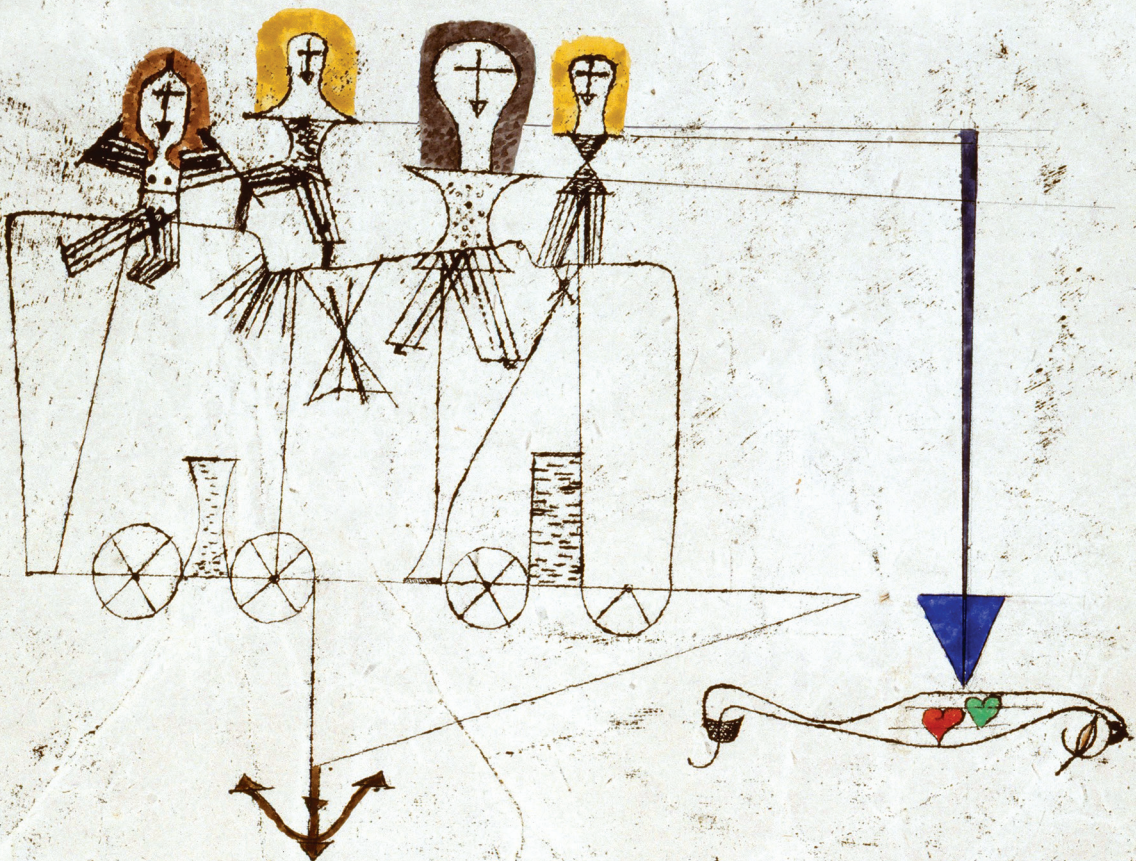

KOVÁCS
JUDIT

A VISZONOSSÁGON TÚL

Az igazságtalanságra adott proszociális válasz

KOVÁCS
JUDIT

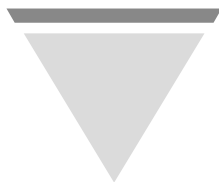

A VISZONOSSÁGON TÚL

Az igazságtalanságra adott proszociális válasz

Budapest, 2020

KOVÁCS
JUDIT

A VISZONOSSÁGON TÚL

Az igazságtalanságra adott proszociális válasz

A könyv kiadását a Magyar Tudományos Akadémia 2020-ban meghirdetett akadémiai
könyvkiadási pályázata támogatta.

A kötet szakmai lektora: Hunyady György

© Kovács Judit, 2020

ISBN 978-963-312-323-2

ISBN 978-963-312-324-9 (pdf)

Felelős kiadó: az ELTE Eötvös Kiadó ügyvezető igazgatója

Kiadói szerkesztő: Kiss Ernő Csongor

Projektvezető: Urbán László

Tördelőszerkesztő: Csánki János

Borítótervező: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai kivitelező: Multiszolg Bt.

Tartalom

Előszó	9
1. Az igazságosság problematikája a pszichológiában	13
1.1. Az igazságosság iránti vágy	16
1.2. A disztributív igazságosság	18
1.2.1. Elosztási elvek	18
1.2.2. Elosztási elveket illető preferenciák	20
1.3. A procedurális igazságosság	24
1.4. A kapcsolati (interakciós) igazságosság	25
1.5. Az igazságossági észlelet integrációja	27
1.6. Változások az igazságosságkutatás szemléletében az elmúlt húsz-harminc évben	29
1.6.1. Hangsúlyváltás a retributív igazságosságtól a resztoratív igazságosság felé – a büntetőjogi értelemben vett „esetek”	30
1.6.2. Hangsúlyváltás a „számlakiegyenlítéstől” a megbocsátás felé – büntetőjogi esetnek nem minősülő normasértések	31
1.7. Összefoglalás	33
2. Az igazságosságra és igazságtalanságra adott válaszok	35
2.1. Az észlelt igazságtalanság stresszt okoz	35
2.2. A sérelmek okozta stressz megküzdést igényel, amely megküzdésre számos út kínálkozik	38
2.3. Az igazságtalanságra és igazságosságra adott válaszok csereelméleti kerete és a viszonyosság alapú válaszok	38
2.3.1. Sérelem – Rombolás: a hátrányosan érintő igazságtalanságra adott cselekvéses válaszokat példázó vizsgálatok	41
2.3.2. A nagyvonalúság és igazságosság kiváltotta építő válaszok	42
2.4. Az igazságtalansággal, sérelmekkel való megküzdésnek a csereelméleti viszonzási kereten túlmutató útja: a megbocsátás	46
2.5. Összefoglalás	48
3. A rendszerigazolás mint az igazságtalanságra való válasz elmaradásának lehetséges oka	49
3.1. A rendszerigazolás elméletének alapvetései	50

3.2. Az igazságtalanság olykor nem nyilvánvaló, ezért nehezebben észlelhető	52
3.3. Bántalmazó kapcsolatokhoz való ragaszkodás közeli kapcsolatokban: a családban és a munkahelyen	52
3.4. Az ismeretlen bántalmazóhoz való kötődés bizarr esete: a Stockholm-szindróma	55
3.5. Összefoglalás	56
4. Kapcsolatörzés a hatékonysággal szemben? Releváns elméletek és kapcsolódó kutatási megfigyelések korábbi kutatásainkból	57
4.1. A kapcsolatápolás és a kontroll (hatékonyság) a társas kapcsolatokban: releváns elméletek	58
4.1.1. A pénz és a társas kapcsolatok	58
4.1.2. A hatalom és a társas kapcsolatok	59
4.1.3. A célkeretezési elmélet	60
4.1.4. Kapcsolatápolás és hatékonyság integratív alkutárgyalásokban	61
4.1.5. A morális alapok elmélete	63
4.2. Kutatási tapasztalatok saját kutatásokból, melyek az érdekalapú morálon túl a kapcsolat alapú morál motivációs erejét húzzák alá	65
4.2.1. „A varga maradjon a kaptafánál!”: gyengébb szerephez gyengébb fegyvert?	65
4.2.2. Egyenlőségheurisztikus osztás, mentésre érdemes társas viszonyok közepette (kapcsolatmentés a hatékonyság rovására)	70
4.2.3. Alkalmazkodásalapú integráció integratív alkuban	73
4.3. Összefoglalás	76
5. Az észlelt igazságtalanságot viszonzatlanul hagyók nyugalma	77
5.1. „Menethibás” csavar: a provokálhatatlanok türelme	77
5.2. Az igazságtalanságot követő feszültség oldásának egyéni mintázatai: szóvá tenni vagy hallgatni?	85
5.3. A kapcsolatromboló és kapcsolatjavító válaszok egymás melletti jelenléte az igazságtalanságot követően	89
5.4. Összefoglalás	96
6. Az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezők	97
6.1. Az igazságos világba vetett hit	97
6.2. Az igazságosságra való érzékenység	101
6.3. Proszocialitás	103

6.4. Vallásosság	107
6.5. A megbocsátási hajlandóság	111
6.6. Összefoglalás	112
7. Az egyéni tényezőknek az igazságtalanságra adott választ befolyásoló hatását ellenőrző vizsgálataink	114
7.1. A proszociális társas értékorientáció és az igazságtalanságra adott válaszok	114
7.1.1. A proszociális társas értékorientáció elnézővé tesz a sérelmekkel kapcsolatban	115
7.1.2. A proszociális társas értékorientációjú személy kevésbé védi saját magát és az erőforrásait	118
7.2. A vallásosság összefügg az igazságtalanságra nemcselekvő módon való reagálással	119
7.3. A proszocialitás és az igazságosság iránti érzékenység összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal	123
7.4. A megbocsátási hajlandóság és összefüggése az igazságtalanságra adott válaszokkal	129
7.5. Összefoglalás	131
8. A döntéshozó törekvése az igazságosságra, és válaszai az igazságtalanságra	133
8.1. A döntéshozók igazságosságra való törekvése és az etikus vezetés	133
8.2. A döntéshozó proszociális lehetőségei az általa elkövetett igazságtalanság után: a kárpótlás	134
8.3. Kérjen-e bocsánatot a döntéshozó? Hogyan kérjen bocsánatot a megbocsátást segítő és a bizalmat helyreállítandó?	136
8.3.1. A vétséget elismerő bocsánatkérés hatása: elméleti bevezetés	137
8.3.2. Módszer	138
8.3.3. Eredmények	141
8.3.4. Megbeszélés	146
8.4. Összefoglalás	148
9. Az igazságtalanságra tanúként adott proszociális válaszok	150
9.1. Tanúként való közbeavatkozás az igazságtalanságokkal szemben, interperszonális szinten	150
9.1.1. Az áldozat védelmében való személyes kiállás tanú szerepben	151
9.1.2. A normasértés büntetése érdekében mutatott kiállás tanú szerepben	152

9.2. <i>A kollektív cselekvés</i>	153
9.2.1. A kollektív cselekvés pszichológiai alapja: a társasidentitás-alapú mobilizáció	153
9.2.2. Az aktivizálódás feltételei: morális felháborodás és hatékonyságérzés	154
9.2.3. A kollektív cselekvést befolyásoló további hatások	155
9.3. <i>Összefoglalás</i>	156
Összefoglalás	158
Utószó	162
Irodalomjegyzék	165
Tárgymutató	191
Névmutató	195

Előszó

Az igazságosságot kutatom csaknem harminc éve, a 90-es évek elejétől fogva. Ha egy tárgyat ilyen hosszú ideig kell kutatnia-keresnie valakinek, meglehet, hogy a tárgy máshol van, mint ahol az illető keresi. Vagy valójában nem is úgy néz ki, mint amilyen formában ő keresi. E bevezető sorok talányosnak tűnhetnek; hogy mire utalnak, a könyv olvasása során reményeink szerint ki fog bontakozni.

A szociálpszichológiában az igazságosságtematikát a csereelmélet vázolta fel, mely az emberek közötti interakciókat a gazdasági csere analógiájára értelmezi. Csereelméleti alaptézis, hogy azokat a viszonyokat tartjuk meg és ápoljuk, melyekből nyereségünk van, lehetőleg minél több nyereségünk (Chadwick-Jones, 1976). Az elmélet szerint az emberek csak olyan kapcsolatokba fektetnek be, ahol a befektetés megtérül, vagyis az emberek a jutalmak reciprocitását, a viszonyosságot várják el (Argyle, 1995). A hozamba a legkülönbözőbb erőforrás-kategóriákban számolt jutalmak sűrítettnek, a pénz, a dologi javak, a szolgáltatások, a szeretet, az információ és a státusz kategóriáiban számolt jutalmak (Foa és Foa, 1976). A nyereségre vonatkozó csereelméleti alapvetés kiegészült azzal, hogy a kapcsolatokból származó nyereségeknek nemcsak az abszolút nagysága, de az egyensúlya (igazságossága) is számít. A hátrányos egyensúlytalanság ugyanis hosszú távon nem garancia a hatékony jutalomgyűjtéshez (Homans, 1961).

Hosszú folyamat volt, míg függetlenedni tudtam az igazságosságtémának e csereelméleti származásától, indíttatásától. A csereelmélet elviekben ugyan nagyvonalúan számol a partikulárisabb, személyhez kötött erőforrás-kategóriákkal (szeretet, státusz, szolgáltatás, melyek közül a legszemélyesebb nyilvánvalóan a szeretet), a csereelméleti felfogás által inspirált kutatások azonban jellemzően olyan keretek között zajlanak, zajlottak, ahol a személyek anonim interakciókat folytatnak egymással. Ezek tanulmányozásából nehezen derülhet ki, hogy az igazságtalanságra kapcsolatépítő módon adott válasz mennyire jellemző lehet az emberre. Nem arról van szó, hogy azt gondolnám, a jó és a rossz viszonzása ne lenne tipikus mintázat a kapcsolatokban. De a viszonyosságon túl maga a kapcsolat is tud nagyon fontos lenni.

Ehhez a felismeréshez persze akár a saját élettapasztalataink alapján is elég könnyű megérkezni, de a szociálpszichológia fősodrával haladva is. Hiszen a 2000-es évekre igen ismertté és meghatározóvá vált rendszerigazolás-elmélet is hangsúlyozza, hogy az igazságtalan viszonyokhoz – még ha a rendszerigazolási elmélet érdeklődése elsősorban inkább a társadalmi viszonyokat, berendezkedést

illeti is – tudnak az emberek ragaszkodni (Jost és Banaji, 1999). A rendszerigazolás elmélete azokat a legfőképpen a társadalom alárendelt csoportjait jellemző rendszerelfogadó pszichológiai mechanizmusokat elemzi, melyek egyéni funkciója az énvédelem, társadalmi funkciója pedig a fennálló társadalmi rend konzerválása. Az elmélet szerint jellemzően az ragaszkodik az igazságtalan viszonyokhoz leg erősebben, vakon, aki a leggyengébb, ráadásul a legnagyobb vesztese éppen azoknak az igazságtalanságoknak, melyeket azok követnek el, akikhez ragaszkodik: annyira gyenge, hogy védelemre az elnyomótól számít.

A kötetben kevésbé társadalmi attitűdöket, sokkal inkább interperszonális tapasztalatokat vizsgálunk. Ebből is következhet, hogy a rendszerigazolási elmélet fenti szakaszban elnagyoltan bemutatott pozíciójához képest e kötetben azt hangsúlyozzuk, hogy az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válaszolás más fontos funkciókat is betölthet. Nem feltétlenül sajátérdek-ellenes, meglehetősen elterjedt, és nem csak a helyzetükre rá nem látók jellemzője.

A szociálpszichológiai kutatások tárgyát sokszor társadalmi értelemben érzékeny kérdések adják, amelyekre adott válaszokat könnyű a „liberális-progresszív” vagy a „konzervatív” címkékkel illetni. Az igazságosság, különösképpen, ha nemcsak a személyközi kapcsolatok igazságosságát, de a társadalmi igazságosságot is tekintjük, ilyen kutatási tárgy. Bízom benne, hogy a kötetbe foglalt tartalmakat elsősorban a tudománnyal szemben elvárható mércék, legfőképpen a tárgyilagosság alapján méri majd az olvasó, nem pedig ahhoz képest, hogy maga progresszív vagy konzervatív érzelmű.

Saját magam az alkotó éveim mintegy első két évtizede során az igazságosságot a főáramhoz tartozó felfogást meghatározó keretben kutattam (nevezzük ezt viszonyossági keretnek), vagyis rámutattam az igazságtalanság kapcsolatromboló és veszteségokozó, és az igazságosság építő, gyarapító hatásaira. Azzal kapcsolatos üzeneteknek adtam hangot, hogy a cselekvőnek ajánlatos törekedni az igazságosságra, mert az igazságosságnak jó, az igazságtalanságnak rossz hatásai vannak a kapcsolatokban. Azzal kevésbé foglalkoztam, hogy a sértett viszonzó, kapcsolatromboló reakcióinak milyen hosszú távú következményei lehetnek nemcsak a társas környezetre, de akár saját magára vonatkozóan is. Pontosabban szólva, egy másik, általam szintén művelt kutatási vonulatban, a megbocsátás jelenségének a kutatásában benne volt a megbocsátás kívánatosságának az üzenete, de a kutatásaimnak azt a szálát sokáig nem fűztem egybe e másikkal.

Hagyományosan az igazságosságkutatás ugyanis inkább a hierarchikus, a megbocsátáskutatás pedig inkább a mellérendelt kapcsolatokat vizsgálja, ahol nyilvánvalóbb a kapcsolat megőrzésének a jelentősége. A sérelem élményével, az igazságtalanság és megbántottság érzésével való megküzdés alapján viszont

könnyű a két jelenségvilág között párhuzamot vonni. E különbségtevésről és hasonlóságról szoltam már korábbi írásaimban is (Kovács és mtsai, 2011; Kovács, 2015). Ebben a könyvben e két tematikát azonban sokkal közelebb hozom egymáshoz.

A sértő és sértett közötti hatalmi különbség kisebb mértékben való hangsúlyozásán túl a kötet témafeldolgozásának újszerűsége, hogy nemcsak a sértettnek az igazságtalanságokra adott válaszaival foglalkozik, de a sértőnek a válaszaival is, továbbá azokkal a reakciókkal, amelyek az embereket személyesen nem érintett helyzetben jellemzik, vagyis a más személyek által átélt igazságtalanságokra adott válaszokkal. E szélesebb körű vizsgálódás követi a Schmitt és munkatársai (2010) által az igazságosságra való érzékenységgel kapcsolatban meghonosított megkülönböztetéseket. A szerzők ugyanis áldozati, kedvezményezetti, valamint elkövető, illetve tanú szerepben jellemző érzékenységet konceptualizáltak.

E könyv tartalmát tekintve a 2014-ben megjelent, *Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában* című monográfiámmal csak kismértékben fed át. Annak tárgya kifejezetten a javak elosztásához, az elosztás eredménye alapján vizsgálható igazságossághoz és hatékonysághoz kapcsolódott, s a megalapozó empirikus tapasztalatok tényleges anyagi érdekeltséget hordozó gazdaságpszichológiai kísérletekből származtak. Jelen írás nem azt a tartalmat dolgozta át. A jutalommatrixok alternatívái közül való választásokhoz képest szélesebbre nyílik az igazságosság szempontjából értelmezhető interaktív események, sértések köre. Ezzel párhuzamosan módszertani szempontból sem ragaszkodunk következetesen a laboratóriumi kísérletek világához, amennyiben vinyettamódszerrel véghez vitt vizsgálatok, illetve korrelatív kapcsolatokat vizsgáló kérdőíves vizsgálatok beszámolóit is gazdagítják az eszköztárat. Az igazságtalanságra adott kapcsolatfenntartó választ elemző fókusz a vizsgálatok bemutatását összeköti, történjen az adatgyűjtés bármilyen módszertannal, és legyen középpontban akár az áldozati, a kedvezményezettként megtapasztalt, a döntéshozóként elkövetett vagy a tanúként látott igazságtalanság.

A kötet a nemzetközi szakirodalomból való merítésen túl tehát kutatói munkásságom fontos epizódjait fűzi bele a mondanivalóba. Közöttük olyan vizsgálatokat, melyeket régebben kiviteleztem, s melyek eredményeit megjelent tudományos publikációk rögzítették, s olyanokat is, melyeket az utóbbi időben folytattam. Ez utóbbi kutatások eredményeiről részletesebben olvashatunk a könyvben.

Nyitásképpen megismerkedünk az igazságosságkutatás legfontosabb alapkérdéseivel. Ezt követően a viszonzássémába illő kutatási eredményeket tekintjük át, majd a rendszerigazolás elméletének az igazságtalanságra való nemreagálásra adott magyarázatait. A negyedik fejezet a kapcsolatfenntartási motívummal

foglalkozik, és olyan kutatásokkal ismerkedhetünk meg, melyek általában véve a kapcsolatápolás, kapcsolatvédelem igazságára mutatnak rá, még akkor is, ha ezek az aktivitások első ránézésre nem tűnnek racionálisnak. Az ötödik fejezetben bemutatott vizsgálatok kifejezetten az igazságtalanságra adott kapcsolatfenntartó válaszok kapcsán szemléltetik, hogy az ilyen válaszok is képesek az igazságtalanságból származó stresszt oldani, és nem feltétlenül van mögöttük valamiféle a saját helyzet értékelését illető homályosság, hamis tudat. A hatodik fejezet az igazságtalanságokra adott válaszokat befolyásolni képes egyéni tényezőkről szól, az igazságosságra való érzékenységről, az igazságos világba vetett hitről, a vallásosságról és a proszocialitásról. Az ezt követő fejezetben a fenti tényezőket magukba foglaló adatgyűjtéseink tanulságait ismerjük meg annak vonatkozásában, hogy azok vajon valóban az elvárt módon befolyásolják-e az igazságtalanságra adott válaszokat. A nyolcadik fejezetben arról szólunk, hogy az igazságtalanságot elkövető hogyan reagálhat a saját maga által elkövetett igazságtalanság után úgy, hogy az a kapcsolat fenntartása, erősítése irányába hasson. Végül, a kilencedik fejezetben a másokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat követő proszociális cselekvési lehetőségekről, vagyis a pártfogásról, a harmadik személyes büntetésről és a kollektív cselekvésről szólunk. A könyvet a tanulságok összefoglalásával zárjuk.

A kötetet egyrészt igyekeztem tudományos igényességgel megírni, másrészt szélesebb közönség számára befogadhatóvá tenni, vagyis a szöveget próbáltam úgy formálni, hogy ne csak pszichológusok számára legyen érthető. A jelenségeket leíró szakkifejezéseket igyekeztem definiálni, és ahol szabatos magyar szót tudtam alkalmazni idegen szó helyett (vagy mellett), megtettem. Ajánlom mindazoknak, akiket az igazságtalanságra adott válaszok professzionálisan vagy magánemberként foglalkoztatnak. Átélt, elkövetett, illetve tanúként látott igazságtalanságok sokakat terhelnek. Emiatt a segítő foglalkozások csoportjába tartozó tevékenységet művelő olvasók számára különösképpen ajánlom.

1. Az igazságosság problematikája a pszichológiában

Az állítások tényszerűségét, igaz vagy hamis státuszát a valósággal való összevetés eredménye alapján határozzuk meg. Annak az állításnak, hogy „ma hétfő van” az igazságtartalma nem függ attól, hogy ki veti össze az állítást az igazsággal. A kapcsolatokban megtapasztalt gyakorlatok és viszonyok igazságosságával vagy igazságtalanságával viszont ez sokszor másképp van: ami az egyik fél szerint rendben lévő, az a másik fél számára igazságtalan, és fordítva. Ezt illusztrálandó, álljon itt egy régi tanmese két, illetve három beduinról!

Két beduin, mindegyik a maga útját járva, bolyong a sivatagban, de este, amikor hűl az idő, és egy tűz melegénél át kellene vészelnükhöz az éjszakát, összetalálkoznak. Nagyon szerencsés fordulat ez mindkettőjük számára, mert a tűzrakáshoz épp hat szál gyufa kell, s az egyiknek két szál gyufája van, a másiknak négy szál. Mikor összegyűjtik a tűzrevalót, és már gyűjtánák is meg, felbukkan egy harmadik beduin. Nagyon megörül, amikor a másik kettő a tűzhöz invitálja melegedni, mert bizony neki még egy szál gyufája sincs. Reggel ő kel fel leghamarabb, s miután otthagy köszönetképpen hat aranyat, elmegy. Amikor felébred a másik két beduin, megörülnek a hat aranynak, de egyszersmind rögtön elkezdnek azon vitatkozni, hogy ki mennyit kapjon belőle. Aki két gyufával járult hozzá a tűzhöz, úgy gondolja, osztozkodjanak fele-fele alapon, hiszen a tűzhöz mindkettőjük hozzájárulására szükség volt. A másik szerint viszont mindenkinek a saját hozzájárulását kell tekinteni, kapjanak mindketten annyi aranyat, amennyivel hozzájárultak a tűzhöz. Nagy vitájukban megfogadják, hogy elmennek tanácsot kérni az igazságtévő kádihoz, akinek meg is fogadják, hogy döntését önmaguk számára kötelező érvényűnek fogják tekinteni. A kádi elgondolkozik, és arra jut, hogy mind a hat aranyat annak szánta a vándor, akinek négy gyufája volt, hogy az egyenlő hozzájárulás szellemiségében a maga két gyufájával ő is hozzá tudjon járulni a tűzgyűjtáshoz.

E tanmese jól szemlélteti, hogy az igazságosságnak hány különböző, a maga nemében a saját lábán megálló olvasata lehet, attól függően, hogy honnan nézzük. A pszichológiai szemléletnek szerves velejárója, hogy meggyőződésünk szerint az emberi reakciókat nem az objektív valóság alakítja, hanem a szubjektum által észlelt valóság. Ahogyan azonban a tárgyak észlelete nem független a tárgytól,

nyilván az igazságosság észlelete sem független az objektív valóságtól. Valójában a pszichológusokat nagyon is érdekli, hogy jellegzetes tények hogyan befolyásolják az igazságossági ítéleteket (Pántya és mtsai, 2015). Lényeges azonban, hogy a viselkedés közvetlen előzményének nem a valóság bizonyos konstellációit tartjuk, hanem azok észleletét.

Tehát a pszichológia tudománya hangsúlyozottan észleletfókuszú, ami ebben a kontextusban azt jelenti, hogy érdeklődésének középpontjában nem annak tisztázása áll, hogy objektív értelemben vagy morálfilozófiai megfontolások alapján mi az igazságos, hanem az, hogy az emberek mit látnak igazságosnak (Gollwitzer és Van Prooijen, 2016). Ez nem jelenti azt, hogy a valóság teljes mértékben érdektelen a pszichológia számára (az észlelet és a valóság szélsőséges és kóros állapotoktól eltekintve jellemzően azért megfeleltethetőek), de azt bizonyosan, hogy elsősorban az észleleti szubjektív működések tartjuk érdekesnek. Ezt alapul véve a pszichológiai nézőpont világosan megkülönböztethető például a jogtudományétól, mely *a jogi szabályozás alapján*, objektív módon, vagyis elfogulatlanul, ember és ember között nem téve különbséget próbálja vizsgálni többek között a jogsértések igazságos büntetéskövetkezményeit. De megkülönböztethető a közgazdaságtani háttérű normatív társadalomelmélet nézőpontjától is, mely *morálfilozófiai mércékhez képest* foglal állást többek között azzal kapcsolatban, hogy milyen az igazságos társadalmi elosztás (Konow és Schwettmann, 2016).

Noha az észlelet mindig tartalmaz szubjektív mozzanatot, az észlelt igazságosság esetében azért le kell szögeznünk, hogy ez az észlelet mégsem annyira szubjektív természetű, mint például az, hogy kit látunk szépnek vagy csúnyának, vagy melyik ételt tartjuk finomnak vagy nemkívánatosnak, hiszen az észlelet tárgya egy *normának* a betartása, vagyis egy közösség által többé-kevésbé egyenesen követendőnek gondolt viselkedésmódnak a betartása. Ha ebben nem lenne valamiféle egyezés az emberek között, a norma be sem tudná tölteni a működésszabályozó funkcióját (Tyler, 2012).

Az igazságosság tehát egy norma, mely az alá- és fölérendeltséggel, vagyis hatalmi különbségekkel jellemezhető kapcsolatokban írja elő a magasabb poszton lévőknek, hogy az erőforrásokat milyen módon kell megosztani, szétosztani a tőle függők között. Egyrészt, milyen arányban (elosztási vagy disztributív igazságosság), milyen döntéshozatali forgatókönyvhöz tartva magát (döntéshozatali folyamatot érintő, vagyis procedurális igazságosság), és milyen viselkedést mutatva az érintettekkel szemben (interakciós igazságosság). A pszichológiai szakirodalom igazságtalanságról akkor beszél, ha a hatalmat gyakorló személy (az erőforrások elosztása felett diszponáló személy, lásd pl. Keltner és mtsai, 2003) valamelyik tekintetben megsérti ezt a normát.

Az igazságosság a mindennapi élet megannyi színterén számít: a családban, a különféle csoportjainkban, a munkahelyen is. Gyakorlatilag nehezen lehetne az életünknek olyan aspektusát azonosítani, ahol az igazságosság ne lenne szempont.

Az igazságosságnak a hierarchikus kapcsolatok, például a főnök-beosztott viszony vonatkozásában értelmezhető mozzanatain (disztributív, procedurális, interaktív) túl még létezik a retributív és resztoratív mozzanata is. A retributív igazságosság azzal foglalkozik, hogy vétségeket (ezek jellemzően jogsértések) milyen módon igazságos a joggyakorlatnak és általában véve az előjáróknak büntetni, hogyan kellene a sérelmes emberi viszonyokat helyreállítani. A retributív igazságosság a büntetéssel való helyreállítás igazságossága, amiben a vezetői-döntéshozói állásfoglalást megelőzi egy sérelemkőzés az alacsonyabb hierarchikus szinten.

A resztoratív igazságosság ezzel szemben a sértő és sértett közötti kapcsolat helyreállítására teszi a hangsúlyt. Figyelmünket e könyvben főképp a disztributív, procedurális és interakciós igazságtalanságok jelenségvilágára fordítjuk, tehát azokra a helyzetekre, amikor a *hatalmi pozícióban lévő fél sérti meg a normát*, és azt tárgyaljuk, milyen válaszok szokták követni az ilyen eseményeket, azoknak milyen következményei vannak a társas egységre (pl. szervezet, család stb.) és a válaszokat mutató egyénre nézve, és azt, hogy mitől függ, hogy ki milyen reakciót mutat. E reakciók tárgyalásakor viszont méríteni fogunk a kapcsolat-helyreállító igazságosság témakörében kumulálódó ismeretekből.

A könyv címe, *A viszonzás után. Az igazságtalanságra adott proszociális válasz* előrevetíti, hogy kitüntetett alapossággal tárgyaljuk az igazságtalanságra adott proszociális, vagyis türelmes, kapcsolatmegőrző, megbocsátó választ, mely túlmutat a „szemet szemért, fogat fogért” elven (a viszonzásán), vagyis azon, hogy az igazságtalanságra rombolva, az igazságosságra pedig építően válaszolunk. Könyvünk első fejezete az igazságosság iránti vágyat, az igazságosság vonatkozásait, az igazságosságról szóló benyomás formálódásáról alkotott modelleket, valamint az igazságosság kutatásának legújabb irányait veszi számba. Az új irányok tárgyalása során megismerkedünk azzal, hogy az utóbbi időkben a kutatók az igazságosság témájának tárgyalásakor kevésbé szigorúan ragaszkodnak az alá- és fölérendelt viszonytagoláshoz, továbbá több figyelmet szentelnek a kapcsolatok helyreállításának.

1.1. AZ IGAZSÁGOSSÁG IRÁNTI VÁGY

Mint a normák általában (Deutsch és Gerard, 1955) az igazságosság és annak betartása is egyrészt a környezethez való alkalmazkodás, másrészt a kapcsolatteremtés funkcióit szolgálja. Egyrészt tehát segíti a hatékony működést, segít eligazodni, kiszámíthatóvá teszi a történéseket. Ha van például egy csoportban egy teljesítménynorma, amiről úgy tudni, hogy ha valaki nem teljesíti, akkor annak hátrányos következményei lesznek, és ehhez tartja is a vezetés magát, akkor ez eligazít annak tekintetében, hogy valóban mennyit is muszáj dolgozni. Ha az alulteljesítésnek annak ellenére nincs következménye, hogy a következmény meg volt hirdetve, a teljesítménynormát a továbbiakban nehéz komolyan venni, már nem igazít el olyan erővel a viselkedésben, mint tenné, ha a normát betartatták volna.

Másrészt, a normák betartásának, így az igazságosság követésének is, kapcsolaterősítő, csoportösszetartást elmélyítő funkciója is van. Az összetartozó személyek egymással szemben különösképpen betartják és betartatják a normákat, és egymással igazságosan viselkednek (pl. Deutsch, 1990; Smith és Tyler, 1996). Ez elmélyíti a csoporthoz tartozás érzését, megerősíti a csoportidentitást, mely az önértékelésnek is bázisa. Ha valakivel szemben a csoport kezdi nem betartani az alapvető normákat, így az igazságosságot (mert például a minimálisan elvárható tiszteletet sértő módon nem tájékoztatja egy olyan eseményről, amiről egyébként mindenki tud), azt jelenti, hogy a személyt kezdi a csoport nem igazi csoporttagként számontartani. A normák betartásának, így az igazságosság betartásának is van tehát egy inkluzivitás-, vagyis bennfoglaltságüzenete, a normasértésnek, így az igazságtalan bánásmódnak pedig van egy elutasítottság-, kitaszítottságüzenete (Lind, 2020).

Röviden tehát, az igazságosság egyrészt keretét adja a cselekedetek észszerű tervezésének, mely keretek között a birtokolt erőforrások gyarapíthatók és megtarthatók, másrészt a kapcsolati és csoportstátusz érzésének fontos összetevője.

Különös, hogy annak ellenére, hogy Deutsch és Gerard már 1955-ben írtak a normák e kétféle funkciójáról, a kutatók az igazságosságra kutatásának a 60-as években való kezdetétől fogva egészen a 80-as évek végéig kizárólag az instrumentális, vagyis a *hatékonyság* szemszögéből tekintettek. Ekkor, vagyis a 80-as évek végén jött el az a fordulat, hogy Lind és Tyler (1988), a társas identitás elmélete által megihletve (Tajfel, 1978), megalkották az igazságosság csoportértékmodelljét, melyben a legnagyobb hangsúly a csoportban megtapasztalt, személyre szóló odafigyelésen volt, ami feltétele annak, hogy az ember önmagát igazi értékes csoporttagként tudja megélni. Tehát az igazságosság *kapcsolati* mozzanata a *pozitív önértékelés* vágyának motívumával együtt jelent meg, valószínűleg

a 80-as évek én-pszichológiai tematikájának előretörésétől sem függetleníthető módon.

Az igazságosságra az önérdeken túli, társas-normatív indíttatásból való odafigyelés vágya legmeggyőzőbben az olyan vizsgálatok segítségével mutatható be, melyekben az igazságosság által vezérelt viselkedés az önérdekkel szembejut. Számos ilyen példát lehet idézni, a sok közül most csak néhányal élünk. A társadalmi újraelosztást nemcsak azok támogathatják, akiknek ez érdekükben áll, de azok is, akik az újraelosztás nélkül előnyösebb helyzetben maradnának (Bjerk, 2016; Pántya és mtsai, 2015; Pántya és mtsai, 2016). Osztozkodásról való megállapodást megkövetelő vizsgálatokban a méltánytalan módon alacsony ajánlatok elfogadása helyett az érintettek gyakran inkább nem kötnek megállapodást, ezzel javakról mondanak le, még akkor is, ha tudják, hogy nem lesz újabb találkozásuk a fukar alkupartnerrel, tehát semmi esélyük arra, hogy a „megnevelt” alkupartner legközelebb megemberelje velük szemben magát (Camerer, 2003).

Az önérdekmentes igazságosságra törekvést a laboratóriumi vizsgálatok világán kívül is látjuk, olyan közegben is, ahol nagy az anyagi tét. Haynes és Gilovich (2010) NBA-mérkőzésekkel kapcsolatban tettek olyan megfigyelést, hogy a helytelenül, így igazságtalanul megítélt büntetődobásokat a profi kosárlabdázó kedvezményezettek rosszabb hatékonysággal váltják pontra, mint az igazságosan megkapott büntetési lehetőségeket – legalábbis győztes állás mellett többet hibáznak. Ezt kizárt, hogy tudatosan teszik, hiszen az messzemenően szembenem a profizmus iránymutatásával, mely a lehetőségek kíméletlen kihasználását követeli meg. Csakis az egyensúly helyreállítására való önkéntelen törekvésről lehet szó.

Az előző bekezdésben előhozott jelenséget azonban a kapcsolati motívum nehezen magyarázza. Annál inkább magyarázhatja valamiféle elvi, morális indíttatásból való törekvés az igazságosságra. A 2000-es évek elején a deontikus (moráliskötelezettség-alapú) igazságosság szempontjával előálló szerzők (Cropanzano és mtsai, 2003) érveltek azzal, hogy az igazságosságra közösségi, morális alapú indíttatásunk is van, ami bázisát tekintve minőségileg tér el akár a kontrolligényből fakadó törekvéstől, akár a kapcsolati alapútól, amit végső soron ugyancsak egyéni érintettség dinamizál, még ha az az egyéni érintettség, érdekelttség nem is az anyagi érdek. A szerzők olyan kísérleti tapasztalatok alapján érvelnek a deontikus igazságossági motiváció mellett, melyekből kiderül, hogy még nem érintett helyzetben is, még akkor is, mikor semmi közösségük nincs azokkal, akiknek a sorsába belenyúlnak, milyen sokan mutatnak arra hajlandóságot, hogy számukra is költségesen büntessenek valakit, aki egy mással igazságtalanul bánik, vagy kompenzáljanak valakit, akivel valaki más igazságtalanul bánt (pl. Turillo és mtsai, 2002).

1.2. A DISZTRIBUTÍV IGAZSÁGOSSÁG

Ahogy arról az előszóban beszéltünk, a szociálpszichológiában az igazságosság-tematikát a csereelmélet vázolta fel. A csereelméleti nézőpont népszerűségének valamelyes visszazorulásával az igazságossággal kapcsolatos kutatások jellemzően a szervezetpszichológiai kutatások sorába tagolódtak (Tyler, 2012). Így a kutatások zöme az igazságosságot inkább hierarchikus kapcsolatokban, vezető és beosztott közötti viszonyban értelmezte, és az erőforrások elosztási eredményének, elosztási módjának és az elosztás közben a vezető által mutatott viselkedésnek az igazságosságáról beszélt, amikor disztributív, procedurális, illetve interakciós igazságosságot emlegetett.

A disztributív igazságosság, vagyis az elosztás igazságossága arra vonatkozik, hogy a döntéshozó által megítélt jutalom vagy büntetés megfelel-e annak a mércének, amit a társas alakulat követendőnek tart egy adott cselekedet jutalmazásában vagy büntetésében (Mező és Kovács, 1999). Három ilyen alapvető mérce van, aminek való megfeleltetés szóba jöhet, és, mint azt látjuk majd, számos tényező hatással van arra, hogy éppen mi számít követendő mércének. Ezek a teljesítményarányos méltányosság, az egyenlőség és a szükséglet elve.

1.2.1. Elosztási elvek

A teljesítményarányos elosztás elve klasszikus, tiszta megjelenése a méltányosságnak azon a módon, ahogy a méltányosságot Adams (1965) ragadta meg méltányosságelméletében. Állítása szerint saját befektetéseink és jövedelmeink arányát másokéhoz hasonlítjuk, s méltányosságot akkor élünk át, ha a két hányados egyenlő.

Ha viszont az egyenlőség elve szerint járunk el, az elosztásban mindenki egyenlően részesül a javakból, függetlenül minden egyéb tényezőtől. Az egyenlőség elve a bemenetek és kimenetek egyensúlyában a bemenetnek nem a teljesítményt, hanem a személyes részvételt tekinti.

Az egyenlőséget a javak elosztásakor egyfajta alapértelmezésként, kiindulópontként alkalmazzuk, s erre általános késztetésünk van. A konstruktív döntéshozás elmélete (Payne és Mtsai, 1992) szerint a komplex döntési stratégiák a választások pillanatában születnek, és a bonyolult szabályok helyett az aktuálisan éppen kéznél lévő, legkönnyebben előhívható megoldásmódokat, úgynevezett heurisztikákat alkalmazzuk. Hogy éppen melyiket, az függ a feladat jellegétől, a döntéshozó személyiségétől és céljaitól. Egy elosztási feladatban, ahol az igazságosság kiemelkedő szempont, az egyenlő elosztás jó választásnak tűnik.

Heurisztika, mivel hozzáférhető, könnyű megérteni és alkalmazni. Védhető, mivel nem differenciál – így elkerüli a kritikát és a felek közötti konfrontációt. Az egyenlőtől eltérő végső kimenet esetén is viszonyítási pontként (horgonyként) működik az elosztásban (Kovács, 2009).

Messick és Schell (1992) vizsgálatán keresztül szemléletesen illusztrálható az egyenlőségi heurisztika természete. A vizsgálati személyek olyan piaci árusítással összefüggő elosztási feladatot kaptak, amelyben a képzeletbeli helyzetnek öt résztvevője volt. A vizsgálati személyekkel közölték, hogy ki mennyit árult, így a teljesítményük pénzösszegben kifejezve ismert volt. Továbbá adott volt, hogy mennyi a csoport összköltsége, amiből a beszerzéseket, bérleti díjakat fizették. Az eladással megtermelt pénzösszeg és a költség különbsége adta az összes profitot. A vizsgálati személyek kaptak egy táblázatot, amelyben fel volt tüntetve az öt személy pénzben kifejezett teljesítménye, és minden személy mellett volt még két üres rubrika, költségek és profit címmel. A feladat az volt, hogy osszák el vagy az összköltséget, vagy az összes profitot igazságosan és észszerűen az öt érintett között. Eredményként azt kapták, hogy a vizsgálati személyek az esetek 70%-ában az egyenlőség elvét követték, függetlenül attól, hogy a költséget vagy a profitot kellett szétosztaniuk. A vizsgálat rávilágít a heurisztikák leglényegesebb vonására, vagyis arra, hogy nem racionális mérlegelésen alapulnak, hiszen az egyik dimenzióban (költségek) az egyenlősítés a másik dimenzióban (profit) egyenlőtleniséget teremt, illetve fordítva. Ha az embereket általában véve átgondolt választások jellemeznék, nem fordulhatna elő, hogy mindkettő elosztásában egyenlősítésre törekedjenek.

A szükséglet szerinti elosztási mérce a szükségletek egyenlő kielégítettségét kéri számon az elosztótól. A szükséglet fogalma nagyon tág körű, magába foglalja mind a biológiai, mind a legmagasabb humán szükségleteket. A társadalom formális intézményrendszereiben korlátozott mértékben valósul meg ez az elosztási elv, de informális csoportokban vagy a családban gyakran érvényesülő elosztási szempont (például amikor mindenki az ízlésének megfelelő ételt kap). A szükséglet különleges eljárást, bánásmódot, ezzel együtt a szükséglet szerinti elosztás alapos indoklást igényel. Nehézséget jelenthet annak eldöntése, hogy hol húzzuk meg a határt a legitim és illegitim szükségletek között. Nagyon kevés vizsgálat épül közvetlenül a szükséglet elve köré. Egyik ilyen Elsteré (1992), aki például kimutatta, hogy míg Európában vállalati lépések során jobban figyelembe veszik a személy szociális hátterét, addig az USA-ban inkább az életkort, esetleg a teljesítményt nézik.

1.2.2. Elosztási elveket illető preferenciák

A következő összefoglaló a különböző elosztási elvek iránti preferenciák szövevényes összefüggéseit részletezi. Amint láthatjuk, támpontok ugyan mutatkoznak, de még szakértőként is nehéz azzal kapcsolatban egyértelmű álláspontra jutni, hogy egy kapcsolatban vajon mi lehet a mértékadó elosztási mérce. Összefoglalásunk végén kiderül, hogy érintettként pedig még súlyosan elfogultak is lehetünk olyan irányban, mely nekünk kedvez. Lappangani fog bennünk a gondolat, hogy ahhoz, hogy az igazságosság normaként be tudja tölteni a koordinációs és a kapcsolatokat összetartó funkcióját, kell lennie valami másnak is az elosztáson kívül, ami kapcsán a különböző nézőpontot képviselő felek jobban egyetérthetnek. Ami segíti a viták nem elhúzódó rendezését, és megnyugtatóan tudja a feszültségektől és az elégedetlenségtől óvni a kapcsolatokat. Ez a procedurális és interakciós igazságosság lehetősége lesz, melyről a következő nagyobb egységben beszélünk majd.

A szervezetpszichológiai nézőpont. Deutsch (1975) az egyenlőséget olyan csoportokban preferált normaképp mutatja be, mely csoportok által végzett feladatok erősen összefüggenek, és az egyéni hozzájárulások megnyugtató tényszerűséggel nem vethetők össze. Ezekben a csoportokban, ha a teljesítmények jutalmazásakor megtörik az egyenlőség elve, az igen rombolóan hat a csoportkohézióra és a teljesítményre is. Az erőfeszítési szándékon túli teljesítménymeghatározók, mint a véletlen, a szerencse, szintén az egyenlő jutalmazás irányába hatnak (Kovács, 2000; Messick és Schell, 1992). Ellenben, ha az egyéni hozzájárulások a csoportteljesítményhez jól azonosíthatók, a csoporton belül korrekt módon összemérhetők, az egyéni teljesítmény az egyének által jól kontrollálható, vagyis leginkább saját képességen és szándékon múlik, akkor a saját teljesítménnyel arányos fizetés nagyobb, jobb teljesítményre serkent, ráadásul igazságosnak is tűnik.

A munkahelyi ösztönzésben alkalmazott szükségletalapú megfontolások a humanitás értékének tisztelétét közvetítik a munkahelyről (Mannix és mtsai, 1995). Nem annyira a fizetésben megnyilvánuló szükségletalapú jutalomra kell itt gondolni, hanem azokra az egyéni szempontokra, melyeket egy munkahely a személyügyi politikájában figyelembe vehet: a cafetéria-rendszerre a béren kívüli juttatásoknál, akadálymentesítésre, szükségletekhez igazodó munkaköri módosításokra, egyéni munkaidő-beosztásra, leépítéseknel szociális szempontok figyelembevételére (Elster, 1992).

Normatív társadalomelméleti nézőpont. A disztributív igazságosság társadalmi igazságosság-vetületének is központi dilemmája, hogy hogyan lehet megtalálni

a kompromisszumot a jólét elosztásának egyenlősége és a jólét előállításának hatékonysága között (Okun, 1975).

Egyfelől sok politikus, közgazdász egyetért abban, hogy jóléti intézkedésekkel támogatni kell a hátrányos helyzetűeket, amihez szükségesek a jól élők tevékenységei által előállított javak. Másik oldalról viszont sokakban él az aggodalom, hogy ezek az egalitárius eszközök gazdasági szempontból a hatékonyság kárára válhatnak, egyrészt a mechanizmusok szükségszerű emberi hibázásai miatt, másrészt a bürokrácia működtetéséhez szükséges források miatt, harmadrészt azért, mert kiesik a vállalkozói aktivitásra fordítható összeg egy jó része.

A társadalomtudósok azonban a probléma ilyen mechanisztikusan ellenpontosító felfogásával nem teljesen értenek egyet. Számos kutatás mutatta be a társadalmi egyenlőtlenség és versenyképesség negatív kapcsolatát (pl. Oishi és mtsai, 2012). Nem teljesen világos, hogy az egyenlőség és a hatékonyság egységei hogyan lennének egymásnak pontosan megfeleltethetők (Bauer, 1981), különösen nem, ha a hatékonyság alternatív felfogásaival is számolunk, mint például a hiány eliminálásával. Nem beszélve arról, hogy a szegények jövedelmének egységnyi növekedése nagyobb növekedést eredményezhet az ő szubjektív jólétükben, mint amennyit eredményezne a (meg nem valósult) innováció hozta növekedés a gazdagabbak szubjektív jólétében (Baron, 1993).

Irányultak kutatások arra is, hogy a laikus morálfilozófiai nézetek hogyan függenek politikai attitűdöktől. Mitchell és munkatársai (1993) szerint az emberek három csoportba sorolhatók abban a tekintetben, hogy mennyi egyenlőtlenséget vagy mennyi hatékonyságkiesést bírnak elviselni. Vannak, akik egyik vagy másik értékkel azonosulnak. Ők azok, akik értékvezérelt módon nyilvánítanak véleményt. És vannak olyanok is, akik ebben a tekintetben nem rendelkeznek határozott véleménnyel. Rohrbaugh és munkatársai (1980) tapasztalata szerint például a különböző munkaerőpiaci érdekképviseleti egyezségek kívánatosságának megítélésekor a konzervatívok a társadalmi egész szempontja szerinti hasznosságot hangsúlyozzák, a liberálisok pedig az egyenlőség szempontjának érvényesülését tartják szem előtt.

Boulding (1962) megközelítése szerint, az emberek az alapvető gondoskodás célján túl azt szeretnék, ha a javak érdem szerint jutnának az embereknek. Frohlich és munkatársai (1987), valamint Frohlich és Oppenheimer (1990) kísérleti adatokkal is alátámasztották, hogy ez az elv, a kompromisszum elve, nagy népszerűségnek örvend. Rawls (1971) maximin elve pedig azt mondja ki, hogy az emberek, ha nem lenne becslésük arról, hova esnek a társadalmi ranglétrán, akkor mindig azt az elvet támogatnák, ami a legrosszabb helyzetben lévő embereket a legjobban védi.

Mitchell és munkatársai (1993) arra tettek kísérletet, hogy megvizsgálják, ha ütköztetik az elosztási elvek alternatíváit, az emberek melyiket választják inkább. Különböző hipotetikus társadalmakat mutattak be, melyek különböztek az átlagjövedelem és a jövedelmek szórása tekintetében, valamint különböztek abban is, hogy mit lehetett tudni az erőfeszítés és a jövedelem kapcsolatának erősségéről (a meritokráciáról). A legkisebb jövedelműek jövedelmének maximalizálása, (a maximin elv), akkor bizonyult népszerűnek, ha az erőfeszítés és siker közötti kismértékű kapcsolatról lehetett tudni. A kompromisszumos elv – vagyis a nagy jövedelemkülönbségek engedése és a legkisebb jövedelműek jövedelmének emelése közötti kompromisszum – pedig ott örvendett támogatottságnak, ahol a tettek és jövedelmek feszes kapcsolatban álltak egymással. Ilyen körülmények között, bár elutasították azokat az elosztásokat, ahol valakinek a létminimumhoz szükségesnél kevesebb jut, de ezen a megszorításon kívül az előrejutást és hatékonyságot támogatták. Míg az alacsony és a magas meritokrácia feltétele mellett politikai nézettől függetlenül nyilatkoztak az emberek az igazságos társadalomról, a közepesen erős meritokráciában a politikai nézet szerint erősen szétváltak a vélemények. Míg a liberálisok a szerencse szerepét hangsúlyozták ki, és azt, hogy a balszerencséje miatt egy ilyen rendszerben valaki könnyen rosszul járhat (maximin elv melletti voks), addig a konzervatívok szemében nagy erőfeszítéssel és jó képességekkel az ember ilyen feltételek mellett is el tudja kerülni a bajt (kompromisszumos voks).

Helyzeti és személyi meghatározókra irányuló pszichológiai vizsgálatok eredményei. Az elosztási preferenciákat situációs tényezők is befolyásolják, és személyes különbségek is mutatkoznak abban, hogy ki mit tart helyénvalónak. A situációs tényezők sorában az egyik legalapvetőbb, hogy pozitív vagy negatív előjelű osztandóról van-e szó. A jutalom elosztásakor összességében az egyenlőség és az érdem a vezető elv, a terhek elosztásakor pedig az egyenlőség és a szükséglet (Meeker és Elliot, 1987; Murphy-Berman és mtsai, 1984; Törnblom és Ahlin, 1998; Törnblom és Jonsson, 1985). Kameda és munkatársai (2002) az egyenlősítés vitathatatlan fölényéről a kiszámíthatatlan, nehezen befolyásolható jutalmak esetén számolnak be, ebben az esetben tapasztalataik szerint az egyenlőség favorizálása sem kultúrától, sem politikai meggyőződésektől, sem az esetleges befektetésektől (saját érdektől) nem függ. Major és Adams (1983) szerint az osztás nyilvánossága is az egyenlősítés felé visz, személytelen körülmények között ugyanis a férfiak, illetve a kevésbé interperszonális orientációjú személyek inkább az érdemalapú osztásra hajlanak, főleg, ha a saját érdekeik is ezt diktálják. Az elosztási mérce tekintetében még egyazon kapcsolatra is vonatkozhatnak más és más osztási szabályok, attól függően, hogy mi a kontextus. Martin és Harder

(1994) szerint a szervezeti döntéshozók a különböző csereminőségek esetén máshogy gondolkoznak a méltányosság irányadó mércéjéről: a dologi természetű forrásokat igyekeznek érdem szerint, a szocio-emocionális természetűeket pedig a szükséglet, illetve az egyenlőség elve szerint osztani. Továbbá az elosztásoknak kulturális kontextusa is van, a kollektivistákban az emberek inkább az egyenlősítő, az individualistákban pedig a teljesítményarányos elvet preferálják (Leung és Bond, 1982; Smith és Bond, 1998).

E kontextuális hatásokon túl az elosztásra vonatkozó preferenciákat egyéni attitűdök és más személyes tulajdonságok is befolyásolják. Az egyenlőség ellen hatnak például az érdem elvének a preferenciája (Davey és mtsai, 1999), vagy olyan általánosabb attitűdök, mint a politikai konzervativizmus (Skitka és Tetlock, 1992), vagy a gazdasági rendszerigazolás (Pántya és mtsai, 2015), mely arról szól, hogy az emberek közti vagyoni különbségeket valaki mennyire találja az élet szükségszerű velejárójának (Jost és Thompson, 2000). Például Skitka és Tetlock (1992) politikailag konzervatívabb vizsgálati személyei egyik vizsgálatukban a rászorultságukért felelős személyektől (akiknek az igénye mögött személyes kontroll alá eső ok húzódik, mint mondjuk a segélyért folyamodó alkoholbetegek esetében) még akkor is visszatartották a forrásokat, ha azok bőven álltak rendelkezésre, mindenkinek jutott volna belőlük, az igényt megfogalmazó kétségkívül súlyosan rászorult a segélyre, és a hatékony segítség esélye magas volt. Velük ellentétben a kevésbé konzervatívok próbáltak mindenkinek juttatásokat adni.

Ugyancsak egy gazdasági-politikai attitűd, az úgynevezett protestáns munkaetika jelentőségét hangsúlyozta már korábban Stake (1983). A protestáns munkaetika vagy munkaszellem – nagyon leegyszerűsítve – azt a meggyőződést tartalmazza, hogy a társadalmi sikerhez a fegyelmezett munkán keresztül vezet az út, a munka törvényszerűen meghozza a gyümölcsét, érdemes dolgozni, lesz eredménye. A protestáns munkaetika-skálán magas pontot elért vizsgálati személyek elsősorban a kontrollálható befektetések alapján igyekeztek jutalmakat osztani.

Egocentrikus torzítások az egyéni preferenciákban. Saját befektetéseiket az emberek már észleleti szinten nagyobbak (Messick és Sentis, 1979), illetve fontosabbnak (Diekmann és mtsai, 1997; Mamman, 1997; Thompson és Loewenstein, 1992) élik meg, mint amekkorának, vagy amilyen fontosnak mások befektetései tűnnek a számukra. Ennek az én-felnagyításon kívül olyan oka is van, hogy a saját befektetéseinkről egyszerűen többet tudunk (Gilovich és mtsai, 2012). Ráadásul még abban az értelemben is elfogultak vagyunk saját magunkkal szemben, hogy általában azt az elvet tartjuk legigazságosabbnak, melynek alapján jobban járunk (Messick és Sentis, 1983). Tehát jó teljesítmény és siker esetében azt gondoljuk,

hogyan a teljesítményarányos elv az igazságos, gyengébb teljesítmény és kudarc esetén pedig az egyenlősítés tűnik annak.

E sokféle hatás által befolyásolt, és gyakran torzításoknak kitett preferenciák miatt a több személyt is érintő elosztás mindig olyan konfliktus marad, melyet egyetlen elv következetes betartásával szinte lehetetlen mindenki számára elfogadható módon megoldani. Pedig az igazságossági norma csak akkor működhet biztonságosan a kapcsolatokat, ha körülötte egyezség van a közösségben. Ezt a dilemmát segít feloldani, ha beemeljük az igazságosság tárgyalásába a procedurális és az interakciós igazságosság szempontjait is.

1.3. A PROCEDURÁLIS IGAZSÁGOSSÁG

A procedúra e szóösszetételben az elosztásról szóló döntéshozatal procedúrájára, eljárására vonatkozik. Arra, hogy az megfelelő információkon nyugodott-e, hogy volt-e esélye az érintetteknek az érdekeik arányos képviselésére, hogy a döntéshozatal elfogultságoktól mentes volt-e, hogy a döntés korrigálható volt-e. Még számos szempontot fogunk a következő összefoglalónkban sorolni a procedurális értelemben korrekt döntésekről. Előző szakaszunkat azzal zártuk, hogy az elosztás arányaira vonatkozó eltérő preferenciák miatt, pusztán az elosztás eredménye alapján nagyon nehéz egy elosztást mindenkinek elégedettségre okot adó megnyugtató módon kivitelezni. Ellentétben a szűkös keretű jutalmakkal, amelyeket ha odaadunk valakinek, egyben azt is jelenti, hogy azokat valaki másnak nem adjuk oda, a korrekt procedúra nem szűkös erőforrás. Éppen ezért a korrekt ügymenetekben benne rejlik a kapcsolatkonzerváló potenciál, vagyis annak a lehetősége, hogy eredményével az is meg tud békélni, akit maga az eredmény nem érint kedvezően.

A procedurális igazságosság szempontjának a bevezetése a szakirodalomba Thibaut és Walker, valamint Leventhal munkásságához fűződik. Thibaut és Walker (1975) az igazságszolgáltatási (bírói) eljárások elemzésére támaszkodva jutottak arra a következtetésre, hogy ha a peres feleknek engedélyezik, hogy bemutassák személyes látásmódjukat, viselkedésük hátterét, akkor az érintettek a negatív döntéseket is jobban el tudják fogadni, s igazságosabbnak látják. Ezzel a folyamatkontrollra (az érdekek reprezentációjának a lehetőségére) hívták fel a figyelmet, ami azt is jelenti, hogy e neves szerzők az igazságosság iránti igényt egyértelműen érdekalapúnak tartották, vagyis igazodtak koruk csereelméleti felfogásához, mely szerint az igazságosság a kapcsolatban arra szolgál, hogy a cserekapcsolatokban hosszú távon kölcsönösen előnyösen tudjanak gyarapodni a felek (Homans, 1961).

A kortársuk, Leventhal (1976) szerint igazságos procedúra nélkül nem is érhető el igazságos eredmény. Az általa megfogalmazott procedúrákat illető követelmények a döntés-előkészítői és döntéshozatali szakaszt érintették, de a vezető attitűdjére, bánásmódjára is kitértek. Leventhal szerint igazságos az eljárás, ha az elosztás konzisztens, abban az értelemben, hogy mindenkivel és mindig ugyanazon szabályok szerint járnak el; a folyamat elfogultságtól, preconcepcióktól mentes; a döntések háttereként szolgáló információk pontosak; lehetőség van rá, hogy a döntéseket korrigálják; a döntéshozatali folyamatban minden érintett fél érdeke reprezentálva van, vagyis mindenkinek joga van a véleményét elmondani; a folyamat nem sért morális normákat.

E szabályokat Folger és Bies (1989) néhány továbbival egészítették ki, mint például a rendszeres visszajelentés adása, a döntések igazolása, magyarázása, illetve a korrekt bánásmód. E kiegészítések már felfedik az igazságosság harmadik nagy vonatkozásának, az interakciós síknak a jelentőségét is. További terepvizsgálatok az interakciós igazságosság újabb és újabb elemeit azonosították (pl. Sheppard és Lewicki, 1987). Ilyen az észszerűség, a józan ész határainak a betartása (például abban az értelemben, hogy a vezető ne adjon cselekedeteire olyan magyarázatokat, melyekről az érintettek számára messziről látszik, hogy hamisak, mert ezekkel azt kommunikálja, hogy az érintetteket nem veszi komolyan). De ilyen az is, hogy a vezető adjon kellő információt és kellő időt a feladatvégzéshez, legyen a beosztottakkal rendszeres kontaktusban, és olyan döntésekre jusson, melyeket meg tud védeni, s melyeknek igazát a beosztottak be tudják látni.

1.4. A KAPCSOLATI (INTERAKCIÓS) IGAZSÁGOSSÁG

A joggyakorlat oldaláról indító procedurális igazságosságot vizsgáló kutatás jó ideig a döntéshozatali folyamat strukturális jegyeire figyelt elsősorban, de a további vizsgálódásokból egyértelművé vált, hogy a döntéshozó viselkedése, a folyamat emberi-kapcsolati kísérőjegyei is legalább ennyire fontosak, ha nem fontosabbak. Például ha a laikusokat kérdezik az őket igazságtalanul érintő döntésekről, kiderül, hogy legtöbbször sértő viselkedésmozzanatokat idéznek föl (Mikula és mtsai, 1990). Még a kezdetektől fogva legtöbbet kutatott klasszikus procedurális hatásról, a „voice”-hatásról (a saját nézőpont előterjesztésének a lehetősége) is kiderült, hogy a mögötte lévő indíték messze nem csak érdekképviseleti indíték, hanem kapcsolati: aki elmondhatja a véleményét – még ha annak esetleg nem is lesz foganatja – megtisztelve érezheti magát a neki szánt figyelem alapján, a tisztelet pedig közösségi integráltságot, csoporttagságot implikál.

A kapcsolati motivációt az igazságosság legfontosabb motivációs bázisaként tekintő úttörő elmélet Lind és Tyler (1988) csoportérték-modellje volt (*group-value model*), mely szerint a csoportban a hatékony erőforrás-felhalmozáson túl az a motívum is hajtja az embert, hogy kapcsolódjon másokhoz, és információkat szerezzen a társas helyzetéről és a másokhoz való viszonyáról. Ilyen típusú információt pedig az eljárások nyújtanak. Mindez azért fontos, mert a kapott visszajelzések, például az, hogy a csoport a figyelmével megtisztelt bennünket, az énképünk részévé válik. Az igazságos bánásmód és a vezetők igazságos döntései azt közvetítik az ember számára, hogy a csoport értékes tagjaként tisztelik. Az igazságtalanság marginalitást és tisztelethiányt kommunikál. A csoportból érkező visszajelzések közül kiemelt fontosságúnak számítanak a vezetőtől érkezők, mivel ő a csoport legrepresentatívabb embere.

Az elmélet szerint a három kulcsfontosságú dimenzió, melyben a vezetőt, annak igazságosságát megítéljük, s melyre támaszkodva csoporton belüli helyzetünkre következtetünk: a neutralitás, a bizalom és a tisztelet. Az észlelt neutralitás azt fejezi ki, hogy a döntéshozást folyamatában korrektnek, becsületesnek, torzításoktól mentesnek, a tényekre alapozottnak látjuk. A bizalomraméltóság észlelete azt jelenti, hogy a vezető szándékait tisztának látjuk, érezzük, hogy meg lehet bízni benne, hogy alapvető célja a dolgozókkal való igazságos bánásmód, vagyis az elfogulatlanság, a dolgozók érdekeinek képviselése. A tiszteletről való benyomás, vagy másképp a státusz elismeréséről való benyomás pedig azt fejezi ki, hogy a vezetőt udvariasnak, munkatársaihoz tisztelettel, jogait elismerő módon viszonyulónak látjuk.

A Lind és Tyler által először 1988-ban fölvetett csoportérték-modellt Tyler és Blader (2003) újragondolták, és „csoportelkötelezettség”-modellnek nevezték (*group-engagement model*). A modell szerint a procedurális igazságosság kedvezően hat a csoporttal való azonosulásra, ami jó hatású a csoporttagok közötti együttműködésre.

Lind és Tyler (1988), valamint Tyler és Blader (2003) munkássága alapján mára az igazságosság jelenségvilágában az interakciós, kapcsolati igazságosság önálló struktúráként különül el. Így azok a kapcsolati elemek is világosan az interakciós elemek alá sorolhatók, melyeket korábban a procedurális igazságosság kutatási hagyománya azonosított, s melyeket mi magunk is az előző szakaszban tárgyaltunk (ésszerű magyarázatadás, józan határidők, személyes, nem más jelenlétében történő visszajelzés, és sorolhatnánk még tovább a vezetői viselkedéselemeket, melyek az interakciós igazságossághoz tartoznak).

1.5. AZ IGASZÁGOSSÁGI ÉSZLELET INTEGRÁCIÓJA

Attól a ponttól kezdve, hogy az igazságosság disztributív vonatkozásán túl világossá vált, hogy az igazságosságnak van eljárásról, és a döntéshozó viselkedésére vonatkozó interperszonális vonatkozása is, élénk vita folyt azzal kapcsolatban, hogy melyik vonatkozás nyomásgo többet a latba az igazságosságról szóló észleletek formálásában.

A több szempontot együtt kezelő elképzelések közül vannak, melyek a disztributív szempont elsődlegességét hangsúlyozzák. Rutte és Messick (1995) az igazságtalanság élményének a kialakulását többlépcsős döntési folyamatba ágyazzák. Abból indulnak ki, hogy mindenfajta igazságtalansági élménynek valamilyen negatív kimenet az alapja, amely feszültséget okoz, s az igazságosság megkérdőjelezésére készlet. Nem minden negatív kimenet kelt egyformán feszültséget. Minél nagyobb a kapott és a várt jutalom közötti különbség, minél fontosabb a jutalom, s minél váratlanabb módon éri az embert a döntés, a feszültség annál nagyobb lesz. Az előkészített, jól kommunikált döntéseknek kisebb az ilyen kockázatuk. Amikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon a negatív kimenet igazságos-e, először is azt azonosítjuk, vajon sértett-e valamilyen, a disztribúcióra vagy a procedúrára vonatkozó előírást, majd arról döntünk, vajon a vezető felelős-e ebben. Az elméletalkotók szerint a méltányosnak vélt referenciát a kultúra, a szituáció és az önkiszolgáló torzításaink befolyásolják, amiből az következik, hogy ütköző érdekek esetén az egyik félnél mindig megvan az esély, hogy a döntést igazságtalannak lássa. Rutte és Messick (1995) pesszimista véleménye az igazságosságról tehát az, hogy igen nagy erőfeszítés árán lehet csak elérni. Nehezíti a helyzetet, hogy a jó kimeneteket természetesnek fogadjuk el, egyedül a rossz kimeneteknél látjuk úgy, hogy a döntéshozónak köze van a kimenethez. Messick (1995) a döntéshozók felé megfogalmazott ajánlásaiban arra buzdít, hogy emeljék ki azt a mozzanatot, amelyik alapján a döntés az egyenlőséget szolgálja, ugyanis az egyenlőség alapú döntésekkel az emberek nem szoktak vitatkozni. Ha a jutalmak összességének egyenlőségéről van szó, emeljék ki azt, ha az egységnyi befektetésre kapott jutalmak egyenlőségéről, akkor beszéljenek arról, ha a szükségletek kielégítettségének egyenlőségéről, akkor pedig arról.

A kutatások és integratív szemléletű összefoglalók többsége azonban ennél optimistább hangot üt meg az igazságosság teljesülésével, pontosabban szólva az érintettek szemében igazságosnak tűnő döntések teljesíthetőségével kapcsolatban, kapcsolódva a procedurális és interperszonális vonatkozások egyre erősödő hangsúlyozásához.

Számos terepkutatás tanulsága szerint például a dolgozókat egzisztenciálisan érintő szervezeti döntéseknek a dolgozók körében való elfogadottsága legfőképpen

a döntések helyes procedúráján és kommunikációján múlik (Brockner és Siegel, 1996; Folger és Konovsky, 1989). A dolgozók az őket kedvezően érintő döntések ellen persze nagyon akkor sem tiltakoznak, ha a döntési folyamat nem volt a legtisztább, de a hátrányosan érintő döntések esetében egyértelműen sokat számít, és az elfogadás irányába befolyásol, ha a döntési folyamat és a döntéshozó viselkedése korrekt. E kutatási eredményeknek alapján a vezetéselmélet, vezetőképzés felé az a markáns ajánlás fogalmazható meg, hogy a vezetőket meg kell arra tanítani, hogy mennyire fontos az, hogy a döntés-előkészítés mikéntjében tartsák magukat az eljárási igazságosság szabályaihoz, mert az eljárások helyes módja bármikor és bárkivel szemben betartható, viszont az eredményekkel mindenkinek kedvezni nem lehet (Greenberg, 2004). Valóban, hiába is jutunk elosztási arányában meggyőződésünk szerint igazságos eredményre, ahogyan azt például Rutte és Messick (1995) hangsúlyozták, az önkiszolgáló torzítások talaján a döntés által hátrányosan érintett személy a döntést vitathatja, főleg, ha nem korrekt eljárás eredményeként született.

A folyamatra vonatkozó és interperszonális igazságossági mozzanatok elsődleges fontosságának Tyler (1994) az egyik leghatározottabb szószólója a szakirodalomban. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az igazságosság iránti vágy mögött húzódó kapcsolati motiváció fontosságának hangsúlyozásában, melyről mint elsődleges motivációról beszélt (Tyler, 1994).

A folyamatot illető és kapcsolati vonatkozások meghatározó jelentőségéről nemcsak motivációs, de észleleti oldalról is beszélhetünk, hiszen sokkal könnyebb észlelni ezeket a jegyeket, különösképpen a viselkedésben megmutatkozó meta-kommunikatív kapcsolati üzeneteket, mint amennyire könnyű bonyolult számításokat tenni a befektetések és jutalmak arányairól. Sőt, a kapcsolati benyomásaink alapján akár anélkül is becsléseket tehetünk az elosztás igazságosságáról, hogy számításokat tennénk (Lind, 2001; Moorman, 1991; Van den Bos és Lind, 2002).

Mindazonáltal vannak modellek, melyek nem feledkeznek meg a disztributív mozzanat észleletbe foglalásáról sem. Az igazságosságról szóló integrált észlelet irodalmának egyik meghatározó modellje Folger és Cropanzano (2001) „Would-should” modellje, mely a kimenettől indítja a benyomásformálási folyamatot, a procedurális kiértékeléssel folytatja, és a kapcsolati kiértékeléssel zárja. A modell elméleti bázisa Kahneman és Miller (1986) normaelmélete, mely leszögezi, hogy a gondolkodásunk dolgokról való alapértelmezéseit a normák adják, és bármilyen értékelést negatív vagy pozitív irányban az befolyásol, hogy egy kimenet a norma által előírthoz képest előnyös vagy hátrányos. Folger és Cropanzano (2001) szerint kizárólag akkor kezdünk el az igazságosság dimenziójában gondolkodni, ha a szóban forgó eredménynek van elképzelhető olyan alter-

natívja, amivel jobban jártunk volna. Például, ha egy kisebbségi csoportba tartozó valaki sorra azt tapasztalja az állásinterjúkon, hogy elutasítják, csak akkor rendíti meg a sorozatos kudarc, ha el tudja képzelni, hogy akár fel is vehették volna. Ha volt ilyen alternatíva, csak akkor bosszankodik rajta hosszasan, ha lett volna olyan procedura, olyan forgatókönyv, ami pontosan azt eredményezte volna, amit végül is nem kapott meg (például egy objektívabb, kompetencia-alapú kiválasztás ilyen lehetett volna). De igazán igazságtalanságnak csak akkor tartja az esetet, ha úgy látja, hogy a döntéshozók szándékosan, és morálisan elítélhető módon nem azt a forgatókönyvet alkalmazták, ami a jobb eredményt hozta volna, hanem – ebben a példában – csoporttagsági alapon, előítéletesen utasították el.

A disztributív, procedurális és kapcsolati mozzanatok benyomásformálódásban vett sorrendjét tekintve nagyon hasonló sorrendet ír le Greenberg (2004) stresszkiértékelési elmélete. E modell alapja Lazarus és Folkman (1984) stresszkiértékelési modellje, melyben az elsődleges kiértékelés a stressz azonosításáról szól, a másodlagos pedig arról, hogy a stresszor mennyire vonható kontroll alá. Igazán nagy stresszt a nem kontrollálható események jelentenek. Greenberg (2004) szerint az igazságtalanságról negatív kimenetek esetén kezdünk gondolkodni, s a feszültséget, melyet egy ilyen esemény okoz, csökkenteni tudja, ha a procedúrával kapcsolatban nincsenek fenntartásaink. Ugyanis ilyenkor el tudjuk fogadni, hogy azt érdemeltük, amit kaptunk. Viszont, ha a procedura aggályos, a stressz fokozódik. Ám még ekkor is van esély a megnyugvásra, ha a döntéshozóról viselkedéses szinten jó benyomásunk van, mert akkor úgy látjuk, hogy az inkorrekt döntéshozatal inkább akaratlan volt, mintsem szándékosan ellenünk irányuló. Ellenkező esetben, vagyis, amikor a másodlagos kiértékelése az eseménynek a rossz szándék tulajdonításához vezet, alárendelt helyzetben a vezető kénye-kedvének kiszolgáltatva érezzük magunkat, vagyis nincs semmiféle kontrollérzetünk az események alakulása felett. Ez hatalmas stresszhez vezet, és a stressz káros egészségkövetkezményeit vonja maga után.

1.6. VÁLTOZÁSOK AZ IGAZSÁGOSÁGKUTATÁS SZEMLÉLETÉBEN AZ ELMÚLT HÚSZ-HARMINC ÉVBEN

Amikor az 50-es évek végén, 60-as évek elején elindult az igazságosságkutatás, a szociálpszichológiában is, csakúgy, mint számos más pszichológiai területen, a behaviorizmus szemlélete volt az uralkodó, a mögötte álló „homo oeconomicus” emberképpel. Eszerint az emberkép szerint az ember legfőbb törekvése a haszonra és az öröme irányul, a lehető legtöbbre, a lehető legkevesebb

befektetés árán. E haszonelvű szemlélethez jól illett az elosztási igazságosságra helyezett fókusz. Hosszú ideig az igazságosságról hozott benyomás tárgya csak is a magasabb hierarchikus szinten álló felettes döntése volt. Az igazságtalanságot követő válasz elsősorban fontos szervező mechanizmusaként a stressz és a stresszre adott reakciók jelentek meg. Egyszerű sémába szerveződtek az empirikus tapasztalatok: az igazságosság erősíti a kapcsolatokat, az igazságtalanság pedig szétválasztja.

Aztán azt követően, hogy az igazságosság iránti vágy mögött húzódo kapcsolati motívum fontossága kirajzolódott a szakirodalomban, elkezdődött egy olyan nyitás, mely az igazságtalanságra adott kapcsolat-helyreállító (resztoratív) választ a kapcsolatot szétválasztó válasz jelentős alternatívájának látja. Ez a könyv szemléletében ehhez a nyitáshoz kapcsolódik. E változás fontos előzménye a sérelmeket nem csak hierarchikus kapcsolatokban átélt sérelmekre leszűkítő megbocsátásmatematika, melynek robusztus törvényszerűsége, hogy minél többet számít valakinek egy kapcsolat, annál inkább hajlik a megbocsátásra (Fehr és mtsai, 2010).

A kapcsolat-helyreállító igazságosság, azon belül is a megbocsátáson keresztül való kapcsolat-helyreállítás két irányból is kezd reflektorfénybe kerülni. Egyrészt a normasértést szankcionáló büntető (retributív) igazságosság elméletéhez és gyakorlatához képest, másrészt az igazságtalanságot viszonzó egyensúlykereső igazságossághoz képest. E reflektorfény nemcsak a resztoratív igazságosság erőnyeit világítja meg, de a problémákat, a kritikával illelhető pontokat is előhossa, legfőképpen azt a kérdést, hogy az igazságosságértelmezésbe integrálni lehet-e az igazságtalanság megbocsátásával helyreállított igazságosságot (Strelan, 2018).

1.6.1. Hangsúlyváltás a retributív igazságosságtól a resztoratív igazságosság felé – a büntetőjogi értelemben vett „esetek”

A retributív (büntető) igazságosság, ahogyan arról már esett szó, a normasértéseket követő büntetések rendszereivel foglalkozik. Abban a tekintetben a társadalmak nagyon különbözőek lehetnek, hogy milyen szabályok szerint működnek, abban viszont nagyon hasonlóak, hogy a szabályok áthágásának mindenütt van következménye (Vidmar és Miller, 1980). Az igazságosság elvei és az igazságosságra vonatkozó szabályok ugyanis arra valók, hogy észszerű mederben tartsák a kapcsolatokat. Ha nem lenne a szabálysértésnek következménye, a norma erejébe vetett bizalom megrendülne, a továbbiakban nem lehetne rá alapozni. Ezért a szabályok betartásában mindenki érdekelt.

A normák áthágását büntetjük. Az „észszerű” büntetési motívumok között az egyensúly-helyreállításon túl az elrettentést és a későbbi károkozás ellehetetlenítését is számontartjuk. Az utóbbi időben viszont egyre elfogadottabbá kezd válni az a nézet, hogy a büntetés mögötti elsődleges motívum a társadalmi értékek megőrzése (Carlsmith és mtsai, 2002), ami egybecseng a procedurális igazságosság vonulata által hangsúlyozott elképzeléssel, mely szerint az igazságossági motívum elsősorban társas és nem instrumentális lényegű.

A szabálysértésekre adott válaszok kutatása az igazságosságkutatás érdeklődési körébe azért került bele, mert az igazságszolgáltatás hagyományos büntető megoldásai kapcsán egyre többen kezdték úgy gondolni, hogy azok nem töltik be hatékonyan a rendeltetésüket: inkább tovább erodálják a társas értékeket, és elidegenítik a közösségeket a társas szabályoktól, semmint erősítenék az összetartást és a normákat. E problémák felismerése után fokozott figyelem irányult a resztoratív (kapcsolat-helyreállító) alternatív büntetési formák kutatására, az olyan igazságosság-helyreállító gyakorlatokra, mint a mediáció, a kompenzáció vagy a bocsánatkérés (Darley és Pittman, 2003; Wenzel, 2004).

1.6.2. Hangúlyváltás a „számlakiegyenlítéstől” a megbocsátás felé – büntetőjogi esetnek nem minősülő normasértések

E gondolat kifejtésében nagy mértékben támaszkodunk Strelan (2018) egy írására, mely éppen az igazságosság és megbocsátás összekapcsolásáról szól. Ebben azt a kérdést elemzi, hogy vajon a laikusokhoz hasonlóan a tudósok maguk is miért konceptualizálták oly sokáig az igazságosságot és a megbocsátást jellemzően egymással szembeállítva.

A laikusok leggyakrabban azt hozzák fel a megbocsátással szemben, hogy a megbocsátással a normákat áthágó személy következmények nélkül megússza, mintha mi sem történt volna, így ezen a ponton is sérül az igazságosság, másrészt a sértettek további sértéseket húznak magukra, ami a jövőben csak tovább fokozza az igazságtalanságot (Strelan és mtsai, 2017).

Mivel a megbocsátás a közeli kapcsolatokban sokkal fontosabb, érdemes megvizsgálni, hogy milyen tapasztalatokat halmozott fel a tudomány a közeli kapcsolatokban történt sértésekkel, igazságossággal és megbocsátással kapcsolatban. Így válnak különösen érdekessé az intim kapcsolatban állók, a családtagok, a barátok, a kortárscsoportokon belüli társak és a közvetlen kollégák között megtapasztalt normaáthágással kapcsolatos szakirodalmi tények. Ezekben a viszonyokban a megtorló, szigorú büntetés sokszor megalázó és marginalizáló lehet. (A büntetés persze lehet konstruktívabb is, taníthatunk is a büntetés által,

például olyan pszichológiai eszközöket, mely segít abban, hogy a következőkben a normaszegés ne forduljon elő. Erre lehet példa, amikor retributív stílusban egy kötekedős munkatársat indulatkezelési tréningre irányítanak.)

Ugyanakkor a büntető igazságosság elvi céljait (azt, hogy ne maradjon a bűn büntetlen) betölthetik olyan gyakorlatok is, melyek által az áldozatok kapcsolat-helyreállító módon büntetnek: megbeszélik az esetet a támadóval, felveszik egymás perspektíváját, megegyeznek abban, hogy mi legyen az eset igazságos következménye (például nagyobb fokú ellenőrzés egy bizalomra cáfoló történés után), biztosítják egymást a kölcsönös megbecsülésről. A sértő felelősséget vállal és bocsánatot kér, és az áldozat kifejezi, hogy a sértőnek megbocsát. Ezt a fajta kapcsolat-helyreállító igazságosságot az egymással egészséges, működőképes kapcsolatban lévő emberek maguktól is gyakorolják. Mindezek során a felek együtt dolgoznak kapcsolatuk helyreállításán és a kapcsolatukat megalapozó, de a sértéssel megtámadott alapvető értékek mellett kölcsönösen kiállnak (pl. Wenzel és mtsai, 2008).

Nagyon fontos leszögezni, hogy a támadó sértő cselekedete itt sem marad következmény nélkül. A lelkiismeret-furdalást, a károkozás miatti és a norma áthágása felett való bánkódást felfoghatjuk büntetésnek, bűnhődésnek. De a folyamat, melyen keresztül a büntetés megtörténik (a sértettel való beszélgetés, melyben a sértő a hibáit elismeri, és azokért felelősséget vállal, valamint bocsánatot kér miattuk), kapcsolat-helyreállító, és nem elidegenítő. A megbocsátás nagyon fontos üzeneteket közvetít arról, hogy a sérelemokozó tiszta lappal indíthat, ezzel lehetővé teszi a továbblépést. Azt is kommunikálja, hogy a sértő a sértettnek értékes, és továbbra is része annak a körnek, akikkel kapcsolatban a sértett morális közösséget érez (Wenzel és mtsai, 2008).

Ha el tudjuk fogadni, hogy nemcsak a megfogható módon kirótt büntetések (pl. bírság, jutalommegvonás, elbocsátás, szakítás stb.) számítanak büntetésnek, hanem a bánkódás és a lelkiismeret-furdalás, valamint a bűn bűnként való nyílt beismerése és a bocsánatkérés is, akkor nem látjuk a megbocsátást olyanak, mint ami rácsófol az igazságosság iránti elvárásokra.

Ráadásul, az áldozatok jellemzően nem abból az indíttatásból bocsátanak meg, mert szeretnék, hogy az elkövető megússza büntetés nélkül, és nem azért, mert szeretnék, hogy jól érezze magát (Strelan és mtsai, 2013). Sokkal inkább azért, mert szeretnék védeni és helyreállítani az elkövető által fenyegetett kapcsolatot (pl. McCullough, 2008), és szeretnének túljutni az elkövető által rájuk helyezett nagy érzelmi terhen (pl. Worthington, 2001).

A megbocsátás kivívásáért sokszor az elkövetők maguk folyamodnak: bocsánatot kérnek, vagy kérik, hogy a sértett összességében tekintse a viselkedését, ne csak a sérelemre nézzen. A bocsánatkérésnek a megbocsátással való viszonzására

is erős normák vonatkoznak: összességében a megbocsátást is helyesnek tartjuk, nem pedig valami olyasminnek, amivel feladjuk a morális elvek diktálta igazságosságot. Összefoglalva, az igazságosság és a megbocsátás közti távolság konceptuális értelemben sokkal kisebb, mint amit az intuíciónk első ránézésre sugallana.

Ugyanakkor vannak azzal kapcsolatos eredmények is, hogy amikor az áldozatok a sértő félnek a saját hibáját belátó, bocsánatot kérő magatartása híján bocsátanak meg, anélkül, hogy a sértő bármit tenne a kapcsolatért, a megbocsátás negatív érzelmi tapasztalat az áldozat számára (Strelan és mtsai, 2016). Ilyenkor egyértelmű, hogy a ki nem érdemelt kimenet, a megbocsátás, sérti az igazságosságot. Ebben az esetben beigazolódnak a laikus emberek aggodalma azzal kapcsolatban, hogy a megbocsátás és az igazságosság összeegyeztethető-e.

1.7. ÖSSZEFOGLALÁS

E fejezetben az igazságosságot alapvető normaként azonosítottuk, mely egyrészt támpontként szolgál az erőforrások (jutalmak és büntetések) kapcsolaton, csoporton belüli elosztásához, másrészt összetartja a kapcsolatot, csoportot. Ha az igazságosság iránti igény egyéni motívumaira tekintünk, azok sorában a hatékonyság iránti igényt, a társas kapcsolódási igényt és a pozitív önértékelés utáni igényt látjuk.

Az igazságosságot vizsgáló kutatások a szociálpszichológia történetében a csereelméleti nézőpont népszerűségének valamelyes visszaszorulásával jellemzően a szervezetszichológiai kutatások sorába tagolódtak (Tyler, 2012). Így a kutatások zöme az igazságosságot inkább hierarchikus kapcsolatokban, vezető és beosztott közötti viszonyban értelmezte, és az erőforrások elosztási eredményének, elosztási módjának és az elosztás közben a vezető által mutatott viselkedésnek az igazságosságáról beszélt, amikor disztributív, procedurális, illetve interakciós igazságosságot emlegetett (Mező és Kovács, 1999). Fejezetünkben hangsúlyoztuk, hogy az elosztás eredményét tekintve a csoporton belül nagy fokú különbségek lehetnek az igazságos elosztásról való gondolkodásban. Többek között amiatt, mert az egocentrikus torzítások alapján jellemzően azt látjuk igazságosnak, amivel jobban járunk (pl. Diekmann és mtsai, 1997; Messick és Sentis, 1979). A procedura tartására vonatkozó szabályokat, illetve a korrekt viselkedésmóddal kapcsolatos elvárásokat viszont mindenki hasonlóan látja, ráadásul ezek az előírások azokkal szemben is tarthatók, akik az elosztás tekintetében rosszabbul járnak (Tyler, 1994).

A fejezet fő témái közé tartozott még annak tárgyalása, hogy az igazságosság-
nak a szigorúan hierarchikus kapcsolatokba szorított értelmezéséhez képest
egyre inkább elfogadott a szorosabb érzelmi kötelékű, kevésbé hierarchikus
kapcsolatokon belüli értelmezése is, mely új lehetőséget nyit az igazságosság- és
a megbocsátástematikának az összefűzésére a resztoratív (kapcsolat-helyreállító)
igazságosság tematikájának a keretei között (Strelan, 2018).

2. Az igazságosságra és igazságtalanságra adott válaszok

2.1. AZ ÉSZLELT IGAZSÁGTALANSÁG STRESSZT OKOZ

Az igazságtalanságra adott válaszokkal foglalkozó elméletek és kutatások közös kiindulópontja, hogy az igazságtalanság distresszt okoz. Az ember akkor tapasztal stresszterhelést, akkor látja a dolgokat maga körül nyomasztónak, ha nem bízik abban, hogy az erőforrásai elégségesek ahhoz, hogy a kihívásokkal hatékonyan megküzdjön (Folkman, 2013). Az előző fejezetben részletesen tárgyaltuk Greenberg (2004) stresszkiértékelésalapú igazságosságikiértékelés-modelljét.

A kihívások olyan körülmények, melyek nem felelnek meg annak, amilyennek a normáink szerint azoknak lenni kellene. Nem ideális körülmények rengeteg módon előállhatnak. Adódhatnak egyszerű ingerekből, mint például a forgalom zaja a hálósobánk előtt. Származhatnak bonyolult társas helyzetekből, mint például, ha a gyerekek szerintünk nemkívánatos nézeteket és viselkedést mutatnak társaságát keresi. De többek között adódhatnak abból is, ha mi magunk úgy érezzük, hogy kudarcot vallottunk egy feladatban, amit illetett volna teljesíteni. És természetesen előállhatnak akkor is, ha úgy érezzük, igazságtalanul bántak velünk.

Az igazságosság is egy norma ugyanis, aminek a betartásával kapcsolatban vannak elvárásaink. Az igazságosságra való igényünk mögött, mint ahogyan azt az előző nagy fejezetben tárgyaltuk, a saját hatékonyságunkkal, a másokhoz való kapcsolódással és a pozitív önértékelésünkkel kapcsolatos szükségleteink állnak. Ha ezek nem elégítetnek ki, feszültség keletkezik bennünk.

Az igazságtalanságok stresszt generáló hatását számos vizsgálat támasztja alá, s köztük igen meggyőzők azok a vizsgálatok, melyek azt mutatják be, hogy testünk az igazságtalanságra hasonlóan válaszol, mint más stresszorokra (Everett és mtsai, 2007). A stresszhatások az alkalmazkodást igénylő ingereknek a szervezetünkre gyakorolt hatásait jelentik. Már a rövid ideig való kitettség is mozgósítja a szervezet energiáit, az emésztési folyamatok, a hormontermelés gátlás alá esnek, és szapora légzés, megemelkedett vérnyomás, magas pulzus jelentkezik. A tartósan fennálló hatások hosszú távú előnytelen következményekkel járnak a szervezet egészségére, például magas vérnyomással, emésztési zavarokkal, a nemi hormonok csökkent termelődése miatt alacsony libidóval stb.

A meg nem bocsátott igazságtalanság stresszt keltő és negatív érzelmi reakciókat kavaráó hatását négyféle úton demonstrálják a társas idegtudományi kutatások.

Először is, a meg nem bocsátott igazságtalansággal együtt járó agyi történések nagyon hasonlítanak azokhoz a történésekhez, melyek stressz hatására vagy más negatív érzelmi állapotok során jellemzik az agyműködésünket. Képpalkotó eljárásokkal megállapították, hogy a sérelmeket követő neheztelés és a düh nagyon hasonló módon jelennek meg. A megbocsátást az empátiával mutatták megjelelésében egymáshoz hasonlítóknak a képpalkotó eljárások (Farrow és mtsai, 2001).

Másodsorban, a sérelmet követő neheztelést a kiváltott hormonális hatások tekintetében is össze lehet vetni a stresszel járó negatív érzelmekhez kapcsolódó hormonális hatásokkal. Berry és Worthington (2001) partnerével és kapcsolatával elégedett, illetve azzal szakítófélben lévő, vagy éppen akkor nemrég szakított személyeknél vizsgálták a kortizolszintet, mely a mellékvese által termelt „anti-stressz” hormonként is ismert kortizol termeléséről árulkodik. Általánosságban azt találták, hogy a személyiségüket illetően megbocsátásra kész személyeknek kisebb kortizolszintjük volt. Továbbá amikor egy partnerükkel folytatott tipikus interakciójukat idézték föl, azoknak nőtt jobban a kortizolszintjük, akik rosszabb kapcsolatban voltak a partnerükkel, és jobban nehezteltek rá a felidézett történet alapján.

Harmadsorban, a szimpatikus idegrendszernek és az arcizmoknak az aktivitásai is nagyon hasonlóak igazságtalanságot, sértést követően és a negatív érzelmek során. Witvliet és munkatársai (2001), valamint Witvliet és munkatársai (2002) alapján ilyenkor nő a pulzusszám, és szaporábban vesszük a levegőt, valamint nő a bőr vezetőképességének értéke, s aktivitás jelentkezik a félelem és a düh érzelmeivel kapcsolatba hozható arcizmokban.

Végül, az igazságtalanságot követő neheztelést átélő személyeknek a vére is arról árulkodik, hogy az igazságtalanságot stresszreakció követi. Ismeretes, hogy a stressz hatására a vér sűrűsödését kiváltó folyamatok erősödnek fel. Seybold és munkatársai (2001) korrelációs vizsgálata alapján a krónikusan neheztelő, megbocsátani nem tudó személyek vére valóban sűrűbb volt (kisebb viszkozitású), és a mérgező hatások kivédésére irányuló aktivitások kisebb mértékben voltak benne.

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy az igazságtalanságot követő neheztelés hatása a szervezetre a stresszhatásokkal jelentősen egybevág. Ezt az állítást a sokféle mutatót használó sok-sok kutatás mind alátámasztja.

Az igazságtalanságot mint komoly stresszforrást számos alkalmazott kutatás is megerősítette (Neuman, 2004). Köztük például Hegtvedt és Markovsky (1995) kutatása is, akik bemutatták, hogy azok, akik kevesebb jutalmat kapnak, mint amennyire – nem alaptalanul – számítottak volna, valóban haragot élnek át. Vagy Semmer és munkatársainak (2015) a vizsgálata, akik rámutattak, hogy a dolgozók önbecsülését és igazságérzetét sértő, rájuk testált felesleges és értelmetlen feladatok

(„illegitim feladatok”, ahogyan a szerzők nevezik) a munkahelyhez kapcsolódó stresszforrások között nem lebecsülendők, és komoly feszültséget okozhatnak. Francis és Barling (2005) állami alkalmazottakkal folytatott nagymintás vizsgálatából arra derült fény, hogy az általában vett szervezeti igazságosság bármelyik komponensén (disztributív, procedurális és interakciós) esett csorba megteszi a maga hatását, és pszichés terheltséget, feszültséget okoz.

A munkahelyi igazságtalanság okozta stressznek az egészségügyi veszélyeire számos kutatás hívja fel a figyelmet. Schmitt és Dörfel (1999) vizsgálata például a procedurális igazságtalanság és a rossz közérzet kapcsolatára, Greenbergé (2006) az interperszonális igazságtalanság és az álmatlanság összefüggésére, Elovainio és munkatársai (2006) tanulmánya pedig a szervezeti igazságtalanság és a magas vérnyomás együttjárására mutatott rá. Greenberg (2010) azt is hangsúlyozza, hogy az igazságtalanság okozta stressz az önmagában vett megbetegítő hatásán túl még káros egészségmagatartást is maga után vonhat, mint a nyugtatók alkalmazását, a túlzott dohányzást vagy alkoholfogyasztást, tetézve ezzel az egészségre káros hatásokat.

Noha az eddigiek alapján támadhatott egy olyan benyomásunk, hogy az igazságtalanság és stressz kapcsolata, illetve annak megbetegítő hatása leginkább munkahelyi kontextusban érvényes, további példákkal támasztjuk alá a jelenség általános érvényét.

Az igazságtalanság okozta stressz nemcsak megbetegíteni tud, de a betegségeket kísérő fájdalomérzést is befolyásolja. Trost és munkatársai (2015) balesetben sérült embereket vizsgálva mutatták ki, hogy minél igazságtalanabbnak látták a balesetüket, annál nagyobb fájdalmaik voltak, és annál rosszabbnak látták saját életminőségüket. A kutatások szerint a krónikus betegségek kísérte fájdalom is súlyosbodhat a stressz hatására, és ironikus módon e stressz forrásai maguk az orvosok és a nővérek is lehetnek, akiknek a terápiaválasztását vagy akár a viselkedését is sokszor igazságtalannak élik meg az érzékeny betegek (Ezenwa és mtsai, 2015).

Az igazságtalanságérzés igen fontos tényezője a nemzetiségi-geopolitikai konfliktusok során megtapasztalt traumatikus események hosszú távú pszichés hatásainak is, és a szünni nem akaró igazságtalanságérzés a tartósan elnyúló pszichés terheltség egyik fenntartója (Tay és mtsai, 2016).

A fejezetben az eddigiekben az igazságtalanság okozta stresszel és az egészségre gyakorolt hatásaival foglalkoztunk. A következőben azt mutatjuk meg, hogy a stressz megszüntetésére adott viselkedéses válaszok milyen módon próbálják csökkenteni az igazságtalanság keltette feszültséget. A legtöbb bemutatott vizsgálatban a válaszok mechanizmusának magyarázatában az igazságtalanság okozta stressz és annak csökkentésére való igény csak mint előfeltevés szerepel,

mindazonáltal találni a szakirodalomban olyan tanulmányokat, melyek empirikusan is támogatják, hogy az észlelt igazságtalanság és a viselkedéses válasz között a stressz közvetít. Ilyen például Saleem és Gopinath (2015) vizsgálata, mely banki középvezetők esetében mutatta meg, hogy az észlelt szervezeti igazságtalanságok, legyenek azok akár disztributív, akár procedurális vagy interperszonális igazságtalanságok, stresszt okoznak, így közvetve rossz munkavégzéshez vezetnek, legyen szó akár szándékos hibázásokról vagy engedetlenségekről, akár arról, hogy a munkából a dolgozó nem veszi ki a megfelelő intenzitással a részét.

2.2. A SÉRELMEK OKOZTA STRESSZ MEGKÜZDÉST IGÉNYEL, AMELY MEGKÜZDÉSRE SZÁMOS ÚT KÍNÁLKOZIK

Az emberi viselkedést magyarázó motivációs elméletek nagy osztálya (a homeosztatisztikus elméletek) alapul azon a törvényszerűségeken, hogy a kellemetlen feszültséget csökkenteni kívánjuk, legyen szó akár éhségről, akár ellentmondó nézetek okozta pszichológiai egyensúlytalanságról vagy sérelmek, igazságtalanságok után átélt stresszről (Higgins, 2012).

A stresszel való megküzdésnek általában véve is számos útja nyílik (Lazarus és Folkman, 1984), és nincs ez másképp az igazságtalanság okozta stresszel kapcsolatban sem. A válaszok tárgyalásának az igazságosságkutatáson belül egyfajta hagyományát megtaláljuk a csereelméleti keretben való gondolkodásban, melyet a következő szakaszban állítunk a középpontba. E hagyomány az igazságtalanság okozta stressznek a viszonzó cselekvéssel való oldására irányítja a figyelmünket. A megbocsátással élő út a kapcsolatmegtartásra fókuszáló megbocsátáskutatás keretének tárgyalásakor rajzolódik ki.

2.3. AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ÉS IGAZSÁGOSSÁGRA ADOTT VÁLASZOK CSEREELMÉLETI KERETE ÉS A VISZONOSSÁGALAPÚ VÁLASZOK

Az igazságosságot a pszichológiai tematikába behozó csereelméleti gondolkodást képviselő tudósok (Adams, 1965; Homans, 1961; Walster és mtsai, 1978), akik a társas interakciókat a mindenféle értelemben vett javak cseréjeként fogták fel, és tudták az interakciók egyensúlyát a kapcsolati befektetések és kapcsolati hozamok viszonyításával elemezni, az igazságtalanságra érzelmi, viselkedéses és gondolati válaszokat különböztették meg. Az előző szakaszokban tárgyalt hatások az érzelmi reakcióknak felelnek meg, és ezeket a reakciókat nem a csereelméleti

kutatók részletezték, hanem sokkal inkább a stressz okaival és következményeivel foglalkozó későbbi egészségpszichológiai kutatások, vagy például az azok által inspirált későbbi szervezetpszichológiai kutatások (Francis és Barling, 2005). Mindazonáltal, ahogyan arra már korábban is utaltunk, az igazságtalanság okozta feszültség és a feszültséget oldó válasz modellje jól beleilleszkedett a pszichológia egyik nagyon általános motivációs képletébe, mely szerint a szervezetet a feszültség csökkentésének vágya cselekvésre sarkallja. A csereelméleti gondolkodók az igazságtalanság okozta distresszt az igazságosság helyreállításával látták csökkenthetőnek, és legtöbbit a viselkedéses válaszokkal foglalkoztak. Ennek oka sokrétű. Röviden szólva, legfőképpen azért tettek így, mert a korszak maga is a pszichológia behaviorista, vagyis viselkedésközpontú korszaka volt. Ráadásul a kognitív helyreállítás, mint olyan (legalábbis az úgy értett kognitív helyreállítás, ahogyan a korszak gondolkodói értették, vagyis, hogy megmagyarázzuk magunknak, miért kaptunk többet, mint érdemeltünk volna, vagy miért kaptunk kevesebbet, mint amennyire vágytunk volna), felvet egy sarkalatos kérdést. Vajon ilyenkor valóban az a sora a történéseknek, amiből az igazságosság helyreállításának modellje során kiindultunk? Vagyis az, hogy észleljük az igazságtalanságot, átéljük a stresszt, majd megmagyarázzuk magunknak, hogy miért nem kell idegeskedni? Az öngazolás működésénél ennél jellemzően már az észleleti szinttől kiindulva sokkal rejtettebb.

Adams (1965) kategóriarendszerét követve a viselkedéses válaszok a saját jutalmaink, illetve költségeink megváltoztatása, a másik jutalmainak a befolyásolása, illetve a kapcsolatból való kilépés lehetnek. Pusztán kognitív úton történő helyreállításakor újragondolhatjuk, hogy valójában ki mennyit adott egy cserébe, és mennyit kapott abból, vagy akár új alanyokat választhatunk az összehasonlításhoz. Adams (1965), aki az igazságosságot Homansszal (1961) és többi kortársával egyetemben a haszonmaximalizálás szolgálatában álló féknek és normának tartotta, úgy gondolta, hogy a reakciók megválasztásakor fontos elv, hogy a válasz „takarékos” legyen, vagyis ne legyen költségesebb, mint amennyi hasznot hoz. Számos kutatás mutatta meg azonban, hogy sokszor az emberek komoly költségeket vállalva állítják helyre az igazságosságot (pl. Fehr és Gächter, 2002). Sőt, az igazságossági motivációt az önérdeken túlmutató forrásból (is) eredőnek valójában kizárólag az olyan példák által láthatjuk, ahol az igazságosság helyreállítása költséges (Tyler, 2012).

Általában véve a kutatások igyekeznek mederbe terelni a viselkedéses válaszokat (kötött számú előre meghatározott lehetőség közül választhatnak a személyek), mely választások zömében viselkedéses alternatívákat jelenítenek meg, és nagyon kevés a szabadválaszos kutatás (Törnblom, 1982), ahol a válaszhiányt nagyon nehéz értelmezni (Hegtvedt és mtsai, 2003). Az elmaradó válasz egyrészt azt is

jelentheti, hogy a személy nem észlelte az igazságtalanságot, akár annak ellenére nem észlelte, hogy az igazságtalanság oly nyilvánvalónak tűnik. De azt is jelentheti, hogy a válaszok a kognitív reakciók szintjén maradtak, mint például ahogyan az Zelditch és Ford (1994) vizsgálatában történt, ahol az érintettek magukat hatalmukban annyira távol lévőnek észlelték a döntéshozó hatalmától, hogy meg sem próbálták képviselni érdekeiket, pedig semmi sem alapozta meg azt az elképzelésüket, hogy a döntéshozó ne adna teret jogos kérésüknek.

Olson és Hafer (2000) alapvetően három okát említik annak, hogy az emberek miért tűrik a hátrátételt, a deprivációt. Az egyik magyarázat az igazságos világba vetett hit (ami miatt nem érzélik a saját jutalmukat igazságtalannak), a másik, hogy énvédelmi motivációból elhárítják a hátrátétellel, diszkriminációval kapcsolatos élményekre, tapasztalatokra való emlékezést, továbbá sokszor a panaszkodás társas értelemben nem kívánatos, elmarasztalendő. E három lehetőség közül nyilvánvalóan csak a harmadik tartozik abba a kategóriába, ahol az észlelet és emlékezet utáni nemcselekvésről beszélhetünk. Még a kétezres évek elején is tartotta tehát magát az igazságosságkutatásban az a csereelméleti tan, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültséget úgy lehet megszüntetni, hogy megszüntetjük az igazságtalanságot.

Kisebb figyelem irányult a szakirodalomban azokra az esetekre, amikor valaki észleli az igazságtalanságot, tehetne ellene, de mégsem tesz. És nem azért nem tesz ellene, mert költséges (akár a társas nemkívánatosság, akár valami más miatt), hanem például valamilyen személyes érték, norma, meggyőződés miatt nem tesz ellene, például mert nem akarja a másik javait csak azért rombolni, hogy a jutalmaik egyensúlyosabbak legyenek, vagy tudatos döntéssel határoz a megbocsátás és nemcselekvés mellett. Hastings és Finegan 2011-ben a szervezeti igazságtalanságokra adott reakciók kapcsán adtak hangot annak, hogy még a tanulmányuk írásának idejéig is szívósan tartotta magát a szakirodalomban az az álláspont, hogy a szervezeti igazságtalanságokra jellemzően deviáns módon, vagyis ellenállással, szabotázzsal, kisebb teljesítménnyel stb. reagálnak az emberek. Kevesekben vetődött fel az a kérdés, hogy személyiséggel kapcsolatos tényezők befolyásolhatják a deviáns reakciókat, és még kevesebbekben az, hogy a rossz tapasztalatokra konstruktív módon is lehet válaszolni, például jobbító szándékú elbeszélgetéssel. A szerzők 2011-ben Gill (2005) nem publikált doktori disszertációjára hivatkoznak, mint amely előhozta ezt a felvetést. Hastings és Finegan (2011) az igazságtalanságokra való reakciókkal kapcsolatban azt találták, hogy az idealista gondolkodású személyek az igazságtalan tapasztalatokra egyértelműen konstruktívabban reagálnak. Az idealizmus (Forsyth, 1980) itt az abban való meggyőződöttséget fejezi ki, hogy a problémákat soha nem indokolt valaki kárára rendezni, keresni kell a mindenkinek legjobb megoldást, ami senkinek

nem árt. Ezt a tartalmat fejezi ki a Forsyth (1980) által készített mérőeszköz idealizmust mérő példaiteme is, „A problémamegoldásokban a károkozásnak még az elvi lehetősége is rossz, akármekkora nyereségekkel kecsegtet is egy problémamegoldás”. A könyv ötödik fejezetében érinteni fogjuk az igazságtalanságra adott konstruktív válaszoknak a kérdését, és megfogalmazunk azzal kapcsolatos kérdéseket, hogy milyen személyiségtényezők lehetnek hatással a destruktív és konstruktív reakciókra.

Mindazonáltal ezen a ponton a következőkben az igazságtalanságra és az igazságosságra adott viszonyosság alapú viselkedéses reakciókat tekintjük át.

2.3.1. Sérelem – Rombolás: a hátrányosan érintő igazságtalanságra adott cselekvéses válaszokat példázó vizsgálatok

Az emberi kapcsolatokat a viszonyosság alapvetően áthatja. Egyetemes normaként szervezi a viszonyainkat, és indít arra, hogy ha kaptunk valamit, ajándékot, szívességet, kedvességet, azt legközelebb viszonzzuk (Cialdini, 1984). Gouldner (1960) a társadalom összetartó, összekötő elemének tartotta, és valóban, mint a malter a téglákat, úgy hidalja át a téri és idői hézagokat a kapcsolatokban, és teszi azokat építkezésképpé.

A viszonyosság viselkedésbefolyásoló ereje nemcsak a jó dolgokra áll, de a rosszakra is. A sérelmeinket is „visszaadjuk”, és ami még ennél is sokkal sajnálatosabb, gyakran messze a „szemet szemért, fogat fogért” mértéken túl, a viszonzásban hozzáadva a sérelemhez még az önérzetünkön esett csorbának az árát is (Kis és Kovács, 2010). Az ilyen bosszút a korábbi károkozó aránytalannak élheti meg, amiről úgy érezheti, viszontválaszt kíván, ami olajat önthet az eszkalálódó konfliktus tüzére.

Az igazságtalanságot megtorló válaszok tehát nagyon veszélyesek, kapcsolatrombolók lehetnek. Az igazságosságra és igazságtalanságra adott viszonyossági alapú válaszok közül e szakaszban tehát a negatív válaszokra mutatunk példákat, a szakirodalomból ismerteket is, és a saját kutatásainkból kirajzolódókat is.

Az egyik legrobotusabb kísérleti eredmény az emberi viselkedést vizsgáló mindenkor kísérletes kutatásokban, hogy ultimátumjátékban a fogadó a 20% alatti ajánlatokat elutasítja (Camerer, 2003). Az ultimátumjátékban (Güth és mtsai, 1984) az elosztó diszponál egy összeg fölött, és javaslatot tesz a partnerének (fogadó) arra vonatkozóan, hogy mennyit adna az összegből a fogadónak, és mennyit tartana meg. Ha a fogadó a javaslatot elfogadja, annak megfelelően osztozkodnak, ha elutasítja, senki nem kap semmit. A fogadó anyagi érdeke az, hogy fogadja el a legcsekélyebb ajánlatot is, lévén a valami is jobb, mint a semmi.

Ez következik abból, hogy a helyzetben nincs mód az ajánlat újratárgyalására, és alapértelmezésben nem tekintenek a partnerek további társas interakciók elé, tehát nem találkoznak többet. Ennek ellenére a fogadók az általuk méltánytalan módon alacsonynak látott ajánlatokat elutasítják. Saját vizsgálataink tapasztalatai alapján is meg tudjuk ezt erősíteni, azokban is valóban így tett a 20% alatti ajánlatokkal a fogadók 80%-a (Güth és Kovács, 2002).

A rombolás viszonzásának alapvetésére is tudunk példával szolgálni, akár saját vizsgálatainkból is. Egy eskaláló konfliktust megjelenítő vizsgálatunkban értékes erőforrásokat lehetett rabolni a partnertől, noha az eltulajdonított erőforrás a rablónak már nem ért annyit, mint annak, akihez eredetileg tartozott. A két fél felváltva hozott döntéseket arról, hogy akar-e rabolni. Az interakció akkor zárult le, ha egymást követő két lépésben egyik és a másik fél is úgy nyilatkozott, hogy nem akar rabolni. A helyzet logikájából következik, hogy ha a felek nem állnak le az adok-kapok ütésváltással, egy ilyen kapcsolat könnyen felemésztheti mindenki erőforrásait. Mégis, vizsgálatunkban a másik fél kezdeményezte első inzultusra a személyek több mint kétharmada viszontagresszióval reagált (Kovács és mtsai, 2012).

A sérelmeknek és az átélt igazságtalanságoknak a mindennapi életből is jól ismert kapcsolatokat romboló hatásaira empirikus vizsgálati példákat természetesen nemcsak laboratóriumi kísérletekből, de más módszertannal dolgozó kutatásokból is előhozhatunk. A szervezetpszichológiai kérdőíves és interjú módszertannal dolgozó kutatások például alátámasztották, hogy a szervezetekben az igazságtalanság rossz irányba befolyásolja a szervezet iránti elköteleződést, a kötelező szerepviselkedésen túli önkéntes, együttműködő szervezeti hozzájárulásokat (OCB – *organizational citizenship behaviour*), és általában véve a szervezeti attitűdöket, például a szervezeti elégedettséget, a lojalitást vagy a vezetői döntések elfogadására való hajlandóságot (Judge és Kammeyer-Mueller, 2012). Egy hátrányosan érintő szervezeti esemény sérelmét a sértett például könnyen kiviheti a szervezeten túlra, saját nézőpontjából elmesélve a megélt rossz tapasztalatait másoknak, szándékosan vagy nem szándékosan, de rossz hírért keltve a szervezetnek, ami a szervezet társadalmi renoméján csorbát ejtethet (Nowakowski és Conlon, 2005).

2.3.2. A nagyvonalúság és igazságosság kiváltotta építő válaszok

A nagyvonalúság és az igazságosság azokat a viszonystruktúrákat illetően, melyekben értelmezhetőek, természetesen nem feleltethetők meg egymásnak teljes egészében. A nagyvonalú döntéshozó a nagyvonalúságát személyesen az érintet-

tel gyakorolja, és a döntés nem érint másokat. Például, ha egy elítélt elnöki kegyelemért folyamodik, és abban részesül, a köztársasági elnöknek az elítélt felé irányuló nagyvonalú gesztusa mások büntetését se rövidebbé, se hosszabbá nem teszi. Az igazságosság viszont rendszertulajdonság, olyan rendszereké, melyekben minimum két különböző érdekű érintett van. Sokszor az egyik irányába tett kedvezmény szükségszerűen hátrányosan befolyásolja a másik sorsát. Ilyenkor, például, ha egy kosárlabda-mérkőzésen az egyik csapat indokolatlanul kapja meg a büntetődobás lehetőségét, a kedvezményezett reakcióit nem a nagyvonalúságra, hanem az előnyösen érintő igazságtalanságra adott válaszok címszava alá kell sorolni (Haynes és Gilovich, 2010). Mondanivalónk szempontjából azonban a jó jóval való viszonzásának tematikája mégis védhetővé teszi az itt tárgyalt jelenségek egy egységbe való összefoglalását.

A nagyvonalú döntésnek lényege, hogy nincs semmiféle érdemalapú indokoltág mögötte, és nincs semmilyen garantált következménye. Előző példánkkal élve, az elítélt nem érdemli meg a büntetése elengedését, hiszen akkor nem lenne benne a jogos büntetésében, és arra sincs semmilyen garancia, hogy a szabadon bocsátás után nem követi el még egyszer ugyanazt a cselekményt, ami miatt büntetését töltötte. Mégis, empirikus kutatási tapasztalatok alapján is állíthatjuk, hogy a nagyvonalúság a viszonyosság normája miatt valamiféleképpen (ha nem is mindenkit egyforma erővel, de) kötelez.

Ezt húzzák alá például a bizalomjátékkal (Berg és mtsai, 1995) kapcsolatos tapasztalatok. A bizalomjátékban két személy hoz egymás után döntést. Az első döntéshozó azzal kapcsolatban határoz, hogy mennyit tart meg és mennyit ad át a másiknak egy 10 egységnyi erőforrásból, tudva, hogy az átadott, és csakis az átadott erőforrás megháromszorozódik a másik kezében, akinek módja van annyi egységnyi erőforrást visszaszolgáltatni ezek után, amennyit gondol. Aki bízik a második személy jóindulatában, első döntéshozóként sok erőforrást oda mer adni neki, mert reméli, hogy a másik meghálálja a bízó gesztust. Aki nem bízik, keveset ad át. Egy ilyen helyzetben átlagosan egyébként arra lehet számítani, hogy a második személy nagyjából ugyanannyit ad vissza, amennyit kapott (Camerer, 2003). Természetesen ebbe az átlagba belefér, hogy vannak, akik, ha például a maximális bizalom jegyében megkapták mind a 10 egységnyi erőforrást, akkor 15-öt is visszaadnak a triplázódás után, de olyanok is vannak, akik egyet sem.

A beosztottak felhatalmazásának és a nekik való bizalom megszavazásának a szervezeti szempontból is sok előnyös következménnyel kecsegtető gyakorlata a vezetéslelektan ismert módszere. Egy komoly megbízás még egy olyan személyben is nagy erőforrásokat tud mozgósítani a feladat teljesítésére, aki korábban nem teljesített hasonló feladatot. A feladat teljesítésére képes személyt ez a motiváció sikerre vezetheti.

A viselkedés közgazdaságtan többek között a „ki nem kényszeríthető erőfeszítéseket” magába foglaló szerződések munkavégzésre gyakorolt hatásának címszava alatt tárgyal hasonló jelenséget, és kutatói pályám kezdetén a jelenséggel kapcsolatosan magam is gyűjtöttem empirikus tapasztalatokat. Egy munkaszerződésben a ki nem kényszeríthető erőfeszítés azt jelenti, hogy a szerződés nem olyan konstrukciójú, amely önmagában, struktúrájából adódóan garantálná a munkavégzést. Egy olyan boltosnak, aki maga is tulajdonos, érdeke a gondos és figyelmes boltvezetés, mert különben nem jönne hozzá vásárlók. Ha a személyzet nem tulajdonos, de forgalomalapú fizetést kap, a gondos és figyelmes munka garantált, vagyis kikényszeríthető. Ha fix fizetést kap, más a helyzet. A jelenlétre természetesen kötelezhető az alkalmazott, de a munkája színvonala pusztán a szerződéséből fakadó motivációs struktúrából eredően nem garantált. Egyszerűsítsük le a helyzetet egy egyhavi nyári diákmunkára! Vajon várhatjuk-e, hogy a diákok nagyobb fix fizetés esetén a hálából eredő viszonzás miatt gondosabb és figyelmesebb kiszolgálást nyújtanak? A tudományos tapasztalatok alapján a válasz: igen.

Az adok-kapok játék (GEG – *Gift Exchange Game*; Fehr és mtsai, 1993) ezt a problematikát képes kísérletesen megragadni. Az adok-kapok helyzet szereplői a munkavállaló és a munkaadó. A munkaadónak van egy pénzkerete, amit egyrészt alkalmazásra (fizetés), másrészt a működésre tud fordítani. A munkaadó fizetést kínál a munkavállalónak, a munkavállaló pedig erőfeszítési szintet választ (kifejezve ezzel, hogy milyen keményen hajlandó dolgozni a fizetésért) – feltéve, hogy egyáltalán elfogadja a javasolt fizetést. Ha nem fogadja el, egyikőjük sem keres semmit sem. A munkaadó jövedelme erősen függ attól, hogy a felvett dolgozó mekkora erőfeszítéssel dolgozik, mert a munkavállaló által választott erőfeszítési szint ($0,1$ és 1 között) szorzótényezőként működik a munkaadó bérre el nem költött pénzkeretén. A dolgozó 1 -es, vagy ahhoz közeli nagyságú erőfeszítési szint-választása tehát a munkaadónak elemi érdeke. A felvett dolgozónak viszont a kemény munka plusz költséggel jár, ami levonást jelent a fizetéséből. Minél nagyobb erőfeszítési szintet választ, annál nagyobb levonást jelent. (A helyzet paraméterezését és az instrukciókat magyarul lásd Kovács és Kovács, 1998). Ha a munkaadó úgy gondolja, hogy a munkavállaló csak a saját maga érdekét tekinti, vagyis azt, hogy neki minél több pénze maradjon, hiábavalónak tűnhet tisztességes fizetést felajánlani. Ha kalkulál a viszonzással, más tűnik észszerűnek. A helyzetben való viselkedést egyetlen alkueseményre korlátozódó „futó kapcsolat” és tíz egymást követő szerződés erejéig tartó kapcsolat esetén is vizsgáltuk. (Ez utóbbiban sokkal nagyobb az esélye a kölcsönösen előnyös együttműködésnek, mert a munkaadó nagyvonalú fizetési ajánlatának a viszonzásához a munkavállalónak érdeke is fűződik, ha úgy gondolkodik, hogy ezzel még nagyobb fizetés

felajánlására indítja a munkaadót a következő interakcióban.) Eredményeink a viszonzás hatalmáról tanúskodtak: nemcsak az ismételt interakciós partneri munkaadó-munkavállaló kapcsolatban, de még az egyszeri interakcióra korlátozódó helyzetekben is állt, hogy a nagyobb fizetést nagyobb erőfeszítés-választással honorálták a munkavállalók. Igaz, az ismételt interakciójú helyzetekben általában véve nagyobbak voltak mind a fizetések, mind az erőfeszítések (Falk és mtsai, 1999).

Az igazságosságra adott pozitív reakciók bemutatásakor az igazságos bér- és adórendszerre reagáló megemelkedett munkateljesítmény példájával élünk. A viszonzás logikáját ezekben a példákban azon a ponton lehet megragadni, hogy a nagyobb teljesítmény – attól függetlenül, hogy a dolgozónak magának ez hogyan váltható aprópénzre – a szervezetnek mindig jó. Az igazságosságnak a rendszer (a szervezet vagy a társadalom) nemcsak haszonélvezője, de kerete is (szabályozója, törvényalkotója stb.), a dolgozónak pedig a megemelt teljesítmény fáradtságába kerül.

Az igazságosságnak a teljesítményre gyakorolt pozitív hatásait számos tanulmány tárgyalja (többek között Aryee és mtsai, 2004; Colquitt és mtsai, 2006). Colquitt és munkatársai (2013) a hatást egy modellkeretben értelmezték. A modell szerint az észlelt igazságosság egyrészt a pozitív hangulaton keresztül, másrészt a társas cserekapcsolatok megélt színvonalán keresztül hat a munkateljesítményre. E modellt az általuk végzett metaanalízis megerősítette. Ugyanakkor tanulmányukban megállapítják, hogy a metaanalízisbe bevont vizsgálatok sorában csak elvétve találni, ha egyáltalán találni, olyat, mely kontrollált körülmények között mutatta ki az igazságosságnak köszönhető tényleges teljesítménynövekedést. A legtöbb vizsgálat ugyanis nem alkalmaz manipulációs kontrollt, hanem kérdőíves-korrelatív jellegű, és a legtöbbször teljesítmény tekintetében a válaszadó elmondására, esetleg vezető által való értékelésére támaszkodik, nem pedig tényleges teljesítményadatra.

Egyik vizsgálatunkban (Pántya és mtsai, 2019) arra vállalkoztunk, hogy ezt a modellt laboratóriumi vizsgálat segítségével tényleges teljesítményadatok alapján ellenőrizzük. A munkavégzés egy tényleges erőfeszítést igénylő számítógépen végezhető feladat volt: „o” karakterek darabszámának pontos megadása 6×8-as táblákon (Abeler és mtsai, 2011). A munkáért fizetést darabbér alapon kaptak. Miután az instrukcióban megismerkedtek a feladattal és a darabbéralapú ösztönzési rendszerrel, ki is próbálták a feladatot. Az egymáshoz (a rendszerhez) való kapcsolódást a társas javakhoz való közösségi hozzájárulással teremtettük meg, ami azt jelenti, hogy a megkeresett összeg egy bizonyos részét (30%) előírtuk, hogy be kell adni a közös kasszába, ahol az másfélszereződik, majd mindenkire egyenlő hányadokban visszaosztódik, attól függetlenül, hogy ő maga rendszeren

beadta-e a reá eső részt, vagy elkerülte ezt a hozzájárulást. Ugyanis a hozzájárulás megtétele mindenkire rá volt bízva, azzal, hogy a rendszer kiszámíthatatlan módon, de rendszeresen, átlagosan minden hatodik körben ellenőrzi a hozzájárulások megtételét, és mulasztás esetén bírságot szab ki. Egyrészt be kell fizetni az előírt adónak a leleplezetten be nem fizetett részét, másrészt még ugyanannyit, mint a be nem fizetett rész volt.

A mindenkire nézve egységesen megszabott járulékfizetést vagy igazságosnak, vagy pedig igazságtalannak állítottuk be. Tekintve, hogy általában véve az adózás igazságosságáról nem gondolkozik egységesen sem a szakma, sem a közvélemény (Pántya és mtsai, 2016; Pántya és mtsai, 2015; Roberts és Hite, 1994), e manipulációt életszerűen lehetett megvalósítani. Egyszerűen vagy azt mondtuk, hogy a mindenkire egyformán vonatkozó 30%-os hányad befizetése igazságos, mert teljesítménytől függetlenül mindenki ugyanolyan arányban járul hozzá a közjóhoz, vagy pedig azt mondtuk, hogy igazságtalan, mert a nagy jövedelműek a jövedelmükhöz képest is csak ugyanilyen arányban járulnak hozzá a közjóhoz. Ezután felmértük a kísérleti járulékfizetési rendszer észlelt igazságosságát, de azt is megvizsgáltuk, hogy eltekintve a konkrét kísérlettől, tehát általában véve, ki-ki személyesen mennyire tartja a mindenkire egységesen vonatkozó egykulcsos adórendszert igazságosnak. Mértük továbbá közvetlenül a feladatvégzés előtt a hangulatot, a társas cserekapcsolatok színvonaláról való anticipációkat, benyomásokat. Feladatteljesítés négy fordulóban történt, ahol a teljesítményt és a közösségi hozzájárulások megtételének a becsületességét mértük. Eredményeink szerint minél igazságosabbnak látta valaki a munkavégzés keretrendszerét, annál jobb hangulatban volt, ami hozzájárult a teljesítménynövekedéshez. A társas csere észlelt minősége hozzájárult a jókedvhez, de közvetlenül a teljesítményre nem hatott. A közösségi hozzájárulás általában véve nagyon magas volt, nem állt összefüggésben az észlelt igazságossággal.

2.4. AZ IGAZSÁGTALANSÁGGAL, SÉRELMEKKEL VALÓ MEGKÜZDÉSNEK A CSEREELMÉLETI VISZONZÁSI KERETEN TÚLMUTATÓ ÚTJA: A MEGBOCSÁTÁS

A megbocsátáskutatás vonulata szerint a sérelmeket követő nehezteléssel, a meg nem bocsátással számos úton megbirkózhatunk, többek közt a megbocsátással élve is. A megküzdési utak sokszínűségét az ezzel foglalkozó kutatások tanulságainak birtokában láthatjuk be (Everett és mtsai, 2007). Vannak például olyan kutatások, melyek összevetik a beszámolt megbocsátást (hogy a sértett mit mond magáról, mennyire bocsátott meg a sértőnek) azzal, hogy mit érez a sértett a sértő

féllal kapcsolatban, mennyire érez például a sérelem megtorlására való késztetést (Wade és Worthington, 2002). Akik arról számolnak be, hogy egyáltalán nem tudtak megbocsátani, nagyon változatos érzésekről és motívumokról számolnak be, a legteljesebb együttműködéstől a legpusztítóbb bosszúvágyig. Vannak tehát olyan emberek, akik gyakorlatilag úgy tudnak a nehezteléstől megszabadulni, hogy meg sem bocsátanak. Ez nyilvánvalóan csak úgy lehetséges, hogy valami más úton szabadulnak meg a rossz érzéseiktől, például a bosszú megcselekvésével (a csereelmélet viszonzásválaszát, vagyis a sérelemre viszonsértéssel való válaszolást, ilyennek tekinthetjük). Minél inkább arról számoltak azonban be a személyek egy sérelem után, hogy megbocsátottak, minden egyes fokozattal csökkent a sértő fél irányában érzett érzelmeknek és a vele kapcsolatos motivációknak a változatosága. Akik azt mondták, hogy teljes egészében megbocsátottak, valóban olyan érzéseket fejeztek ki, melyek arról árulkodtak, hogy egyáltalán nem neheztelnek a sértőre.

Továbbá sokatmondók azok a kutatások is, melyekben a sértőtől a sértés után érkező kezdeményezéseket vetik össze a sértett beszámolt megbocsátásával és azzal, hogy a neheztelésből, rossz érzésekből mennyi maradt meg utólag a sértettben. Van rá példa, hogy e beszámolt méréseket fiziológiai mérések is követik, mint Witvliet és mtsai (2002) vizsgálatában. E vizsgálatban egy rablás áldozatának a szerepébe kellett beleképzelniük magukat a szereplőknek. Az volt a kérdés, hogy mennyire bocsátanak meg, mit éreznek, (1) ha bocsátatot kérnek tőlük, (2) ha anyagi kárpótlást kapnak a sértőtől, (3) ha mindkét gesztust megkapják, illetve akkor, ha (4) egyiket sem kapják meg. Az igazságosság helyreállítása önmagában is oldott a feszültségeken, de a feszültséget teljes egészében csak a megbocsátás tudta elmulasztani.

A megbocsátásra tehát valóban azzal a szemmel tekinthetünk, hogy az tökéletesen képes megszüntetni a neheztelés feszültségét. Érdekes viszont azzal is kalkulálni, hogy a nehezteléssel járó feszültséget a bosszú is oldani képes, miközben praktikusán semmiféle megbocsátással nem jár (Everett és mtsai, 2007).

A következő fejezetben azt a gondolkodási vonulatot mutatjuk be, mely arra a felismerésre jutott, hogy az igazságosság-helyreállító viselkedés elmaradását a fennálló társadalmi rend biztonságát és védelmét célzó, tudattalanul énvédő, rendszerigazoló mentális műveletek magyarázzák. Ha abból indulunk ki, hogy az igazságtalanság hatására keletkező feszültséget leginkább az igazságosság helyreállítása tudja legmegfelelőbben oldani, az elmaradó válasz valóban két dolgot jelenthet: megmaradt feszültséget vagy nem észlelt igazságtalanságot. Tekintve a rendszerigazolás pszichológiájának társadalmi érzékenységét, az áramlat nézőpontjából az egészségpszichológiai kutatások inkább individuálpszichológiai kontextusba ágyazott felismerése, mely szerint a sérelmek okozta

stressz a sérelmek megbocsátása után is szűnni tud, nem mutatkozott olyan felismerésnek, mely a társadalmi nézőpontból releváns. Ha viszont ezzel a gondolati szállal nem számolunk, logikus, hogy a nemcselekvés mögött inkább a megtapasztalt igazságtalanságokra való vakság állhat.

2.5. ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a fejezet az igazságtalanságra adott stresszválaszból (Everett és mtsai, 2007) kiindulva bemutatta, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültség oldására vagyunk motiváltak. Ha nem kerül sor a feszültség oldására, negatív egészségkövetkezményekkel lehet számolni (Elovainio és mtsai, 2006; Greenberg, 2006; Schmitt és Dörfel, 1999). Az igazságtalanság büntető viszontválasszal való megszüntetése a feszültséget oldani képes válaszok fontos kategóriája, de nem az egyetlen (Everett és mtsai, 2007). Ha a problémát megoldani képes legfőbb választ látjuk benne, akkor az elmaradó válasz – a tartós stressz miatt – vagy negatív egészségkövetkezményt von maga után, vagy arra utal, hogy az érintett az igazságtalanságot nem észlelte.

Az olvasó a nemzetközi szakirodalom, illetve saját kutatásaink alapján számos példát talált a fejezetben, melyek az igazságtalanság büntetését és az igazságosság, nagyvonalúság jutalmazását, egyszóval a viszonzást illusztrálták (pl. Berg és mtsai, 1995; Güth és Kovács, 2002; Falk és mtsai, 1999; Kovács és mtsai, 2012).

3. A rendszerigazolás mint az igazságtalanságra való válasz elmaradásának lehetséges oka

A társadalmi rendszerigazolás elméletét a kutatók azzal a céllal állították fel, hogy megmagyarázzák, az emberek miért akarják legitimálni a fennálló társadalmi rendet, sokszor saját érdekeik ellenére is. Az elmélet tehát elsősorban a fennálló társadalmi renddel kapcsolatos attitűdöket értelmezi. Mindazonáltal a társadalmi attitűdök és az interperszonális kapcsolatokon belüli viszonyulásokat befolyásoló támpontok nem függetlenek. Cikara és munkatársai (2009) például a rendszerigazolást és az ambivalens szexizmust állítják párhuzamba, és mutatják meg, hogy a családi és munkahelyi interakciók során ezek a viszonyulások hogyan szorítják ki (igazságtalanul) a befolyásos pozíciókból a nőket. (Az ambivalens szexizmus a nőket alárendelt helyükön tartani alkalmas viszonyulás, mely egyaránt tartalmaz jóindulatú hozzáállást az alárendelt szerepüket elfogadó és annak megfelelően viselkedő nők, és ellenséges hozzáállást az alárendelt szerepnél többet akaró és annak megfelelően viselkedő nők felé.)

Az igazságtalanságot követő válaszhíányt sokszor az magyarázza, hogy az igazságtalanságot megtapasztaló személy nem látja igazságtalannak azt, ami vele történik. Az emberek az észlelt valóságra reagálnak, nem pedig a valóságra, és a saját igazságuk sokkal jobban érdekli őket, mint az igazság. A saját igazsághoz pedig hozzátartozik az önigazoltság. Általában szeretnek önmagukra úgy tekinteni, mint akik koherensen gondolkodnak és következetesen cselekszenek (Festinger, 1957). Mivel az ember saját maga része az őt körülvevő társadalomnak, a koherencia iránti igényhez az is hozzátartozik, hogy magát a rendszert, aminek tagja, és amivel együttműködik, normálisnak és indokoltnak lássa. Ez a késztetés nehezíti a rendszerkritikát.

Arra, hogy milyen nehezebbé eshet az állampolgárnak az őt körülvevő rendszert, melyben benne él, kritizálni, szemléltetésképpen álljon egy olyan kiélezett példa előttünk, melyben a rászorultak rászorultságához és a hatóságok tevékenységének elégtelenségéhez kezdetben az állampolgárok szemében semmi kétség nem fért. 2005. augusztus 29-én a Katrina hurrikán hatalmas pusztítást végzett New Orleansban. Mintegy 10 000 áldozatot követelt a csapás, és a város 85%-a több mint egy hétre víz alá került. A sodrás és maga a szél, valamint a víz rengeteg otthont eltörölt a felszínről. A város közössége és szélesebb körben is az emberek kezdetben szolidárisok voltak az otthontalanná vált személyekkel. Elégedetlenek voltak azzal a hatékonysággal, ahogyan a hatóságok irányították akár magát

a mentést, akár a káreltakarítást és az újraépítést. Azonban ahogy telt-múlt az idő, a rendszerkritika átfordult áldozathibáztatásba. Sokan kezdtek el úgy vélekedni, hogy akik nem építkeztek elég biztonságosan, jórészen maguk is tehetnek róla, hogy oda jutottak, ahova. A biztonságosabb építkezés természetesen egyszerűsre költésesebb megoldásokat is jelent. Tehát, a segítség és a működési gyakorlatok konstruktív kritika utáni jobbítása helyett tovább rögzültek a nagy egyenlőtlenségekkel teli társadalmi rendszer struktúrái, a szegény még szegényebb lett, aki a rendszerigazoló felfogás szerint még nagyban önhibájából koloncként is lóg a rendszer nyakán (Napier és mtsai, 2006).

A világ megismerésére, az egzisztenciális fenyegetettségük elűzésére és a kapcsolataik fenntartására való törekvéseik (Jost és Hunyady, 2005) közepette az emberek hajlanak arra, hogy elfogultak legyenek a status quo irányában. Továbbá hajlanak arra, hogy legitimnek tartsák az őket körülvevő és befolyásoló társadalmi-politikai rendszert, és arra is, hogy az egyetlen lehetséges jó megoldásnak tartsák az éppen aktuális társadalmi rendelkezéseket, és azokat a legkívánatosabbnak címkézzék (Kay és mtsai, 2009).

3.1. A RENDSZERIGAZOLÁS ELMÉLETÉNEK ALAPVETÉSEI

Az elmélet alapvetéseit Jost és munkatársai (2015) nyolc pontban foglalták össze. Első pontjuk, hogy az emberek motiváltak a társadalmi, gazdasági és politikai értelemben vett *status quo* védelmére, igazolására és fenntartására. Másodikként azt emelik ki, hogy a rendszerigazolás iránti vágy ereje személyenként és helyzetről helyzetre változik. Például erősebb egy nagy múltra visszatekintő társadalmi berendezkedés mellett, mint turbulens viszonyok közepette. Harmadik pontjuk, hogy a motivációt erősíti az alárendelt, kontrollhiányos társadalmi státusz, és erősíti, ha a *status quo* megváltoztathatatlanak tűnik. Akkor is erősödik, ha a társadalmi egyenlőtlenségek nagyon kiugrók, továbbá ha a rendszert bírálat éri, és ha a rendszer nagy múltra tekint vissza. A rendszerigazoló motívum működésének egyik következménye, hogy az emberek a valószínűbb dolgokat egyben kívánatosabbnak is látják, a valószínűnek tartott dolgok ellen nem tiltakoznak, ezzel valóban megnövelik a dolog bekövetkeztét, vagyis konzerválják a rendszert (Kay és mtsai, 2002). A negyedik pontjuk szerint az egyéni különbségek jó része az egyéni motivációs háttérstruktúra változatosságából származik. Rámutatnak (ötödikként), hogy a rendszerigazolás számtalan formában megmutatkozik. Többek között jellegzetes nézetrendszerekben (például a gazdasági egyenlőtlenségek igazolásában; Jost és Thompson, 2000), sztereotípiahasználatban (Jost és Banaji, 1994) [pl. „a szegényeknek azért jut olyan munka, amilyen, mert

nem volt bennük elég törekvés továbbtanulni”], vagy a hatalmat gyakorló tiszteletében és legitimitációjában (Van der Toorn és mtsai, 2014).

A következő pontokban (6. és 7.) tisztázzák, hogy azok számára, akik a társadalom kedvezményezettjei, a rendszerigazolás harmóniában áll a saját maguk és a saját csoport felé való elfogultsággal. Azok számára viszont, akik a társadalmi hierarchia alján helyezkednek el, a rendszerigazolás konfliktusban áll a saját és saját csoport favorizálásával, ezzel nehezítve, sőt, szinte ellehetetlenítve a pozitív önértékelés iránti igény betöltését. Mindazonáltal a rendszerigazolás éppen azoknál erősebb, akik nem kedvezményezettjei az adott rendszernek – vesd össze a 3. posztulátummal (Jost és mtsai, 2003). Ez amiatt van, mert számukra a saját eszköztelenségük és tehetetlenségük igen nagy egzisztenciális szorongást jelent, melyben a védelmet a rendszertől várják. A társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjén lévők rendszerigazolásáról gyakran mint „hamis tudat”-ról beszélnek a kutatók, ami azt jelenti, hogy a rendszerigazoló nézetek nem állnak összhangban az ő saját anyagi érdekeikkel. A rendszerigazolás tárgyalásakor ugyanis a társadalmi rétegzettség aspektusát mindig szem előtt kell tartanunk (Jost és Banaji, 1994).

A nyolcadik pontjukban nyomatékosítják, hogy a rendszerigazolásnak palliatív, vagyis fájdalomcsillapító funkciója van az egyén életében, vagyis oldja az egzisztenciális fenyegetettségéből adódó szorongást, megnyugtat. Végül leszögezik, hogy noha a rendszerigazolás tipikus következménye a változásnak való ellenállás, az emberek mégis tudnak változást támogatni, ha a változtatás elkerülhetetlenek és igen valószínű módon bekövetkezőnek tűnik, valamint ha nem mond ellent a társadalmi rendszer konzerválásának és ideológiai nézeteknek.

Osborne és munkatársai (2019) azt szorgalmazzák, hogy a rendszerigazoló működésekről minél több kultúrából gyűjtött adat adhatna igazi képet, mert a vizsgálatok jó része a nyugati kultúrából, és főleg az Egyesült Államokból jön. Hunyady György (2018) a magyar kontextusban folytatott reprezentatív mintás vizsgálatok alapján arra mutat rá, hogy a magyar közgondolkodásban a rendszerkritika és a rendszerigazolás egyszerre van jelen. Egyrészt kritikus hangok szólnak meg a szociális biztonság hiányával, a kifogásolható immorális gyakorlatokkal, valamint a demokráciadeficittel kapcsolatban, míg megfogalmazódnak a gazdasági-politikai viszonyokat méltató, a hatalomösszpontosítást támogató vélemények is. A kutatások sarkalatosnak mutatják a kritikusoknak a változtatás esélyével kapcsolatos pesszimizmusát, mely pesszimizmus előrevetíti a rendszer konzervációját (a posztulátumokkal összhangban, vesd össze a 3-as posztulátummal; és a „savanyú a szőlő jelenséggel” összhangban).

Tehát a rendszerigazolás elmélete emlékeztet bennünket arra, hogy az emberek sokkal jobban vonakodnak attól, hogy elismerjék, hogy velük igazságtalanság

történt, és sokkal jobban vonakodnak az ellen fellépni, mint ahogyan azt a hétköznapi logika alapján elgondolnánk (Kay és mtsai, 2009).

3.2. AZ IGASZÁGTALANSÁG OLYKOR NEM NYILVÁNVALÓ, EZÉRT NEHEZEBBEN ÉSZLELHETŐ

A rendszerek igazságtalansága sokszor nem nyilvánvaló, hanem rejtőzködő, ezért észrevenni is nehéz. Amit nem észlelünk, az ellen nyilvánvalóan nem cselekszünk. Ezt érzékletesen szemlélteti Ellemers és Barreto (2009) vizsgálata, amelyben azt igazolták, hogy az igazságtalansággal szembeni fellépéshez az igazságtalanság felismerése és az igazságtalanságot elkövető személy hibáztatása elengedhetetlenül szükséges, valamint hogy a burkolt igazságtalanságot jóval nehezebb észrevenni, mint a nyíltat.

Gyakorlati képzésre készülő holland nők ismerték meg egy beszámolóból az elkövetkező nyári gyakorlatuk vezetőjének nézeteit, melyek az elmondás szerint egy beszélgetésben hangzottak el. Két feltétel szerepelt a vizsgálatban. Az egyikben a leendő gyakorlatvezető leplezetlenül sértő és szexista módon nyilatkozott a nők férfiakénál kisebb intelligenciájáról. A másikban rejtőzködő, modern módon szexista nézeteket képviselt, mint például azt, hogy a férfiak nem a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés miatt töltenek be jóval nagyobb arányban vezetői posztokat, mint a nők, hanem más, nem részletezett okokból kifolyólag. Míg az első esetben az egyetemi elöljárókhöz fordulva kollektív cselekvést kezdeményeztek, hogy megghiúsítsák azt, hogy a tervezett gyakorlatvezetőhöz kerüljenek, a második esetben nem léptek fel tiltakozóan.

A kollektív cselekvéshez az igazságtalanság észlelését követő morális felháborodáson túl a cselekvés hatékonyságában való meggyőződöttség is szükséges (Saab és mtsai, 2015; Van Zomeren és mtsai, 2008). A kollektív cselekvésről, s nemcsak a saját érdekből, de a másokkal szemben elkövetett igazságtalanság kiváltotta szolidaritásérzés által indított másokért való kiállásról még könyvünk egyik későbbi fejezetében szólunk, az igazságtalanságra tanúként adott proszociális válaszokat elemző fejezetben.

3.3. BÁNTALMAZÓ KAPCSOLATOKHOZ VALÓ RAGASZKODÁS KÖZELI KAPCSOLATOKBAN: A CSALÁDBAN ÉS A MUNKAHELYEN

A rendszeres erőszak sok család mindennapjaihoz tartozik hozzá. Ez nyilvánvalóan nem a „rejtett igazságtalanság” esete, mégis sok áldozat beletörődő módon

elfogadja azt, nem tiltakozik ellene. Az erőszak legnyilvánvalóbb esete a fizikai erőszak. Működésében és romboló hatásában azonban az elhanyagolás és a lelki terror is szinte a fizikai erőszakkal egyenértékűnek számít, és a hatalmi visszaélést mutató, bántalmazó kapcsolatoknak ugyanúgy velejárója (Walker, 1984). Mivel ebben a szakaszban arról szólunk, hogy miért ragaszkodnak a bántalmazottak a kapcsolatban maradáshoz, a bántalmazott gyerekek problémája nem tartozik a tárgyunkhoz, tekintve, hogy nekik e kérdésben nincs meg a döntési lehetőségük a felnőttekével összevethető mértékben. Az erőviszonyoknak a testi-fizikai különbségéből fakadóan a bántalmazottság, legalábbis a fizikai bántalmazottság problémája az esetek túlnyomó többségében a nőket érinti. (Sőt, fokozva a kiszolgáltatottságot, jellemzően az anyagiakkal kapcsolatos erőviszonyok is hasonló mintát mutatnak, mint a testi értelemben vett erőviszonyok.)

A tapasztalatok szerint még azoknak az asszonyoknak a nem elhanyagolható hányada is visszamegy végül a férjéhez vagy a partneréhez, akik meglegelve helyzetüket, anyaotthonokba menekültek segítséget kérni. Rusbult és Martz (1995) 40%-os arányról beszélnek. A kutatások számos okát feltárták e jelenségnek, e helyen tömören a gazdasági értelemben vett kiszolgáltatott helyzetről, a pszichológiai és a kölcsönös elkötelezettségről szólunk.

Ironikus módon, a bántalmazó kapcsolatban maradás problémája mindaddig fel sem merült még a szakirodalomban és a kutatásokban sem, amíg a nők gazdasági függősége nem kezdett lazulni a nők 50-es évektől számított, egyre többecket érintő munkavállalása miatt. A maradás kérdése az elhagyás lehetősége nélkül tehát nem is tárgyalható. A nők gazdasági függősége akkor áll fenn, ha úgy érzik, az önálló élethez elégtelen anyagi erőforráshoz jutnak hozzá. Ez az érzés növeli az abúzus iránti toleranciát. Kevés gazdasági erőforrás birtokában valójában az embernek nagyon kevés alternatívája van. A munkanélküli, alacsony képzettségű nők toleránsabbak az abúzussal szemben (Gelles, 1976).

A másik ok, hogy sokan pszichológiai értelemben erősen kötődhetnek magához ahhoz a női szerephez, melyet a családban, illetve a partnerkapcsolatban betölt a nő, vagyis a feleség- és anyaszerephez, de legalább partnerszerephez, és úgy érzik, még mindig jobb akár áldozatok árán is birtokolni egy ilyen szerepet, mint kiesni ebből a szerepből, és hordozni az „elvált nő” vagy a „magányos nő” stigmát. Ehhez hozzáadódhat a hagyományos nemi szerep szocializáció során elsajátított gondolata, hogy egy nő önmagában mit sem ér, csakis azon keresztül létező, amit a családjában és a férje, de legalább a partnere számára jelent. Vagyis a szerephez ragaszkodó az önértékelést a társadalmi normákhoz, ideálokhoz való alkalmazkodás sikerességéből meríti (Landenburger, 1998).

A gazdasági függőség és a szerephez való ragaszkodás sokszor nem ad teljes magyarázatot a jelenségre. Sokat hozzátesz még a kapcsolatba történt addigi

befektetések megkötő ereje is, amit sajnálna otthagyni a bántalmazott: az intimitás tapasztalatát, a közös barátokat, az addig elért eredményeket, egyáltalán azokat az éveket, amelyeket együtt, és nem mással töltöttek (Strube és Barbour, 1983).

Összességében, a bántalmazó kapcsolatok méltatlanok és veszélyesek, ha a bántalmazásból lett sérüléseket, extrém esetben nagy, akár végül halálhoz vezető sérüléseket tekintjük. Jó lenne, ha az ilyen viszonyokon a kapcsolat megtartásával tudnának javítani a párok, ehhez az elhatározáshoz, és különösképpen valódi segítséghez azonban ritkán jutnak el. Sokszor még fizikai sérelmek esetén sem jelentik a bántalmazottak az őket ért sérelmeket. Ebben azonban nemcsak az erőtlenség és kiúttalanságérzés akadályozza őket, nemcsak az, hogy félnek a tradicionális szerepüknek az elvesztésétől, és nemcsak az, hogy sajnálják kárba veszni az addigi befektetéseiket anyagi és társas-érzelmi értelemben. De az is hozzájárul, hogy sokszor az erőszakot, akár a durva féltékenykedést, elfogadják a dolgok természetes rendjének, normális dolognak tartják, sőt akár még annak bizonyítékát is láthatják benne, hogy nem közömbösek a partnerüknek (Glick és Fiske, 2001). A bántalmazást tűrő magatartás nem sürget semmiféle változást a bántalmazóban, és a saját tehetetlenségét egyre mélyebben megélt bántalmazott kiszolgáltatottsága egyre nő.

Buchko és munkatársai (2017) párhuzamot vonnak a bántalmazottak bántalmazó kapcsolatban maradását magyarázó okok és a dolgozóknak a hatalmával visszaélő, bántalmazó szervezetekben való maradását magyarázó okok között. A bántalmazó munkahelyeket olyan működésmódok jellemzik, melyek messze a dolgozó belátható érdekén túl kihasználják a dolgozót, rá tárgyként tekintenek, magánszféráját nem becsülik, visszaélnék a dolgozók jóhiszeműségével. Az indokolatlan átszervezések, a rendszeresen hétvégére és munkaidőn túlra nyúló munkák, a teljesíthetetlen határidők, az éjszaka közepén érkező levelek, amelyekre még választ is várnak, mind-mind jó példák lehetnek az ilyen túlkapasokra. Itt is igaz, hogy minél kevesebb alternatív munkahely-lehetősége van valakinek, annál inkább tűri. Minél inkább ragaszkodik a cég presztízséhez, annál inkább tűri. És minél régebb óta van a cég alkalmazásában, minél inkább arra a szakterületre specializálódott a jártassága, annál inkább tűri. De legfőképpen, és e fejezetben a rendszerigazolás tematikája miatt ez a leglényegesebb, ha normálisnak tartja, hogy a fölöttes, és általában a rendszer, aminek ő is része, bármit megengedhet magának, mert ezt tartja a dolgok rendjének, és azt gondolja, hogy „ezek a dolgok máshol is így mennek, és örüljek, hogy egyáltalán dolgozhatok”, akkor valószínű, hogy maradni fog.

Az ilyen körülmények élhetővé tételéhez jó lenne a működésekről konstruktív módon visszajelzést adni és kapni. Jó lenne, ha esély nyílna a felettes részéről

a változásra (mert megtudná, hogy amit csinál, az nem rendben lévő), és esély nyílna arra is, hogy kompetenciáit a dolgozó méltó munkaviszonyok között kamatoztathassa. Ehelyett sokszor elburjánznak a rossz gyakorlatok, amiktől szenvednek a dolgozók, vagy már azt sem élik meg, hogy szenvednek, inkább csak azt, hogy vegetálnak. Mások pedig, akik nem tolerálják ezeket a viszonyokat, a változáskész konstruktív környezet hiányában a szervezeten kívülre rekedve eltékozzák azokat az erőforrásokat, amelyek a szervezet javára válhatnának.

3.4. AZ ISMERETLEN BÁNTALMAZÓHOZ VALÓ KÖTŐDÉS BIZARR ESETE: A STOCKHOLM-SZINDRÓMA

A saját érdekekkel kapcsolatos vakság olykor extrém mértéket ölt. Az elnyomóhoz való ragaszkodás szinte érthetetlen jelenségére szemléletes példa az, amit a közbeszéd is, de a szakirodalom is Stockholm-szindrómaként ismer. A nevét egy Stockholmban 1973-ban történt, hat napon át tartó túsdrámáról kapta. A kifejezés a fogvatartottakban a fogva tartójuk felé ébredő vonzalomra utal, és a fogva tartóval való azonosulásra. A traumák és krízisek kezelésével foglalkozó szakirodalom e pozitív érzelmeken túl a válsághelyzet megoldásán dolgozó államhatalmi szervek felé irányuló bizalmatlanságot és dühöt is kiemeli (de Fabrique és mtsai, 2007). A tudományos fogalomhasználat a médiában és a közbeszédben alkalmazott fogalomhasználatlal egyetértésben a szindrómát a fiatal fehérbőrű nők jellegzetes helyzetekben való jellegzetes viselkedésére és érzéseire, gondolataira szűkíti. Legbeszédebb példa valóban az 1973-ban túszként fogvatartott három nő, illetve Patricia Hearst esete, aki 1974-ben még anyagilag is támogatta azt a szélsőbaloldali gerillacsoportot, amely képviselőjében őt egy bankrablás során túszul ejtették támadói.

Ha teljes egészében nem is feleltethető meg a Stockholm-szindrómának, némileg hasonló a viszonyrendszer azokban az esetekben, mikor nők szexuális abúzus áldozataivá válnak, mégpedig olyan férfi áldozatává, aki rangban, státuszban felettük áll. A 2017-es évben világszinten, és a hazai környezetben is, a média egyik legtöbbet tárgyalt témája a szexuális zaklatás volt. Először Amerikában, hollywoodi hírességek által előterjesztve egy producerrel kapcsolatban, majd tornászok tanúvallomásai alapján a világhíres amerikai tornászválogatott orvosával kapcsolatban, később világszerte számos más nagy hatalmú férfival kapcsolatban, és hazánkban is, jelentős színvonalú rendezők vonatkozásában derült ki, hogy hatalmukkal visszaélve kezdeményeztek szexuális kapcsolatokat, vagy viselkedtek szexuális értelemben a jó ízlést sértő módon, jellemzően sokkal fiatalabb, és karrierjük tekintetében nekik kiszolgáltató nőkkel (olykor férfiakkal).

A laikus közönség leginkább azt nem értette, hogy az áldozatok miért ennyi idő után jönnek elő az emlékekkel. Ha valamennyire is beleástuk magunkat a megannyi írásba, visszaemlékezésbe, azokból kiderült, hogy sokszor a hatalmával visszaélő személlyel kapcsolatos csodálat és tisztelet és a saját szerep miatti önhibáztatás és lelkiismeret-furdalás tartotta vissza az áldozatokat a jelentéstől. Az áldozatok egymás beszámolóiból merítettek bátorságot a morális felháborodáshoz, és kezdték el önmagukban is rendezni a múltbeli felkavaró emlékeiket.

3.5. ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerigazolási elmélet nézőpontjának a bemutatása a könyvben követett gondolatmenet szempontjából kihagyhatatlan, amennyiben a rendszerigazolás egy koherens választ nyújt arra, hogy az emberek sokszor miért túrik a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat (Jost és Banaji, 1994).

Ez a válasz a tudattalanul működtetett énvédő, elhárító mechanizmusok, például a tagadás és a racionalizáció segítségével magyaráz. Az észszerű, jól működő társadalmi környezet képes megvédeni az egyént, képes csillapítani egzisztenciális szorongását, ezért az egyén motivált arra, hogy társas-társadalmi környezetét észszerűnek, jól működőnek lássa. Az énvédelem által motivált gondolkodás nem alapos és logikus, ezért fordulhat elő, hogy a rendszerigazolók a kívülálló tárgyilagos nézőpontja alapján nyilvánvaló igazságtalanságot észre sem veszik, így arra nem reagálnak (Jost és mtsai, 2015).

Az elmélet elsősorban a fennálló *társadalmi* renddel kapcsolatos *attitűdöket* értelmezi. Gondolatmenetünkben mindazonáltal elfogadtuk Cikara és munkatársai (2009) álláspontját, mely szerint a társadalmi attitűdök és az interperszonális kapcsolatokon belüli viszonyulásokat befolyásoló támpontok nem függetlenek.

A tudattalan rendszerigazoló működéseket leleplező tudományos kutatásoknak hosszú sora idézhető. John Jost és munkatársainak munkáira több tízezer publikációban történik hivatkozás. Távol áll tőlünk annak vitatása, hogy a rendszerigazolás pszichológiája által azonosított jelenségek az igazságtalanságokra való viszonzó válasz hiányának igen jelentős részét magyarázzák. A rendszerigazolás pozíciójához képest e kötetben viszont azt hangsúlyozzuk, hogy az igazságtalanságra adott viszonzó válasz hiánya nem feltétlenül sajátérdek-ellenes, és mögötte fontos, jellemzően kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is összefüggő motívumok azonosíthatók.

4. Kapcsolatörzés a hatékonysággal szemben? Releváns elméletek és kapcsolódó kutatási megfigyelések korábbi kutatásainkból

Az előző két fejezetben elsőként az igazságosságra és igazságtalanságra adott viszonyosság alapú válaszokról volt szó, majd utána arról, hogy sokszor, különösen alárendelt nézőpontból, az emberek nem ismerik fel a saját érdeküket, nem látják az őket érő igazságtalanságot, és nem viselkednek az igazságosság helyreállítását célzó módon. El nem vitatva azt, hogy az emberek sokszor valóban, már észleleti szinten vakok az őket érő igazságtalanságra, kikerülhetetlen azt a lehetőséget is megvizsgálni, hogy látják az igazságtalanságot, látják, hogy *érdekükben* állna a helyreállítás ügyében lépni, de ezzel egy időben azt is látják, hogy szólnak komoly érvek a nemcselekvés vagy a nemviszonzó módon való cselekvés mellett, és ezek az érvek legfőképpen a *kapcsolat* megőrzésének az érvei. A következőkben azokat a pszichológiai, szociálpszichológiai elméleteket vesszük számba, melyek relevánsak a hatékonyság–kapcsolatápolás dilemma szempontjából, majd saját kutatásainkból mutatunk példákat arra, hogy e dilemmában a kapcsolat mellett való állásfoglalások nem feltétlenül tekintendők veszteségesnek, hatékonyságrombolóknak, értelmetlennek.

A releváns elméletek sorában elsőként olyan nagyon általános összefüggéseket tárgyalunk, melyek szerint a kapcsolatápolás és a kontroll (hatékonyság) asszociatív szinten ellentétesek egymásnak. Azt követően arról beszélünk, hogy egymással közeli kapcsolatban lévő személyek többszemponos tárgyalásokban kelletlenül egyeztetik az érdekeiket, helyette inkább egyszerű és veszteséges, de barátságos alkukat kötnek. Végül a releváns elméletek sorában eljutunk Haidt és Joseph (2004) morális alapok elméletéhez, mely kulturális különbséget ír le a viselkedést és megismerést vezérlő morális alapelvek között. Az elmélet alapján felmerül, hogy a nyugati (főleg amerikai) individualista vizsgálati minták alapján megfogalmazott elvárásaink az igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban nem feltétlenül kapnak megerősítést olyan vizsgálati mintákon, ahol az igazságtalanságról és a rá adandó válaszokról más kulturális elvek alapján gondolkodnak az emberek, például, mert különös fontossággal bírnak számukra a közösségi értékek (lojalitás, engedelmesség, tisztaság).

Az elméletek tárgyalása után saját kutatási tapasztalataimból állítok példákat a kapcsolatápolásnak a hatékonysággal szemben való fölülkerekedésére, s ezzel együtt a végső fokon való célszerűségére.

4.1. A KAPCSOLATÁPOLÁS ÉS A KONTROLL (HATÉKONYSÁG) A TÁRSAS KAPCSOLATOKBAN: RELEVÁNS ELMÉLETEK

4.1.1. A pénz és a társas kapcsolatok

Az elmélet szerint a pénz bármely formában (fizikai jelenlét, játékpénz, ami emlékeztet a pénzre, a pénz felemlegetése stb.) a piacgazdasági létformánkra emlékeztet. Interperszonális tekintetben érzéketlenebbé tesz bennünket: hatására kevesebb segítségnyújtást, kevesebb törődést, kevesebb barátságosságot mutatunk (Vohs és mtsai, 2006). Viszont ezzel egy időben hatékonyabbá is tesz: függetlenebbek, professzionálisabb üzleti és munkamagatartást tanúsítók leszünk. A kihívást jelentő feladatokba több erőfeszítést investálunk, jobb lesz a teljesítményünk és nagyobb a hatékonyságunk. Ezeket a hatásokat, s ezekhez hasonlítókat 2015-ig 18 országból 165 vizsgálat mutatta be (Vohs, 2015).

A jelenség mögött feltételezett mechanizmus értelmében pénz birtokában az ember úgy érzi, egyedül is meg tudja oldani a problémáit, vagyis eltölti egy úgynevezett pénz által kiváltott alkalmasságérzés (*self sufficiency*). A pénz jelenlétében, és ez lehet akár pénzt ábrázoló képernyővédő is a monitoron, többek között kevésbé kérünk segítséget másoktól, kevésbé nyújtunk segítséget másoknak, inkább töltenénk a szabadidőnket egyedül, mint mások társaságában, és nagyobb távolságot tartunk az ismeretlenektől (Vohs és mtsai, 2006).

Az összefüggés nemcsak abban az értelemben működik, hogy pénz jelenlétében gyengül a kapcsolódás, de fordított irányban is, nevezetesen, a kapcsolatok lazulásával növekszik, az erősödésével pedig csökken a pénzre való igény. Például kísérletben manipulált kirekesztés, társas elutasítás esetén nagyobbra rajzolunk pénzérméket, mint elfogadottságérzés esetén, és ilyen elutasított helyzetben egy pénznyereményért sok örömről (pl. napsütés) vagyunk készek lemondani, valamint kevesebbet adakozunk. Vagyis, minden megnyilatkozásunkkal azt fejezzük ki, hogy aktuálisan nagy szükségünk van pénzre (Zhou és mtsai, 2009). A szerzők egészen messze mennek a pénz szimbolikus hatalmát illetően, rámutatva, hogy a pénz emlékeztetői még a fizikai fájdalmat is enyhítik, felerősítve az általában vett problémamegoldásban való alkalmasság érzését. Érdeemes azonban hozzátenni, hogy a pénz szimbolikus hatalmának az érvényesülése függ a szociális környezettől. A gazdasági területen, pénzzel dolgozók körében a pénz jelenlétében a társas kötelek lazításának hatása erősebb (Frank és mtsai, 1993).

4.1.2. A hatalom és a társas kapcsolatok

Tekintve, hogy az igazságtalanságra nem reagáló, érdekét nem képviselő magatartást különösképpen alárendelt pozícióban szokás rendszerigazolási értelmezési keretben tárgyalni, e ponton, amikor a kapcsolatápolás és a hatékonyság összefüggéséről beszélünk, azok a megfontolások különösen relevánsak, melyek a rendszerigazoláshoz képest valamely más, de a hierarchikus rendezettséghez mégis kapcsolódó okban találják meg a magyarázatát annak, hogy alárendelt pozícióban az emberek miért kapcsolatkeresőbbek és kevésbé hatékonyak.

A társas kötelékeken nemcsak a pénz, de a hatalom is lazít. A hatalmat mások sorsának alakítása feletti kontrollként is definiálhatjuk (Fiske, 1993; Thibaut és Kelley, 1959). Kelley (1999) szerint egy kölcsönösen függő kapcsolatban annak van nagyobb szabadsága eltérni a normáktól, aki kevésbé függ a másiktól, mint amennyire a másik függ tőle. A hatalmat birtoklóknak kevésbé kell foglalkozniuk azzal, hogy mások mit szólnak az ő viselkedésükhöz, kívánt célkitűzéseik elérésében nem függenek annyira másoktól (Fiske, 1993; Keltner és mtsai, 2003), figyelmüket saját céljaik elérésére tudják összpontosítani (Guinote, 2007). Magee és Smith (2013) szerint a hatalmat birtoklók nincsenek a tőlük függőkhöz érzelmileg annyira közel, mint amennyire a tőlük függők közel vannak őhözájuk, és a hatalmat birtoklók számára ez a távolságtartás teszi lehetővé, hogy hatékonyabban, lényeglátóbban tudjanak problémákat megoldani. A függő viszonyban lévők viszont éppen ez a közelség akadályozza meg abban, hogy ne a részletekben vesszenek el, és érdemben, hatékonyan tudjanak reagálni a megoldandó problémákra.

A fentiek alapján a hatalmat birtoklók a kapcsolatiság, kapcsolatápolás vonatkozásában jellegzetes módon írhatók le: fogékonyabbak a másokról (főleg, akik alattuk lévő hierarchikus szinten vannak, azokról) szóló sztereotípiainformációkra, például, hogy milyen társadalmi csoportokhoz tartoznak (Fiske, 1993). Kisebb a perspektíva felvételi hajlandóságuk (Galinsky és mtsai, 2006), és hajlanak rá, hogy eltárgyasító módon másokra bizonyos célokra használható rendeltetéseként tekintsenek (Gruenfeld és mtsai, 2008).

A hatalom fenti hatásai kiváltásához a hatalom kísérletes körülmények között megteremtett emlékeztetői is elégségesek, tehát nem kell hozzá a hatalmat ténylegesen, a mindennapi életben stabilan birtokolnia a személynek (erről való összefoglalást lásd Pántya és Kovács, 2014). Ebben hasonlít a pénz hatásaihoz, hiszen azok is attól függetlenül jelennek meg, hogy valakinek milyen az anyagi helyzete. Éppen ez a körülmény támasztja alá azt az állítást, hogy a hatalom és pénz kapcsolati következményei erős bázison állnak. Elég például, ha valaki

felidéz egy olyan emléket a közelmúltból, amikor valaki sorsa fölött erős befolyással volt (Guinote és mtsai, 2010).

A pénz és a hatalom a hatékonyság kulturálisan nagyon jellemző fokmérői. A pénz és a hatalom tehát lazítják a társas kapcsolatokat, azok hiánya pedig erősíti. Ebből következik, hogy könnyen előfordulhat, hogy alacsonyabb pozícióban, kevesebb pénz birtokában, az igazságtalanságot megtapasztaló látja az őt ért igazságtalanságot, de erősebb a függő viszony megtartására irányuló kapcsolati motivációja, mint az érdekképviselési motivációja. Továbbá a hatalom „közelség–távolság” elmélete alapján az is lehetséges, hogy kevésbé látja, hogy pontosan mit kéne tennie, és többet törődik azzal, hogy a hatalom mit szól a viselkedéséhez.

4.1.3. A célkeretelési elmélet

Lindenberg és Steg (2007) célkeretelési elmélete alapján az emberi viselkedést három alapvető cél vezérli, melyek egymással versengenek, és egymást esetleg ki is tudják szorítani. Ez azt jelenti, hogy ha egy szituációban hangsúlyt kap az egyik cél, akkor a másik kettő visszaszorul. A három cél az emberi normák szerint való viselkedés, a hatékonyság (erőforrások növelése) és az örömszerzés. A célkeretelési elmélet a legfőbb célok egymáshoz való viszonyával foglalkozik, ahol a célkeret a legerősebben aktiválódott cél. A szerzők alapvetően azokkal a szituációs hatásokkal foglalkoztak, melyek e krónikusan hozzáférhető célokat hangsúlyosabbá teszik. Legfőbb kérdésük, hogy hogyan lehetne a normatív célkeretet erősíteni, tekintve, hogy az emberek a saját érdekeikről nem jellemző, hogy megfelelkezzenek, inkább az okoz problémát, hogy a mások érdekét és a normákat nem veszik kellő nyomatékkal figyelembe (legalábbis az individualista társadalmakban).

A normatív célkeretre többek között ösztönzően hat mások jelenléte, és az arra utaló jelek, hogy mások betartják a normákat. Rossz hatással van rá viszont, többek között, mások normasértésének a látványa, vagy a másik két célkeret bármelyikének az előtérbe kerülése. Például Li és munkatársai (2007) arról számoltak be, hogy a fogyasztásra csábító illatot kibocsátó élelmiszerüzletek közelségében lévő üzletekben a gazdasági tranzakciók kevésbé illedelmes mederben zajlanak, mint ahogy azoknak szokásosan történnie kellene. Vagyis a finom illatok hatására aktivált „öröm célkeret” kiszorítja a normatartást. Vagy ha egy postaládából kikandikál egy olyan boríték, melyhez kívülről látható módon egy bankjegy van illesztve, inkább kivesszik a postaládából a borítékot, és begyűjtik róla a pénzt, ha az a postaláda graffitival dekorált, mint akkor,

ha tiszta (Keizer és mtsai, 2008). Vagyis a normasértés további normasértést vált ki.

A fentiek alapján könnyen belátható, hogy a normakövetési célkeret gyengíti a „hatékonyság” és „öröm” célok erejét. Vagyis, a kapcsolatokhoz való ragaszkodás gátat szabhat az érdekérvényesítésnek. Összegzésképp, a célkeretezési elmélet is azt húzza tehát alá, hasonlóan a pénzzel vagy hatalommal való tematizálás elméleteihez, hogy a haszonkövetés (érdekkövetés) a kapcsolatápolás rovására tud menni, illetve a kapcsolatok megtartásának és ápolásának a motívuma háttérbe szoríthatja az önérdekkövetés motívumát. A rendszerigazolási elméleti keretben az igazságtalanság elszenvédője, fel nem ismerve saját önérdekét, kapaszkodik abba, aki kihasználja őt. A főntebb tárgyalt elméletek, és különösképpen az elmélet által inspirált kísérletek a pénz, a hatalom és a keretezés pillanatnyi helyzeti hatásairól szólnak.

A helyzeteket könnyen lehet manipulálni kísérletekben. A kísérletek, és legfőképpen a kísérletek, ok-okozati összefüggések levonására alkalmasak. A szerényebb jövedelem és kisebb hatalom viszont nyilvánvalóan nem tűnékeny helyzetek, hanem jellemzően tartós állapotok az ember életében. A tartósan fennálló élethelyzetekkel kapcsolatban viszont már nagyban elméleti értelmezési keret választásának a kérdése, hogy ugyanazt a jelenséget (kisebb jövedelem, kevesebb érdekképviselet) hogyan címkézzük. A szociálpszichológia, és különösen az igazságosság irányába történő társadalmi elmozdulásokat kívánatosnak tartó progresszív szociálpszichológia, ezekre a tartós élethelyzetekre a rendszerigazolási keretet tartja érvényesnek. A fenti elméletek bemutatásával, és a fejezetünkben a további szakirodalom, valamint saját kutatási tapasztalataink tárgyalásával tovább próbáljuk árnyalni az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradására adott magyarázatokat.

4.1.4. Kapcsolatápolás és hatékonyság integratív alkutárgyalásokban

Az emberi interakciók alakulását a körülmények helyzeti meghatározóin kívül természetesen erősen alakítja az is, hogy az interakcióban álló felek ismerik-e egymást, és ha igen, milyen természetű a köztük lévő kapcsolat. A kapcsolatápolás és a hatékonyság között feszülő problematikát azon keresztül is szemléltethetjük, hogy mi történik, amikor egymással közeli kapcsolatban álló személyek próbálnak többszemponos megegyezést kötni integrációt igénylő alkuhelyzetekben.

Az alkuk során szemben álló felek olyan egyezségeket kötnek, melyekkel mindketten jobban járnak ahhoz képest, mintha nem egyeztek volna meg. Az érdekek egymás ellen feszülnek, képletesen szólva: az eladók minél magasabb

áron szeretnének eladni, a vevők pedig minél alacsonyabb áron szeretnének venni. Sokszor az egyezkedés egyszerre több tételt érint, és ilyenkor csak a legkritikább esetben fordul elő, hogy ne legyenek olyan pontok, melyekkel kapcsolatban a saját érdek diktálta megegyezés az egyik félnek fontosabb. Sőt, a legtöbbször rá lehet találni kölcsönösen egymást kiegészítő prioritásokra, vagyis olyan pontokra, ami a másiknak fontos, de a saját érdek alapján elereszthető, ha cserébe engedményt kap a személy abban az ügyben, ami neki a fontosabb, de a másiknak nem annyira lényeges. Az integratív tárgyalásokban éppen az ilyen kölcsönösen előnyös engedmények megtételével lehet fokozni a nyereséget.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egymáshoz magukat közel érző személyek tudnak jobban integrálni, vagy az idegenek? Az intuíció azt sugallhatná, hogy a jó barátok jobb integratív alkut tudnak kötni egymással. Szeretnék kiismerni egymás preferenciáit, bízna egymásban, és egyébként is szívesen cserélnék egymással információkat. Az intuíciónk azonban e kérdés tekintetében csal. Fry és munkatársai (1983) a témában úttörő kutatást végeztek. Egymással közeli kapcsolatban álló személyeket, illetve idegeneket vizsgáltak, és jutottak arra, hogy ugyan a közeli kapcsolatban álló személyeknek kevesebb idő kellett a megegyezéshez, de ez annak volt köszönhető, hogy a kapcsolathoz nem illő érdekegyeztetést olyan hamar rövidre szeretnék zárni, amilyen hamar csak lehet, és ezt úgy érték el, hogy a prioritások megismerése és az integráció helyett szempontként haladva egyszerű kompromisszumokat kötöttek.

Tenbrunsel és munkatársai (1999) egy kísérleti ingatlanpiacot hoztak létre három eladóval és három vevővel. Minden vevő igényét ki tudta elégíteni valamelyik eladó, s minden eladónak lehetősége volt megtalálni azt a vevőt, aki pontosan arra vágyott, amit éppen ő kínált. A legjobb üzletet kínáló partnert kérdezősködéssel tudták feltérképezni. Ha volt személyes ismerősük a potenciális partnerek között, jellemzően velük kötöttek üzletet, akkor is, ha nem náluk volt az a portéka, amelyre a kutatók által felállított ösztönzők szerint a kifizetési mátrixból következően a legjobban vágytak. A szerzők kapcsolati heurisztikával (becsléssel) magyarázták a jelenséget, vagyis a biztos kapcsolatba kapaszkodással a pontos információkra alapozás helyett. Az ilyen egyszerűsítéseket bizonytalan, információútlérhelt helyzetben alkalmazzuk.

De még az sem kell feltétlenül a kapcsolati hatás kiváltásához, hogy a szereplők ismerjék egymást. Elég, ha az alkut keretező társas közeget olyannak látják az emberek, amelyben a barátságos kapcsolatok sokat számítanak. Curhan és munkatársai (2008) vizsgálatában a kísérleti módon manipulált „szervezeti kultúra” (barátságos vagy távolságtartó) is hatással volt az alkuk gazdasági értelemben vett kimenetelére, amit a kapcsolati kultúrának azok az implikációi okozhattak, mely szerint a baráti kapcsolatokban nem illik a saját érdeket hajszozni.

4.15. A morális alapok elmélete

A nyugati társadalmak nézőpontjából tekintve, ha az ember akár a munkahelyén, akár otthon, akár a társadalomban, melyben él, hátratételt él meg, a tapasztalat morális komponense a kár, a jogszerűség és az igazságosság fogalmaival írható le (Haidt és Graham, 2007). Innen tekintve a társadalmi igazságosság helyreállítását célzó gyakorlatok vitatása immorálisnak, és olyan morális értelemben nem releváns működések folyamánának látszik, mint például éppen a rendszerigazolás. Ugyanakkor egy szélesebb kulturális nézőpontból szemlélve az emberi moralitást, az egyéni szempontból érvényes morális tényezőkhöz kívül abba beletartoznak az intézmények szempontjából releváns szempontok is, mint például a lojalitás.

Ennek megfelelően Haidt és Joseph (2004) az emberi moralitásnak öt nagy alappillérét azonosították, melyek alapvető erényeket, morális alapokat testesítenek meg. Így a gondoskodást az ártással szemben (*care/harm*), az igazságosságot a csalással szemben (*fairness/cheating*), a lojalitást a hűtlenséggel szemben (*loyalty/betrayal*), a tekintélynek való engedelmességet a lázadással szemben (*authority/subversion*) és a tisztaságot, feddhetetlenséget a romlással és pusztulással szemben (*purity/degradation*). Míg a gondoskodás és az igazságosság erényeinek gyakorlásához azok az interperszonális kapcsolatok adnak keretet, melyek nem feltétlenül strukturáltak hierarchikusan, addig a három másik erény kultiválása értelmezhetetlen a hierarchikus és közösségi mozzanat nélkül. A hűség és lojalitás gyakorlásával az egyén a csoportérdeknek veti alá a saját pillanatnyi érdekét és vágyait, az engedelmességet parancsoló helyzetekben a vezetőnek, a tisztaságot követelő helyzetekben pedig Istennek. (Még ha a tisztaságra vonatkozó állításokat a kérdőíves mérésben a hívők és nem hívők némiképpen másképp értik is Davis és mtsai, 2017-es kutatása szerint.)

A szerzők eredeti szándéka szerint tehát az elmélet a kulturális különbségeket volt hivatott megragadni, noha a politikai-ideológiai nézetekkel való összefüggések vizsgálata a későbbiekben domináns témává vált az elmélet inspirálta kutatásokban. Az amerikai populációban a károkozás kerülése és az igazságosság sokkal fontosabb erények, mint a közösségi morális erények (Graham és mtsai, 2011). A szervezeteket, a közösségeket sokkal inkább a szabályok, szabványok, forgatókönyvek tartják össze, mint az emberi kapcsolatok stabilitása. Erről Lewin 1948-ban írt írása, melyben az amerikai és német társadalmat hasonlítja össze, máig meglepően érvényes állításokat fogalmaz meg. A lakóhelyet érintő mobilitás az amerikaiaknál máig az egyik legnagyobb a világon (Kanadában hasonló a helyzet) (Spring és mtsai, 2016), éppen ezért nagyon fontosak a szervezetek folytonos működését biztosító szabályozó keretek.

Ilyen értelemben nem is csodálkozhatunk rajta, ha az igazságtalanságra nem reagáló személyt a nagy részben amerikai szakirodalom rendszerigazolónak mutatja be, aki nem is látja az igazságtalanságot, vagy ha látja azt, valamilyen kényszer miatt nem ad válaszlepet, nem pedig amiatt, mert például a lojalitás vagy az engedelmisség, vagy éppen a tisztaság morális alapja megfélekezti ebben. A tipikus amerikai esetében a morális alapok elmélet alapján valóban nem kell számolnunk az engedelmisség, a hűség és a tisztaság szempontjai által való irányítottságra. Ha viszont arra gondolunk, hogy kevésbé individualista kultúrákban az igazságosság erényének fölénye visszaszorul a közösségi erényekhez képest, az igazságtalanságot követő válasz hiányát az engedelmisség, lojalitás és tisztaság kifejezésekként is tekinthetjük.

A kulturális összehasonlító vizsgálatok megerősítették a morális alapok kulturális különbözőségének a tételét. AlSheddi és munkatársai (2019) arról írnak, hogy egy angol számára és egy szaúd-arábiai személy számára mennyire mást jelent, ha azt mondjuk valakire, erényes. Míg az angol a gondoskodás és az igazságosság dimenziói alapján festi e jellemrajzot, a szaúd-arábiai számba veszi a közösségi erényeket is. A morális alapok koncepciója és az azt vizsgáló kérdőív mindazonáltal széleskörűen működik, azzal együtt, hogy az egyes morális alappillérek erejében nagyok a kulturális különbségek. A törököknél például az amerikai átlaghoz képest a kollektív erények, például a lojalitás fontosabbak (Yilmaz és mtsai, 2016).

A kulturális tényezők magukba foglalják a vallást is, és akár olyan társadalmi ökológiai tényezőket is, mint a népsűrűség vagy a lakóhely-változtatás értelmében vett mobilitás. Azt is hozzá kell fűznünk, hogy a morális alapjaikban nemcsak a kultúrák különbözhetnek, de egy kultúrán belül maguk az emberek is nagyon különbözőek lehetnek (Graham és mtsai, 2016). A fenti csoportosítások sorából például a vallást kiemelve, az pozitív kapcsolatot mutat a közösségi morális alapokkal, még akkor is, ha a vallásossággal korreláló politikai konzervativizmus szerepét leszámítjuk az összefüggésrendszerből. Csoportalapú morális bázisra egyébként legkevésbé azok a nem vallásos személyek építenek, akik liberális politikai irányultságúak (LaBouff és mtsai, 2017).

Számos más kutatásból is kitűnik, hogy a liberális, illetve a konzervatív ideológiai-politikai nézeteket vallók más morális alapokra helyezik a véleményeiket, és ez nagyban magyarázza, miért gondolkodnak nagyon különbözőképpen olyan sarkalatos kérdésekben, mint például az egyneműek házassága. Miközben a liberálisok a károkozás kerülésére és az igazságosságra alapoznak moralitásukban, a konzervatívok az öt különböző alapot nagyjából egyforma mértékben használják (Graham és mtsai, 2009). Ugyanakkor egy 332 svéd személlyel végzett vizsgálat (Nilsson és Erlandsson, 2015) rámutat, hogy az erények a politikai jobboldalisággal nem közvetlenül függenek össze, hanem olyan politikai ideológiákon

keresztül mutatkoznak meg, mint az egyenlőség preferenciája, a rendszerigazolás vagy a változásoknak való ellenállás. Összefoglalva, a nyugati társadalmakra nézve szokásos morális alapok jól működnek a képzett és liberális nyugatiaknál, akik a közvetlenül mások kárát nem okozó, nem kifejezetten igazságtalan cselekedetek kapcsán nem különösebben háborodnak fel, legyenek azok akármilyenre visszataszítóak vagy akármilyen nagy tiszteletlenségek (Haidt és mtsai, 1993). Ugyanakkor a kollektivisták kultúrákban való vizsgálódások vagy a kifejezetten az alacsonyabb jövedelműeket, illetve konzervatív nézeteket valló embereket a vizsgálati mintába bevonó kutatások (akár az individualista kultúrát megtestesítő Amerikai Egyesült Államokban) arra jutottak, hogy az individuális alapokon túl a morális ítéletekben a spirituális tisztaság, a hierarchikus renddel szembeni tiszteletteljes és engedelmes viselkedés és a saját csoporthoz való lojális viszonyulás is nagymértékben számítanak (Graham és mtsai, 2009).

Tehát, a morális alapok elmélete birtokában elfogult viszonyulás lenne a társadalmi igazságosság moralitására úgy tekinteni, mint ami semmi másról nem szól, mint a kárrendezésről és a teljesítményarányos méltányosságról (Haidt és Graham, 2007).

4.2. KUTATÁSI TAPASZTALATOK SAJÁT KUTATÁSOKBÓL, MELYEK AZ ÉRDEKALAPÚ MORÁLON TÚL A KAPCSOLATALAPÚ MORÁL MOTIVÁCIÓS EREJÉT HÚZZÁK ALÁ

E fejezetben azokat a saját kutatási tapasztalataimat vesszük számba, melyekből azt olvashatjuk ki, hogy a méltányosság iránti vágy mint normatív hajtóerő, és a javak gyarapítása mint másik hajtóerő közé feszített konfliktusainkban, akár még laboratóriumi anonim körülmények között is, alapvetően mennyire vigyázunk a kapcsolatainkra. Különösképpen gyenge hatalmi pozícióban (4.2.1. szakaszban bemutatott vizsgálat), illetve ha arra a kapcsolatra megéri vigyázni (4.2.2. szakaszban bemutatott vizsgálat), és ha a kapcsolatok ápolására különös belső jellemző ránk (4.2.3. szakaszban bemutatott vizsgálat).

4.2.1. „A varga maradjon a kaptafánál!”: gyengébb szerephez gyengébb fegyvert?

A következőkben felidézett vizsgálat tanulsága, hogy alárendelt szerepből tekintve sokszor jobban vágyunk a kisebb erejű hatalomra, mint a nagyobbra, mivel a kisebb erejűvel ártani a fölöttesnek nem sokat lehet, de véleményezni, normát kifejezni annál inkább.

Ez a vizsgálat az egyik legrégebbi a könyvünkben felsorakoztatott saját kutatások közül (Güth és Kovács, 2002), a vizsgálati adatgyűjtés a PhD-értekezésem benyújtása után nem sokkal történt, 2000 februárjában. Fő kérdése az volt, hogy miért akarnak az emberek az őket érintő döntésekben áron szerzett vétójogot birtokolni? Vajon csak azért szeretnék, hogy legyen vétójoguk, hogy a döntéshozók respektálják őket, és előnyösebb javaslatokkal közeledjenek feléjük, de egyébként nem használnák ezt a jogot, ha arra kerülne sor? Vagy ha már megszerezték a jogot, nagyon is élnek vele? Ez a kérdés emlékeztet a fegyverhasználati jog körüli vitában időről időre felbukkanó dilemmára: Vajon a fegyver csak jó elrettentő eszköz, vagy el is sül a kezünkben, ha már pénzt adtunk érte, és ott van? A pszichológiai szakirodalom régóta ismeri a „fegyvereffektus” jelenségét, hogy izgalmi állapotban egy agresszióhoz kapcsolódó kulcsinger (pl. a „fegyver”) kiváltja az agressziót (Berkowitz és LePage, 1967), tehát alapvetően éltünk azzal a várakozással, hogy a vétójogot nem dísz gyanánt szerzik az emberek meg, hanem használják is egy feszült helyzetben. Ezt a várakozásunkat a kilátáselméletből (Tversky és Kahneman, 1981) ismert „elsüllyedt költségek” jelenség alapján is fenntartottuk: még ha ez nem is racionális, az emberek nehezen tudnak előre-mutató döntéseikben a döntések előzményétől eltekinteni, s ha már áldoztak valamiért (megvették a „fegyvert”), annak úgymond „legyen értelme”. Van még egy kutatási vonulat, amely miatt azt feltételezhetjük, hogy az áron szerzett vétóhatalomnak a használata a racionalitás vonatkozásában korlátos. Nevezetesen, a vétójog birtoklására általában a szorult helyzetbe került személy, csoport, alany vágyik. Olyan helyzetekben tesz jó szolgálatot, amikor az alany egy döntéshozó csoportban kisebbségbe kerül. A vétójog birtokában például el lehet kerülni, hogy olyan döntést erőltessenek valakire, melyet elfogadhatatlannak tart. A kisebbségi helyzet, az alacsony státusz, gyengébb pozíció nem kedvez a figyelemösszpontosításnak, éleslátásnak, jól működtetett végrehajtó funkcióknak és célkövetésnek (Guinote, 2007; Keltner és mtsai, 2003; Magee és Smith, 2013), ahogyan azt a 4.1.2. szakaszban tárgyaltuk. Ezen a bázison is azt várhatjuk tehát, hogy a vétójog birtoklására vágyakozással kapcsolatban nem a stratégiai megfontolásoké a főszerep.

A kérdés megválaszolásához, tudniillik, hogy miért akarnak az emberek vétójogot szerezni, stratégiai eszközként akarják-e azt birtokolni, erősebbnek látszani az interakciós partner szemében, vagy romboló-büntető lehetőséget látnak benne, megkülönböztettük a vétójog különböző fokozatait. Ha az erősebb hatalmat becsülik többre birtoklandó erőforrásként, de költséges használatába nem bocsátkoznának, akkor a vétó inkább stratégiai eszköz. Ha a gyengébb hatalom ugyanannyit, sőt még többet ér, és nem tartják magukat távol a költséges használatától, ezt a viselkedést nem tekinthetjük stratégiai értelemben

racionalisnak. Az eredeti publikációban négy különböző fokozatról beszélünk, de e ponton a mondanivalónk kidomborításához bőségesen elég, ha három fokozatról, az erősről, a gyengéről és a nemlétezőről beszélünk (eredetileg „közepes” is szerepelt).

Az erős vétőjog vizsgálatunkban megfelelt annak, ami az ultimátumjátékból (Güth és mtsai, 1982) ismert, a gyenge pedig annak egy tompított változata. Az ultimátumjáték szokásos forgatókönyvét emeltük át a vizsgálatba, ahol az interakcióban egy elosztó és egy fogadó vesz részt. Egymással anonim interakciót folytatnak, üzenetváltással. Esetünkben az elosztó kezében 3000 Ft volt, melyből tetszés szerint adhatott a fogadónak. Az ultimátumjátékban a fogadó, ha nem tetszik neki az elosztó ajánlata, visszautasíthatja azt, de ebben az esetben egyikőjük sem kap pénzt. Ha elfogadja, úgy osztozkodnak, ahogyan az elosztó javasolta. A mi változatunkban azonban ez a visszautasítási jog nem volt adott, de meg lehetett vásárolni. Előre nem tudták a fogadók, hogy mennyi az ára. Kaptak rá 1500 Ft keretet, és eldönthették, hogy ebből a pénzből maximum mennyit készek adni a vétőjogért. Amit nem költöttek el a vétőjogra, azt megtarthatták. Egy hasonlattal élve, ha elmegyünk a boltba táskát venni, és viszünk magunkkal 15 000 Ft-ot, mondván, hogy maximum ennyit vagyunk készek táskára költeni, de találunk egy tetszésünk szerinti táskát 8000 Ft-ért, akkor természetesen nem 15 000 Ft-ot fizetünk ki, csak 8000 Ft-ot, és a többi megmarad. Ugyanígy, azt mondtuk a vizsgálati személyeknek, hogy előre nem tudjuk megmondani, mennyibe kerül a vétőjog, ezt majd ki fogjuk sorsolni az 1 és 1500 között lévő számok közül. Nekik viszont előre meg kell szabni az árlimitjüket. Sőt, arról is nyilatkozni kell, hogy mi az a küszöbérték, ami fölött el fognak fogadni egy ajánlatot, ha sikerült vétőjogot szerezni. Továbbá nemcsak a szokásos nagy erejű vétőjogért határozták meg, hogy maximum mennyit készek adni, de egy sokkal kisebb erejű jogért is, mely elutasítás esetén nem semmisíti meg az erőforrást teljes egészében, csak annak egyharmadát, oly módon, hogy megtörténik az elosztó által javasolt osztozkodás, de úgy, hogy ki-ki a javasolt összeg $2/3$ -át kapja meg. Azt is egy sorsolás döntötte el, hogy kinek-kinek egyáltalán melyik jogot nyílt lehetősége megvásárolni. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy ha nincs vétőjoguk, akkor az elosztó diktátorajánlatot tesz, amit muszáj elfogadni. Azt is kihirdettük, hogy amikor az elosztó megteszi az ajánlatait, külön „csomagot” szerkeszt a nagy hatalmú, a kis hatalmú és a hatalom nélküli partnere számára, és minden elosztó és fogadó pár esetében az az ajánlat lép érvénybe, mely éppen megfelel a helyzetüknek. Tehát, ha kiderül, hogy a fogadónak erős hatalma van, az erős hatalom esetére kitalált ajánlat lép érvénybe, ha kiderül, hogy kis hatalma van, akkor a kis hatalom esetére kialakított, ha pedig kiderül, hogy nincs hatalma, akkor a diktátorajánlat.

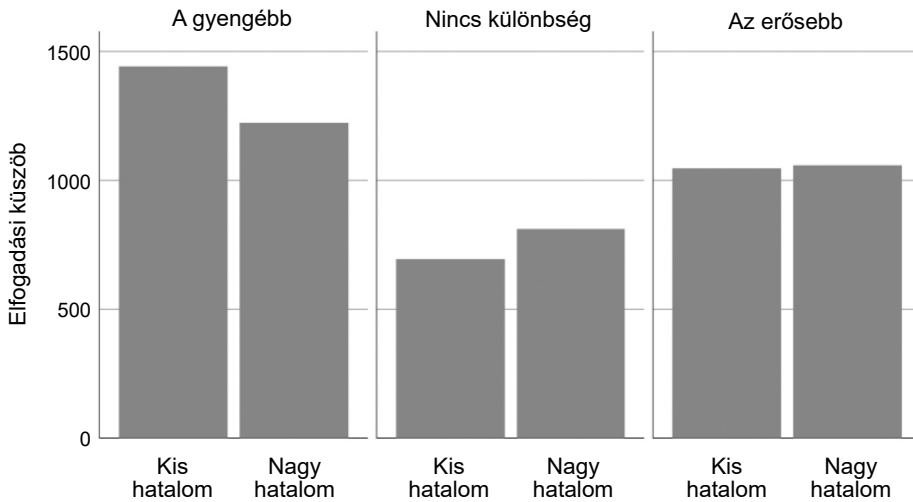
A vizsgálatot 80 egyetemistával végeztük el, akik hirdetésünkre önként jelentkeztek, és a megközelítőleg egy órás vizsgálat során átlagosan 2400 Ft-ot kerestek. Közülük negyvenen elosztói, negyvenen pedig fogadói szerepben hoztak döntést.

Mivel vizsgálatunk fókuszában a vétőjog birtoklása mögötti motívumok és a vétőjog gyakorlásának jellemzői állnak, ezért részletesebben a fogadók viselkedését elemezzük. Az elosztói viselkedést sommásan jellemzi az ajánlatok esése a vétőjog erejének fogyatkozásával, átlagosan 1078 Ft-ot adtak az erős (a megsemmisítő erejű vétőjogot birtokló), és 770 Ft-ot a gyenge hatalmú fogadónak, és 353 Ft-ot annak, akinek nincs hatalma. A nagyobb hatalmúnak tehát szignifikánsan többet adtak, mint a kisebb hatalmúnak (Wilcoxon-teszt, $Z = -2,37$; $p = 0,02$). A fentiek alapján könnyen kiszámítható, hogy átlagosan 725 Ft-ot a nagy hatalom megér (1078 Ft – 353 Ft = 725 Ft), és 417 Ft-ot a kis hatalom is megér (770 Ft – 353 Ft = 417 Ft). Noha az elosztók mintegy 1/3-a egyébként még diktátor helyzetben is kifejezetten méltányos ajánlatot adott (mellyel a végén a fogadó legalább annyit keresett, mint maga az elosztó), az elosztók több mint fele semmit nem adott annak a fogadónak, aki nem fegyverezte fel magát hatalommal, noha megtehetette volna.

A racionális elosztói képhez viszonyítva azonban fogadóként a személyek 62%-a többre értékelte a kisebb vétőhatalmat, és csak 15%-ára állt az, hogy a nagyobb vétőhatalomért készek lettek volna többet fizetni. A fogadók mintájára nézve összességében tehát a gyenge vétőjog értékesebb volt, mint az erős vétőjog (Wilcoxon-teszt, $Z = -3,40$; $p < 0,01$). Negyven személyből összesen három olyan személy volt, aki egyik típusú vétőhatalomra se tartott igényt, még akkor sem, ha azt nagyon olcsón adják. Ez a három személy, továbbá rajtuk kívül még egyvalaki, mindent kész volt elfogadni. A többiek viszont kész voltak vétőjogot vásárolni, ki mennyiért, és a terveikben a visszautasítás is jelen volt, kinek-kinek az adott vétőhatalmi helyzethez igazítva. A kifizetni kész ár és az elfogadási küszöb határozottan összefüggött, például a kis hatalomért fizetni kész összeg és a kis hatalom esetén való elfogadási küszöb közepes erősségű szignifikáns pozitív együttjárást mutatott ($\rho = 0,47$; $p < 0,01$).

Az 1. ábra azt mutatja be, hogy milyen elfogadási küszöböt határoztak meg azok a személyek, akik számára a kis erejű vétőjog többet ért, mint a nagy ($n = 25$), azok, akik számára ugyanannyit ért ($n = 6$), és azok, akik számára kevesebbet ért ($n = 9$). Nincs szignifikáns különbség a csoportok között, ami a nagyobb hatalom esetére jelölt elfogadási küszöböt illeti (Kruskal–Wallis-teszt, $H = 2,10$; $p = 0,35$), de van különbség a kisebb hatalom esetére jelölt elfogadási küszöb tekintetében (Kruskal–Wallis-teszt, $H = 12,06$; $p < 0,01$).

Melyik vétő-hatalom az értékesebb a fogadó árszabása alapján?

1. ábra. A kis, valamint a nagy hatalom esetére beállított elfogadási küszöbök a gyengébb hatalom preferálásának függvényében

Megállapíthatjuk tehát, hogy az ultimátumjáték fogadjátékosának szerepében lévő személyek többsége nem stratégiai eszközt látott a vétőjogban, mert ha azt látott volna, akkor a nagyobb vétőjogot nagyobbra becsülték volna, továbbá akkor az elfogadási küszöbértékek jóval alacsonyabban lettek volna. Sokkal inkább véleménynyilvánítási lehetőségként tekintettek rá, legalábbis a magas elfogadási küszöbökből ez derül ki. A többség szemében az a véleménynyilvánítás, mely kevesebbet rombol, kívánatosabb, mint az, mely sokat rombol. E vizsgálat beszédesen illusztrálja, hogy a csökkent hatalomban hozott, jellemzően irracionális döntésekben benne rejlik az erőforrások védelme, a rombolás kerülése, egyszóval a kapcsolatok védelme. Ugyanakkor az is kitűnik belőle, hogy a véleménynyilvánítás értékes portéka, érte áldozni is készek, a legtöbben próbálnak valamilyen védelmet szerezni a teljes kiszolgáltatottság ellen. Azok számára, akik a gyengébb hatalmat többre értékelték, és a gyengébb hatalom esetén élő küszöböt magasabbra tették, a méltányosságra való törekvés – beszámolóik alapján – jobban jellemző volt, mint a többiekre (Güth és Kovács, 2002). Fontos észrevenni, hogy végső soron azok, akik a kisebb hatalmat értékelték többre, jól is tették, hogy nem akartak sokat investálni a nagyobb hatalomba, mert azt az igényt, amit ők támasztottak volna az elosztókkal szemben (1223 Ft átlagosan), az elosztók (akik a nagy hatalom feltétele mellett átlagosan 1078 Ft-ot adtak), nem tudták volna

teljesíteni. Igazságosság iránti vágyuk kifejezését a kis hatalom mellett jóval kisebb áldozatot követelve tudták gyakorolni.

4.2.2. Egyenlőségheurisztikus osztás, mentésre érdemes társas viszonyok közepette (kapcsolatmentés a hatékonyság rovására)

A következőkben felidézett vizsgálat szintén egy jövedelmezőség szempontjából veszteséges, a kapcsolatok fenntartásának szempontjából viszont nyereséges döntéshozói hajlandóságot mutat be, az egyenlőségheurisztikus osztást, melyet döntéshozóink nem véletlenszerűen alkalmaztak, hanem azzal bölcsen igazodtak ahhoz, hogy a kapcsolat vélhetően mit kíván meg (Kovács, 2019). Az egyenlőségheurisztika, amint azt az *1. fejezetben* már bemutattuk, az egyenlőség elvének olyan alkalmazása az elosztásokban, mely alaposabban szemügyre véve logikátlan, de abból a szempontból hasznos, hogy egyszerű, jól kommunikálható, és az igazságosság szándékát nehéz elvitatni az ilyen elosztást javasoló személytől. E vizsgálat azt mutatja be, hogy csoportvezetői döntéshozói szerepbe bújva a döntéshozó által hozott komplex (több szempontos) elosztási döntések igazodnak a csoport tűrőképességéhez, és próbálják elejét venni a vitáknak, konfliktusoknak. Alapvetően is ragaszkodunk a kapcsolatbarát megoldásokhoz, de akkor ragaszkodunk jobban, ha arra a viták elkerülése érdekében valószínűleg nagyobb szükség van. És fordítva, akkor merünk nagyvonalúan eltávolodni az egyenlőség nyilvánvaló támpontjától, ha bízunk benne, hogy megértésre, nem pedig vitákra számíthatunk. Ha negatív irányban leng ki a csoportklíma, a társas heurisztikához akkor sem ragaszkodunk. Ebben az esetben a viszálykodást oly mértékben megszokhattuk, hogy egy újabb viszály lehetősége nem riaszt vissza különösebben.

E vizsgálatból is, hasonlóan az előzőhöz, azt olvashatjuk majd ki, hogy a formális logika szerint nem feltétlenül racionális döntések az értékes kapcsolati erőforrások megőrzéséhez való ragaszkodást tükrözik. A fejezetben bemutatott szakirodalomhoz e vizsgálat a *4.1.4. szakaszban* tárgyalt „*Kapcsolatápolás és hatékonyság integratív alkutárgyalásokban*” tematikán keresztül kapcsolható. A szakasz tanulsága az volt, hogy az egymáshoz közel álló személyek az alkukban kerülnek a prioritások kitapogatását, és kevesebb kölcsönösen előnyös engedménnyel élnek. Az erőforrásaik jobb kihasználása helyett inkább rövidre zárják a vitás ügyeket, és szempontonként egyszerű kompromisszumokat kötnek. E következőkben bemutatott vizsgálatban a kapcsolati bázis három fokozatával számolunk, a rossz, a közepesen jó és a nagyon jó kapcsolattal.

Vizsgálatunkban egy kelet-magyarországi vegyipari nagyüzem 243 dolgozója vett részt egy átfogó kérdőíves felmérés keretében. A válaszadók 52%-a férfi, 48%-a

nő volt. Átlagéletkoruk 43,2 év, életkoruk szórása 8,3 év volt. A kérdőívkitöltők mintegy felének felsőfokú iskolai végzettsége volt, a másik felének ennél alacsonyabb, jellemzően középiskolai.

A mondanivalónk szempontjából a fontos két vonatkozás, melyről adatokat gyűjtöttünk, a válaszadóknak a saját munkacsoportjukban a vezető felé megélt bizalma, másrészt egy két szempontos elosztási feladatban való döntés. A vezető iránt érzett bizalmat egy kérdéssel ragadtuk meg, „A vezetőm fontos célja az igazságosság”. (Számos kérdés vonatkozott a csoportklímára is, de azok a kérdések a kitöltők két csoportjában nem voltak azonosak, viszont mindkét részmintában a főkomponensük erősen korrelált az emlegetett bizalmi kérdéssel.)

A két szempontos elosztási feladat képletesen két erőforrás (mindegyikből 10-10 egység) elosztására szólította fel a válaszadót egy öt főből álló munkacsoporton belül. (A feltételezésünk az volt, hogy ilyenkor a saját munkacsoportjuk viszonyjellemzőiből indulnak ki a személyek.) Az egyik erőforrás egy-egy darabja („vásárlós jegy”) bárkihez jutott is, mindenkinek ugyanannyit ért, 3000 Ft-ot. A másik erőforrás egy-egy darabja („tankolós jegy”) viszont más és más értéket képviselt az egyes tagoknak, mindenkinek annyi Ft-ot ért, amennyiért az azt megelőző héten tankolt.

Az ilyen típusú elosztási döntések akkor észszerűek, ha azok kapják a változó értékű erőforrást (a tankolós jegyeket), akiknek az többet ér (többet tankoltak), cserébe, akiknek a változó értékű erőforrás értéktelen (nem tankoltak), több állandó értékű erőforrást (vásárlós jegyet) kapnak. Az egyik és a másik erőforrással való bánásmódnak is 3-3 gyakorlatával számolva (észszerű irányban differenciál, nem tesz különbséget, észszerűtlen irányban differenciál) összesen 9 alternatívát vázoltunk fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehetne elosztani az erőforrásokat. A választ észszerűnek osztályoztuk, ha legalább az egyik erőforrással észszerűen differenciált. Összességében 172 nem észszerű, és 71 észszerű megoldás született. Négy válasz volt gyakori: Elsőpró fölénye volt a teljes egyenlősítő választásnak, mely mindkét erőforrásból 2-2 darabot adott mindenkinek. A 172 nem észszerű döntésből 140 volt ilyen, s további 23 az egyes erőforrás-kategóriákon belül próbált egyenlősíteni, vagyis egyrészt az állandó forrást egyenlően szétosztani, másrészt a változó értékűből többet adni annak, akinek az kevesebbet ért.

Ezeket a megoldásokat egyenlőségheurisztikusoknak tekinthetjük, hiszen van mögöttük egy nyilvánvaló egyenlőséget célzó szándék, de a megoldásmód mégis egyszerűsítő, nem optimális, még az egyenlőség elérésében sem. Hiszen az egyenlősítés céljával azoknak a kezébe állandó értékű erőforrást adni, akinek a változó értékű sokat ér, teljesen felesleges: az egyenlőség egy magasabb jövedelemszinten teljesülhet, ha az állandó értékű forrást egészében az kapja, akinek a változó keveset ér.

A 71 észszerű megoldás közül két megoldás fordult elő gyakrabban: 22 személy úgy járt el, hogy az állandó értékű erőforrást rendelte a nem tankolókhöz, a változót pedig a tankolókhöz, 33 személy pedig úgy, hogy a változó értékű erőforrást osztotta differenciálatlanul, de az állandó értékűvel kompenzálta a keveset tankolókat.

A válaszadókat a vezető iránt érzett bizalom tekintetében három csoportba soroltuk: a nem bízó, a közepesen bízó és az erősen bízó csoportokba. A csoportokba nem esett egyenlő számú személy, a bizalom eloszlása erősen a magas értékek felé tolódott. Az alacsony bizalmi fokozatba estek azok, akik a bizalomskála középértékéhez képest alacsonyabb számot jelöltek annak kifejezésére, hogy mennyire bíznak a főnökükben (1–5-ig). 35 ilyen személyt találtunk. Közepes bizalmi fokozatba soroltuk azt a 61 személyt, akik a 6–11-ig terjedő skálaszakaszon az alacsonyabb fokozatok valamelyikén (6–7–8) jelöltek. Végül, magas bizalmi fokozatba kategorizáltunk 147 kitöltőt, akik a 6–11-ig terjedő skálaszakasz valamelyik magas fokozatot kifejező értékén jelöltek (9–10–11).

Az 1. táblázat a különböző bizalmi fokozatokban észszerű és nem észszerű döntésre jutott válaszadók arányáról nyújt áttekintést. Mint ahogyan azt föntebb bemutattuk, a nem észszerű döntések gyakorlatilag megfeleltethetők az egyenlőségheurisztikus döntéseknek (95%-os mértékben). Következésképpen a nem észszerű döntések tulajdonképpen a kevesebb hozamú, de társas szempontból biztonságosabb döntéseket jelölik.

A közepes bizalom esetén az egyenlőségheurisztikus (nem észszerű) választások aránya az észszerűekéhez képest nagyobb, mint a másik két bizalmi helyzet esetén, $\chi^2(2) = 6,21$; $p = 0,04$. A gyenge és a nagy bizalom nem hozott egymáshoz képest az észszerű választások arányaiban különbséget, $\chi^2(1) = 0,97$; $p = 0,32$.

1. táblázat. Az észszerű és nem észszerű választások száma a bizalom három fokozatában (zárójelben feltüntetjük, hogy az adott bizalmi kategóriába tartozó személyeknek hány %-a jutott észszerű, illetve nem észszerű döntésre)

<i>Társas tőke</i>	<i>Gyenge bizalom</i>	<i>Közepes bizalom</i>	<i>Erős bizalom</i>
észszerű választás	14 (40%)	11 (18%)	46 (31%)
nem észszerű választás	21 (60%)	50 (82%)	101 (69%)

Tehát láthatjuk, hogy a csoportjukban a vezető felé közepes bizalmi szintet megélő válaszadók, ha ők maguk elosztási döntést hoznak, még annál is erősebben törekszenek arra, hogy a döntésük kommunikatív üzenete könnyen azonosíthatóan egyenlősítő, vagyis biztonságos legyen, mint amennyire a nagy

bizalmi fokozatban ennek szükségét látják. A közepes bizalmi szint a nagy bizalomhoz képest valóban sebezhetőbb, ilyen helyzetben valóban helyénvaló óvatos, még csak véletlenül sem félreérthető döntéseket hozni (Lewicky, 2006). Laikus vizsgálati személyeink döntései azt tükrözik, hogy észlelik-e a veszítenivalót. A kis bizalom esetén talán már immunis is az ember a vitákra, és a kapcsolat megőrzése kevésbé fontos, mint közepes vagy nagy bizalom esetén. Ezért az egyenlőségheurisztikus megoldástól kis bizalom esetén is arányaiban több válaszadó mert eltérni, bár szögezzük le, hogy az egyenlőségheurisztikus (kapcsolati értelemben nagyon biztonságos) megoldások még a kis bizalmi fokozat esetén is többségben voltak. A bármelyik bizalmi állapotban való többségi alkalmazáshoz a kérdőívkitöltésre fordított szokásosan nem túl nagy fokú figyelem és az egyenlőségheurisztikus válasz egyszerűsége is bizonyára hozzájárult.

4.2.3. Alkalmazkodásalapú integráció integratív alkuban

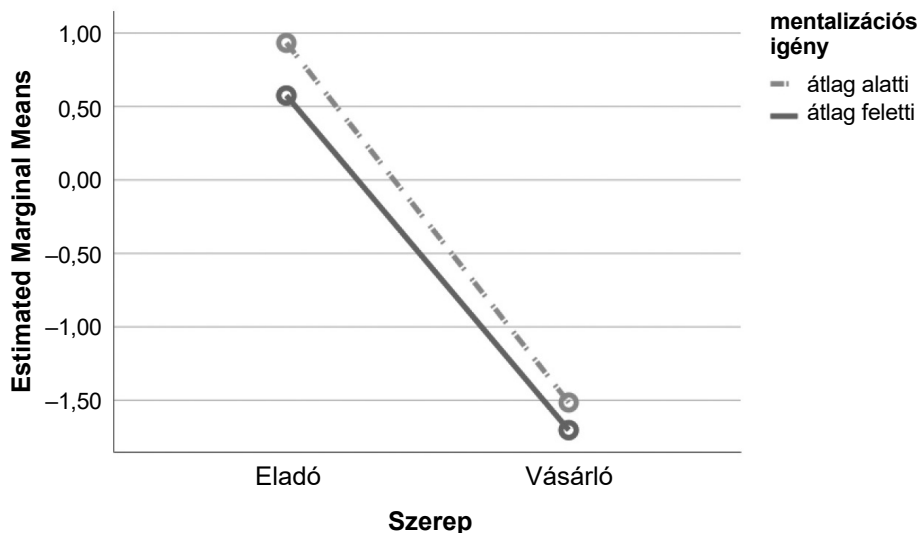
A következő szakaszban arra mutatunk példát, hogy a társas alkalmazkodás, igazodás, melyet az érdekképviseléssel eddig e fejezetben szembeállítottunk, nemcsak végső soron, a kapcsolat megőrzése miatt lehet hasznos, de még közvetlen, mérhető, effektív haszonteremtésre is képes. A mentalizációs igény és az integratív alkuviselkedés vonatkozásában kapott összefüggéseket idézzük fel kutatásainkból (Bernáth és Kovács, 2015).

Emlékeztetésképpen, az integratív tárgyalások több vitás ügyet érintenek, több tekintetben érdekkülönbözőség van a felek között, de az egyes szempontok nem egyforma jelentőségűek a feleknek. Az ilyen helyzetekben a kölcsönösen előnyös engedmények megtételével lehet fokozni a nyereséget. Az integratív alkukat leggyakrabban három szempontos helyzetben szokták vizsgálni, melyben az egyik szempont ugyanolyan fontos mindkét félnek, de a másik két szempont alapján a prioritások összeegyeztethetők, ami fontos az egyiknek, kevésbé fontos a másiknak, és fordítva (Pruitt, 2012). A jelen szakaszban bemutatott vizsgálatban a vizsgálati személyek által felvett két szerep a hentesboltos és az állattenyésztő gazda szerepei voltak. Arról folyt az alku, hogy hányféle állatot szállítson a gazda (ez a szempont egyformán volt nekik fontos, a gazda a minél kevesebb, a boltos a minél többféle állatban volt érdekelt), hogy milyen kiszállítási határidővel (a gyors kiszállítás a boltosnak volt nagyon fontos), és milyen fizetési határidővel (a gyors fizetés a gazdának volt nagyon fontos). A viselkedést a mentalizációs igény függvényében is vizsgáltuk. Ez az igény arra vonatkozik, hogy elmondása szerint valaki mennyire veszi fel mások perspektíváját, mennyire

törekszik a szempontjait megismerni, a másik fejével gondolkodni (Bernáth és Kovács, 2013).

Vizsgálatunkban 150 fő vett részt, 75 tárgyalást folytattak, párban. Minél nagyobb fokú mentalizációs igényt fejezett ki valaki, a megállapodás annál nagyobb fokú integrációt tartalmazott ($\rho = 0,18$; $p = 0,03$), vagyis annál inkább figyelembe lett véve benne, hogy a boltosnak a kiszállítási idő a prioritás, a gazdának pedig a fizetési határidő. Fontos megjegyezni, hogy a mentalizációs igény az integrációval (együttes nyereség) a fentieknek megfelelően összefüggött, de a saját nyereséggel nem ($\rho = 0,06$; $p = 0,45$). Az integrációt a pár nagyobb mentalizációs igényű tagja határozta meg jobban: a stepwise módszerrel meghatározott regressziós egyenlet szerint szignifikáns modellt [$df = (1, 74)$; $F = 5,28$; $p < 0,05$] a pár nagyobbik mentalizációs igényű tagja mentalizációs igény-értékének kizárólagos bennfoglalásával írhatunk le ($\beta = 0,26$; $t = 2,30$; $p < 0,05$). Ez azt jelenti, hogy az integrációban az a meghatározó, akinek erősebb a mentalizációs igénye, és ez a hatás a partner ilyen igényétől nem függ, vagyis a magasabb mentalizációs igénynek az integrációban egyértelműen meghatározó, diszjunkatív szerepe van.

A mentalizációs igény hatásának működését célozza az a kérdés, hogy vajon a magas mentalizációs igényű személyek ténylegesen pontosabban látták-e a prioritásokat. Minden résztvevőtől megkérdeztük az alku lezárása után, hogy szerintük mennyire volt a másiknak fontos a kiszállítási idő, mennyire volt fontos az állatfajták száma, és mennyire a fizetési határidő (ezen a ponton fontos adalék, hogy az ilyen tárgyalásokon mindenki csak a saját szempontjait és ösztönzési rendszerét látja, a másikat nem). Ha jól reprezentálják az alku tárgyalás alapján a prioritásokat, az eladó (vagyis a gazda) látja, hogy a másiknak fontosabb a kiszállítási idő, mint az, hogy mikor fizet, továbbá látja a vevő (a boltos), hogy a másiknak kevésbé fontos a kiszállítási idő, mint a fizetési határidő. A 2. ábra a kiszállítási idő és a fizetési idő vélt fontosságának a különbségeit jeleníti meg, egyrészt az átlag alatti, másrészt az átlag feletti mentalizációs igényű személyek vonatkozásában. Az ábráról leolvasható, hogy alapvetően a szerepekből következő motivációs struktúrának megfelelően alakultak ezek az értékek, $F(1, 139) = 36,91$; $p < 0,01$. Ugyanakkor a magas mentalizációs igényű személyek nem látták az alacsony mentalizációs igényűeknél pontosabban a motivációs struktúrát, $F(1, 139) = 0,49$; $p = 0,48$, és az eladók sem látták a vevőknél, vagy a vevők az eladóknál pontosabban, $F(1, 139) = 0,05$; $p = 0,83$.

2. ábra. Benyomás arról, hogy a kiszállítási idő mennyivel lehet fontosabb a partnernek, mint a kifizetési határidő. Ha a vizsgálati személyek reprezentálták, hogy kinek mi a prioritása, az eladók esetében magasabb értékeket kell látnunk.

A mentalizációs igény hatásmechanizmusának megismerése szempontjából fontos eredmény, hogy a nagyobb mentalizációs igény nem vezetett a probléma szerkezetének jobb megismeréséhez. Ez arra utal, hogy az erős igény nem azáltal eredményezett jobb integrációt, hogy a személy pontosabban reprezentálta a másik viselkedése alapján a probléma struktúráját, hanem vélhetőleg azért, hogy magas mentalizációs igénnyel jobban engedtek a másoknak, ha az valamihez erősen ragaszkodott. Mindezek alapján azt láthatjuk, hogy a társ gondolatainak, szándékainak megismerésére irányuló magasabb igény valószínűleg indirekt módon hat, feltételezhetően a másik szempontjaira való érzékeny ráhangolódás (engedés) által, ami hatékonyabb megoldásokhoz vezet integratív helyzetben.

A társas alkalmazkodás e példája (a mentalizációs igény gyakorlásán keresztül) megmutatta, hogy a kapcsolati ráhangolódás nem szükségszerűen ront az érdekegyeztetés sikerén. Itt összességében – nem egyéni hasznot tekintve – még javított is.

4.3. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezet az első részben olyan elméletek bemutatásával nyitott, melyek így vagy úgy, de szembeállították a jó kapcsolatok fenntartására és kialakítására irányuló motivációt a hatékonyságra irányuló motivációval. Így tesznek a pénz és a hatalom asszociatív hatásait tárgyaló elméletek (pl. Keltner és mtsai, 2003; Vohs és mtsai, 2006), a célkeretezési elmélet (Lindenberg és Steg, 2007), a jó kapcsolatok hatását az integratív tárgyalás eredményességének vonatkozásában tárgyaló elmélet (pl. Curhan és mtsai, 2008; Tenbrunsel és mtsai, 1999), de még a morális alapok elmélete is hordoz ilyen üzenetet, amikor azt állítja, hogy a közösségies-morál-komponensek jelenléte csökkenti a méltányosság-morál-komponens befolyásának viselkedésmeghatározó erejét igazságtalanságok esetén (Haidt és Joseph, 2004).

A második részben bemutatott kutatási szemelvények viszont inkább azt szemléltették, hogy a kapcsolatfenntartásra irányuló motivációval választott döntések – noha a szó szoros értelmében valóban eredményezhetnek egyfajta „haszonkiesést” –, ha végső soron tekintjük azokat, az adott kapcsolatban funkcionálisak. Van értelme annak, hogy a beosztott nem lövöldöz azzal a bizonyos erős fegyverrel a magas igényeit nem teljesítő főnökre (Güth és Kovács, 2002). Van értelme, hogy a menteni való kapcsolatokat társas heurisztikákkal védjük (Kovács, 2019), és van értelme, hogy alkalmazkodunk társunk igényeihez egy olyan helyzetben, ahol az az igény összeegyeztethető a miénkkel (Bernáth és Kovács, 2015).

A bemutatott helyzetekben az alkalmazkodó, kapcsolati motivációt kifejező fél nem került különösen méltatlan állapotba. Ez a jegy az ebben a fejezetben tárgyalt jelenségeket mindenképpen megkülönbözteti az előző fejezetben tárgyalt társadalmi jelenségek alaphelyzetétől, melyben a kiszolgáltatott fél hatalommal való együttműködése méltatlan viszonyokat tartósít. A kísérletesen előállított mesterséges helyzetekben megtapasztalt jelenségeket, melyekben a státuszhoz köthető működéseket a pillanatnyi beosztás váltja ki (a vétőjogos vizsgálat tipikusan ilyen volt), nehéz összevetni a valóságban tartósan fennálló és számos más jellemzővel (például képzettség, kulturális beágyazottság, társadalmi kapcsolatok stb.) összefonódó státuszbeli különbségek hatásával. Mindazonáltal elképzelhetőnek tartom a hatékony alkalmazkodást már gátló akadályoztatottságnak és az azt befolyásoló tényezőknek a jövőbeni kísérleti vizsgálatát.

5. Az észlelt igazságtalanságot viszonzatlanul hagyók nyugalma

Kötetünk második fejezetében számos olyan vizsgálatot tárgyaltunk, melyek tanulsága szerint az igazságtalanságokat és az igazságosságot is a helyén viszonozzuk, vagyis távolodunk azoktól, és büntetjük azokat, akik igazságtalanul bánnak velünk, de közelítünk azok felé, és jutalmazzuk azokat, akikről igazságos cselekedetekben részesültünk. Már azon a ponton, a második fejezetben, is képbe került az igazságtalanságra, sértésre, alternatív módon, például megbocsátással való reagálás lehetősége, mely a cselekvéses válaszokhoz hasonlóan képes lehet a sértettség negatív feszültségét csökkenteni. Ehhez képest a harmadik fejezetben mégis inkább a társadalomérzékeny szociálpszichológiának a társadalmi igazságtalanságot konzerváló és rendszerigazoló nemcselekvés feletti aggodalmát jártuk körül, nem pedig azt, hogy a kapcsolat Konzerválásban milyen pozitív perspektívák nyílnak. A negyedik fejezet a kapcsolatvédelem és a haszonmaximalizálás dinamikus egyensúlyát értelmező szociálpszichológiai elméletekbe engedett bepillantani, s olyan vizsgálatainkba, melyek a kapcsolatvédelem végső soron való bölcsességét példázták. Folytatva ezt a logikai építkezést, a jelen fejezetben azok a vizsgálataink kerülnek bemutatásra, melyekből az igazságtalanságot viszonzatlanul, megtorlatlanul hagyók, illetve az igazságtalanságra kapcsolat-erősítő módon válaszolók nyugalmának lehetősége derül ki.

5.1. „MENETHIBÁS” CSAVAR: A PROVOKÁLHATATLANOK TÜRELME

Az itt röviden bemutatott kutatásunk (Kovács és mtsai, 2012) e fantázianevet („*Menethibás csavar*”) ezen dolgozat megírásának alkalmából kapta. E névvel azt fejezem ki, hogy egy másik irányba menetes csavart a szokásos, óramutató járása szerinti csavarozással nem tudunk becsavarni az anyába. A csavarozási műveletek során mint selejtet kidobjuk, mert eszünkbe sem jut, hogy a másik irányba csavarva használhatnánk.

Kutatási érdeklődésünk középpontjában a viszonzatlan békülési gesztus későbbi konfliktusrendezést megnehezítő öröksége állt: azt feltételeztük, hogy egy hosszan tartó konfliktusban egy békejobbot nehéz elfogadni, ha előzetesen volt olyan tapasztalatunk, hogy mi békülni szerettünk volna, de a másik visszautasított. Ezzel szemben, ha nem részesültünk a békülési szándékunk visszautasításának

tapasztalatában, mi sem érünk késztetést arra, hogy a másik békülési szándékát visszautasítsuk, és hajlunk a békére. Az elképzelés elméleti hátterét a viszonzás normájának a megsértését büntetni vágyó szándék adja, mely akadály lehet a békülésnek, kapcsolatrendezésnek, megbocsátásnak. A viszonzás normája ugyanis alapvető emberi norma. Számos vizsgálat megmutatta már, hogy a be nem tartásának büntetéséért az emberek akár még nem érintett helyzetben is készek áldozatokat hozni, amikor nem őket éri kár a normasértés miatt, vagyis saját költségeket vállalnak, csak hogy helyére tegyék másokban ezt a normát (Cialdini, 1984; Fehr és Fischbacher, 2004a). Vizsgálatunk sajátos célkitűzése az volt, hogy a kibomló konfliktusokban mutassunk rá a viszonzatlan békülési kezdeményezés tapasztalatának a konfliktusrendezésre nézve káros következményére.

A viszonzás normájának megsértését büntetni kívánó, megtorló szándékot egyrészt a számításalapú egyensúly helyreállítására való törekvés vezérelheti (ha ő bántott azzal, hogy visszautasított, bántsuk mi is őt ugyanúgy, amikor ő akar békülni, s így „kvittek” lehetünk), másrészt az önérzeten esett csorbát megtorolni kész indulat. Tripp és Bies (2015) szerint a megtorlás vágya mögött mindig ott az igazságtalanságérzés. Ahogyan Tyler (2012) az igazságosság iránti igényt haszonelvű-instrumentális és társas motívumokra vezeti vissza, a megtorlás iránt való igény mögött is lehetnek „számszaki”, az egyensúllyal kapcsolatos megfontolások is, de a társas státusszal kapcsolatosak is. A viszonzatlanság ugyanis nemcsak kárt okoz az azt elszenvedőnek, de annak megtapasztalása, hogy az emberrel szemben nem tartják be az alapvető emberi normákat, kifejezetten önbecsülést sértő is. Ugyanis ezzel kívülre helyezik az embert azon a körön, akikkel szemben „illik viselkedni”, vagyis betartani az alapvető normákat (Opatow, 1990). A sérelmi motiváció az egyensúly-helyreállító motivációnál sokkal veszedelmesebb, lévén nagy fokban szubjektív, hogy kinek mi mekkora sértésnek számít. A saját sérelmet nagynak látó személy jóval az őt ért kár mértékén túl torolhatja meg a sérelmeket. A megtorlásnak jókora énvédő funkciója van (Brown, 2004; Grobbink és mtsai, 2015; McCullough és mtsai, 2001), és ezzel párhuzamosan, a sértett önbecsülés csökkenti a megbocsátásra való hajlandóságot (Strelan és Zdaniuk, 2015).

Módszer, a vizsgálat résztvevői, procedúrája és forгатókönyve. Ahhoz, hogy e hipotézist vizsgálni tudjuk, olyan konfliktushelyzetre volt szükségünk, mely a laboratóriumban jól kézben tartott keretek között bontakozik ki. A „kibontakozás” feltétele mindössze annyi volt, hogy a sorozatos támadást megtapasztaló vizsgálati személy egymás után kétszer maga is támadjon vissza. A kapott „pofonokat” mi garantáltuk. Ebben a folyamatban egyszer csak egy előre meghatározott

ponton konfliktusrendezési, megegyezési lehetőség nyílt, és azt vizsgáltuk, mennyire kész a békét elfogadni az, aki korábban már maga is akart békét kötni, de ajánlata nem talált kedvező fogadtatásra, és hogyan viselkedik az, aki korábban nem tett ilyen gesztust.

A laboratóriumban (egy tanteremben) elhelyezkedő vizsgálati személyeink úgy tudták, hogy kinek-kinek van egy „párja” egy másik tanteremben. Önkéntes jelentkezőink látták is, ahogyan a másik tanterembe is bementek ugyanannyian, mint ahányan ők bementek a saját tantermükbe. Összesen 91 személy vett részt a vizsgálatban, jellemzően egyetemisták, a legkülönbözőbb szakokról, férfiak és nők vegyesen. Több adatgyűjtési alkalomra került sor, egy ülésben legfeljebb 10-10 személyt fogadtunk a két tanteremben. A teremben megtudták, hogy a vizsgálat végén ajándéktárgyakat (pár száz, legfeljebb ezer forintot érő papírírószerket) sorsolunk ki, és mindenki olyan eséllyel nyer, mely eséllyel zárja a vizsgálatot. A kiindulási esélye mindenkinek 30-30% volt. A sorsoláson ezzel az egyéneként 30% eséllyel akár mindenki nyerhetett. Mintha azt mondanánk, hogy 1-től 100-ig beleteszünk egy kalapba számokat, kihúzzunk egyet, és ha az 30 alatti, akkor nyer az egyén. (Történetesen nem így végeztük a sorsolást, hanem számítógépes módon, egyénileg, hogy lehetőleg minden egyes csoportban legyenek olyanok, akik nyertek, mert ha az előző metódikát követtük volna, akkor azokban a csoportokban, ahol a kalapból kicsi számot húzzunk, mindenki nyert volna, de azokban, ahol nagyot, senki sem). Ezt a 30%-os nyerési esélyt meg lehetett próbálni növelni. Ki-ki csak a saját párjának a rovására tudta a saját esélyét növelni, úgy, hogy a párjától elvett 5% esélyt, mely szerzemény az ő markában 3%-ra olvadt. Egy ilyen elvétellel tehát valamennyit javítani lehetett a saját esélyen, de ez rontotta a társ esélyét. Felváltva hoztak arról döntést, hogy akarnak-e élni az ilyen esélynöveléssel, először az egyik, majd a másik, majd újra az egyik, mindaddig, amíg két egymást követő körben az egyik is és a másik is úgy nem döntött, hogy tartózkodik az esélynöveléstől. Ha folyamatosan elvettek egymástól, egyre és egyre csak fogyatkozott a nyerési esélyük. A konfliktus során fogyatkozó erőforrás a való élet konfliktusainak azt a jegyét szimbolizálta, hogy a tartós és egyre súlyosbodó konfliktusok elemésztik az erőforrásokat.

A fentiekben ismertetett forgatókönyvhöz az ötletet Bolle és munkatársai (2014) „vendetta”-játékából merítettük, mely a döntési szabályokat tekintve (pl. mikor beszélünk egyezségről) ekvivalens a mi laboratóriumi helyzetünk szabályaival, a különbség, hogy az eredeti változatban nem csak rögzített adagokat lehet elvenni a másiktól, noha amit elvesznek, annak az értéke ott is meghatározott töredékrészére csökken az eltulajdonító kezében.

Egy másik különbség, hogy az eredeti játékot szabad interakciók vizsgálatára alkalmazták, miközben a mi vizsgálati személyeink valójában nem egymással

szemben hozták meg a döntéseket, hanem egy előre rögzített válaszsémával szemben. A „véletlen” mindig úgy hozta, hogy az első lépést a „Másik” (vagyis a séma) tette meg, mely minden esetben a „pofon”, vagyis az elvétel volt. A séma mindaddig elvett, amíg a vizsgálati személy kétszer egymást követő saját döntése szerint nem döntött az elvétel mellett. Ha ez megtörtént, a séma felkínálta a békülést, vagyis a konfliktus lezárását azzal, hogy ő nem vett el. Mi arra voltunk kíváncsiak, ezen a ponton vajon a vizsgálati személy elfogadja-e a megegyezést, vagy nem, és ha nem, még hányszor akar elvenni, mielőtt ő maga megegyezést kínálna. A válaszséma, ha az általa kínált békét a vizsgálati személy nem fogadta el, a továbbiakban addig folytatta az elvételt, amíg csak a vizsgálati személy nem akart békülni. Ha békülni akart, azt a válaszséma azonnal elfogadta, és ott véget ért a játék. A játék egyébként, ha a nyerési esélye akárkinek is 10% alá esett, mindenképpen véget ért.

A vizsgálat adatgyűjtésese része egy kérdőívvel zárult, melyben a vizsgálati személyek az átélt érzelmeikről számoltak be, arról, hogy mennyire dühösek a partnerükre, és mennyire szomorúak amiatt, ahogyan alakult az interakció köztük és a partnerük között. Továbbá azt is megkérdeztük tőlük, mennyire tartották a partnerük viselkedését megszokottnak, normálisnak, helyénvalónak. Ezt az utólagos tájékoztatás követte, mely során elmondtuk nekik, hogy valójában nem egy emberrel, hanem egy válaszsémával voltak kapcsolatban. Befejezésésképp kinek-kinek egyénekenként lebonyolítottuk az ajándéksorsolást a megszerzett eséllyel, és ha nyert, odaadtuk az ajándékot.

E helyzetben az, hogy melyik vizsgálati személy mit tapasztalt meg, nagy részben saját döntésein múlt. Van azonban három alaptörténet, melynek egyikebe mindenki besorolható: a „Béke”, az „Először béke, majd harc” és a „Harc” alaptörténete. Az elnevezéseket a vizsgálati személy viselkedése alapján adtuk. Ha az „Elvesz” döntést a „Harc”, a „Meghagy” döntést a „Béke” szavakkal helyettesítjük, s kiskapitális betűvel írjuk a séma által adott válaszokat, hogy megkülönböztessük azokat a vizsgálati személyeink válaszaitól, akkor a három típusba tartozó személyek alaptapasztalatát úgy foglalhatjuk össze, ahogyan azt a 2. táblázat mutatja. A „Béke” típusba tartozók, miután ők soha nem vettek el, de a partner négyszer is kifosztotta őket, 10% nyerési eséllyel fejezték be a játékot. A másik két típusba tartozó személyek azon a ponton, melyet a kérdőjel követ, kaptak egy esélyt, hogy véget vessenek a konfliktusnak, és megegyezéssel zárjanak.

2. táblázat. A játék során gyűjtött tapasztalatok három alaptípusa (csupa nagybetűvel a válaszséma lépése, kicsivel a vizsgálati személyé)

Típus	n	Tapasztalat
Béke	12	HARC – Béke – HARC – Béke – HARC – Béke – HARC – VÉGE
Először béke, majd harc	28	HARC – Béke – HARC – HARC – HARC – HARC – BÉKE – ?
Harc	51	HARC – HARC – HARC – HARC – BÉKE – ?

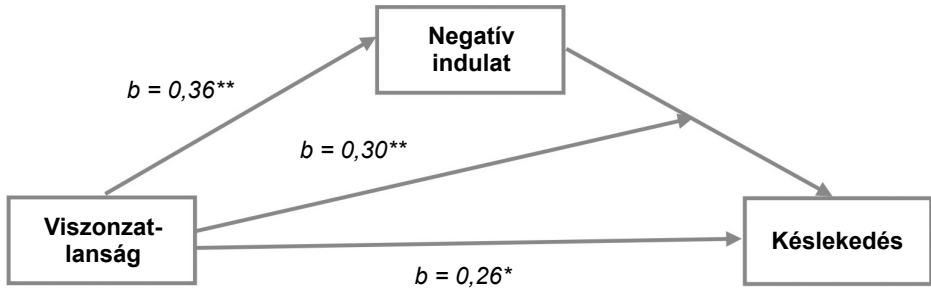
Eredmények. Eredeti hipotézisünk tehát az volt, hogy akinek van viszonzatlan békülési kezdeményezése („Először béke, majd harc” típusba tartozó személyek) kevésbé készek a békét elfogadni a másiktól, mint azok, akiknek ilyen kezdeményezése nem volt („Harc” típusba tartozó személyek), még annak ellenére is, hogy korábban tőlük nem állt távol a béke, hiszen ők maguk is éltek a kapcsolat egy korábbi szakaszában hasonló kezdeményezéssel. Ebbe az elemzésbe tehát nem lehetett bevonni azoknak a személyeknek az adatait, akik a „Béke” típusba tartoztak, hiszen nekik a maguk részéről nem volt milyen harcot abbahagyniuk, hiszen egy percig be nem vonódtak a konfliktusba, legalábbis viselkedéses szinten nem.

Ahogy azt a 3. táblázatból kiolvashatjuk, a viszonzatlan békülési kezdeményezést át nem élők valóban inkább készek voltak elfogadni a békét, $\chi^2 = 9,52$; $df = (1, 78)$; $p < 0,01$.

3. táblázat. A viszonzatlan békülés és az egyezés összefüggése

		Egyezés („Béke” válasz a 2. táblázatban kérdőjellel jelzett helyen)		Σ
		nincs	van	
Típus	Harc	13	38	51
	Először béke, majd harc	17	11	28
	Σ	30	49	79

A fenti elemzés abban a tekintetben, hogy az azonnali meg nem egyezést vajon mi motiválja, az egyensúlyra törekvésből vagy a sértettségéből fakad, nem ad választ. Hogy e két komponensnek mi a szerepe, egy moderált mediációs elemzés mutatta meg.

A viszonzatlanság hatása a mediátoron keresztül a késlekedésre $b = 0,07$; CI [0,01; 0,20]
 *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

3. ábra. A viszonzatlanságból eredő megtorlás mögött a sértett önérték helyreállítására törekvés (a sértettség érzése által közvetítve) és közvetlenül az egyensúlyra törekvés is ott van

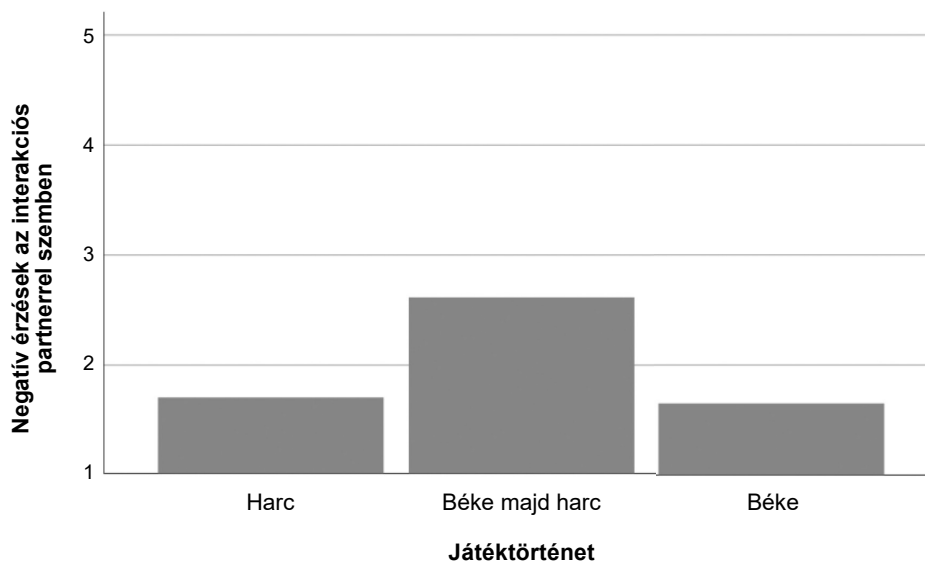
Az elemzés szerint a viszonzatlan békülés tapasztalata rossz érzéseket okoz, és ezek a rossz érzések, feltéve, ha tényleg a viszonzatlan békülés helyzetéből származnak, késlekedést okoznak a konfliktus rendezésében: minél inkább eluralkodnak a rossz érzések a személyen (minél haragosabb a másokra, illetve minél szomorúbb a dolgok alakulása miatt), annál többet késlekedik a béküléssel. A negatív indulat a harag és a szomorúság átlaga, a késlekedés pedig egy négyértékű változó, ami azt fejezi ki, hogy ahhoz a ponthoz képest, mikor a séma által kezdeményezett békülés alapján először lehetett békét kötni, hányadik döntésben döntött a személy a béke mellett. Nulla az értéke, ha azonnal; 1 az értéke, ha a következő lépésben; 2, ha a második lépésben; és 3, ha még később, vagy soha. A 3. ábra alapján azonban azt is leolvashatjuk, hogy a viszonzatlan békülésnek van egy ettől az indulati száltól teljesen független, direkt hatása is, mely szerint akár dühös az ember, akár nem, ha tapasztalt egy visszautasítást, pusztán csak az egyensúly kedvéért is vissza fog vágni.

Mint azt nyomon követhettük, eredeti vizsgálati kérdésünk megválaszolásának az adott keretek között a feltétele a konfliktusba való bevonódás volt. Így azokat a személyeket, akik a „Béke” típusba tartoztak, be sem vontuk elemzéseinkbe, sem a 2012-ben publikált tanulmányban (Kovács és mtsai, 2012), sem a fentiekben e szakaszban bemutatott új, a korábbi tanulmányban nem szereplő mediációs elemzésben (3. ábra).

Az igazságtalanságra adott proszociális válaszok kapcsán megfogalmazott új felvetéseink szempontjából azonban e 12 „Béke” típusba tartozó személynek, akik sem saját önértékük, sem erőforrásaik védelmében nem keltek harcra, jelentősége

lett: vajon milyen érzelmekkel viseltettek a történések iránt? Vajon látták-e, hogy nem teljesen a normák szerint való az, amit a másik tesz?

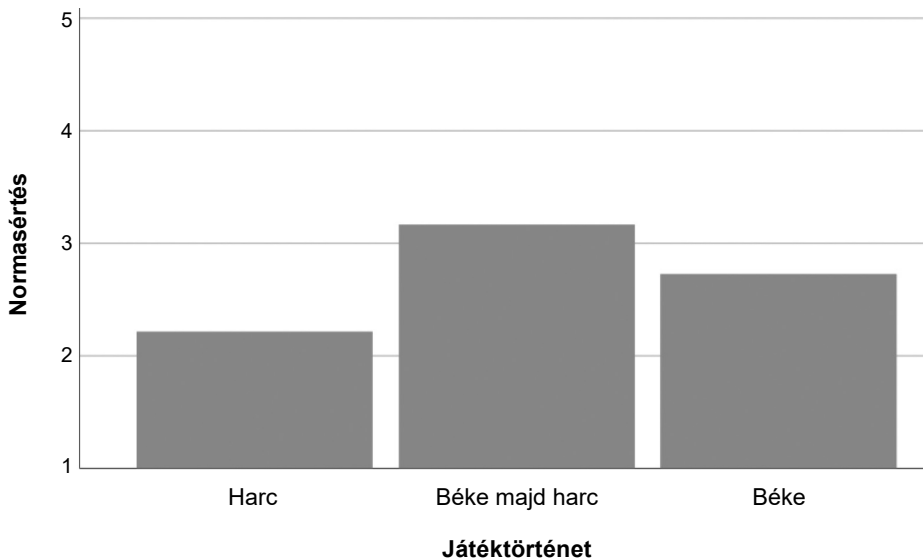
A három csoport különböző mértékű negatív indulatot élt át [$F(2, 86) = 6,01$; $p < 0,01$], ahogyan azt a 4. ábra is megjeleníti. Az utóelemzés (LSD post hoc) alapján az először békés, majd harcra csoport szignifikánsan több negatív indulatot élt át, nemcsak a végig harcra, vagyis viszonzatlan békülést át nem élő csoportnál ($p < 0,01$), de annál a csoportnál is, akik végig békések maradtak ($p = 0,02$). Vagyis, az elszenvedett bántalom ennél a végig békés csoportnál nem okozott különösképpen magas indulatokat, legalábbis elmondásuk szerint nem.

4. ábra. A Játéktörténet (játékstílus) és az átélt negatív érzések összefüggése

Felmerült tehát az a kérdés is, hogy vajon a konfliktusban soha vissza nem vágó személy egyáltalán látta-e, hogy az normasértés, amit a másik művel. Ha látta, és ennek ellenére nem számol be utólagosan negatív érzésekről, akkor vagy nem érzékeny annyira a vele szemben elkövetett sértésre, vagy sikerült neki hamar megküzdenie a normasértéssel, túltennie magát az őt ért sérelmeken. Az utókérdőívben két kérdés arra irányult, hogy a vizsgálati személy mennyire tartotta a másik viselkedését furcsának, szokatlannak, vagyis olyannak, mely sérti a normákat. Ezekre a kérdésekre is ötfokú skálán adtak választ a személyek, ahol az 5-ös fokozat azt jelenti, hogy nagyon furcsának, szokatlannak találták. E két kérdésre adott válaszok átlagából képeztük a „normasértés”-indexet, melynek a csoportok

közötti összevetésére egyszempontos ANOVA-elemzéssel került sor, mely szerint a három csoport között volt szignifikáns különbség abban a tekintetben, hogy mennyire találták a személyek a partner viselkedését normasértőnek [$F(2, 89) = 3,49$; $p = 0,04$]. Amint az 5. ábra alapján is látható, a legnagyobb különbség a „Harc” és az „Először béke, majd harc” csoport között volt (e különbség az utóelemzés – LSD post hoc próba – szerint is szignifikáns volt, $p = 0,01$). A további két másik összevetésben a különbségek nem bizonyultak szignifikánsnak, ami alapján kijelenthetjük, hogy a „Béke” csoport valóban nem látta a másik normasértő viselkedését kevésbé normasértőnek, mint az „Először béke, majd harc” csoport.

5. ábra. A normasértés észlelete a három játéktípus-kategóriába eső személyeknél

Vagyis arra a következtetésre juthatunk, hogy a velük szemben elkövetett normasértést viszonzatlanul hagyók nem vakok a normasértésre, de a normasértés vagy nem zaklatja föl őket annyira, hogy az cselekvésre sarkallja őket, vagy pedig cselekvés nélkül is sikerül hamar túljutniuk a fölzaklatottságon (esetleg mindkettő). Mindenesetre nem áll, hogy a türelmes válaszuk maradandóan terhelni látszana őket a hátrahagyott, meg nem munkált feszültséggel.

Azt, hogy ez a normasértő tapasztalat őket alapvetően kevésbé zaklatta fel, vagy mire az utókérdőív kitöltéséhez értek, sikeresebben tudtak a negatív érzéseikkel megküzdeni, esetleg mindkettő, e konkrét adatgyűjtés adataiból kiindulva nem tudjuk megválaszolni.

5.2. AZ IGASZÁGTALANSÁGOT KÖVETŐ FESZÜLTÉG OLDÁSÁNAK EGYÉNI MINTÁZATAI: SZÓVÁ TENNI VAGY HALLGATNI?

Kötetünkben az igazságtalanságra adott kapcsolatkonzerváló proszociális reakciók állnak középpontban. A jelen pont alatt bemutatott vizsgálat az igazságtalanságra adott reakciók érzelmi, kognitív és viselkedéses aspektusaira irányul, s ezek kapcsolatára egyéni jellemzőkkel, a vallásossággal, barátságossággal, a vonásszintű megbocsátásra való hajlandósággal. Mivel ezen a ponton számunkra nem az egyéni tényezőknek az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló hatása áll a középpontban, hanem elsősorban annak nyomatékosítása, hogy az igazságtalanságra nem feltétlenül reagálunk megtorló módon, és ha nem reagálunk, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem is láttuk az igazságtalanságot, e szakaszban eltekintünk az egyéni tényezők hatásától. Helyette kifejezetten a reakciók mintázatainak csoportosítására koncentrálnak. Az egyéni tényezők hatására a 7.2. szakaszban térünk vissza, amikor az e szakaszban bemutatott vizsgálati eredményeinket kiegészítjük az egyéni tényezőkkel való összefüggésekkel.

E vizsgálatban – melyhez az adatokat Fülöp Katalin, a Debreceni Egyetem viselkedéselemző BA hallgatója végezte a témavezetésem mellett a szakdolgozóhoz, 2019-ben – 267 személy (190 nő, 77 férfi, 87%-uk 25 évesnél nem idősebb, jellemzően egyetemista) vett részt, és töltött ki online kényelmi mintavétel során egy rövid kérdőívet. A kérdőív nemre, életkorra és végzettségre irányuló demográfiai kérdésekkel indított. A vallásosság mérésére három kérdés irányult (Mennyit jár templomba?; Hisz-e Istenben?; Vallásosnak tartja-e magát?). Barátságosságot felmérő állításokból négy szerepelt (Donnellan és mtsai, 2006 alapján, pl. „Ráhangelődök mások érzelmeire.”). A tíz vonásszintű megbocsátás (Berry és mtsai, 2005) mérését célzó itemet Papp (2014) alapján emeltük be, pl. „Általában könnyedén megbocsátok és elfelejtek sértéseket.”. Továbbá tartalmazott még a kérdőív nyolc olyan általunk megfogalmazott kérdést, melyek az igazságtalanságra adott válaszreakciók mérését célozták (pl. „Hamar vissza tudom nyerni nyugalmam, ha valami igazságtalanság ér.”). A 4. táblázat mind a nyolc kérdést feltünteti. E reakciókat a cselekvő-helyreállító, és a türelmes-proszociális tematika alapján fogalmaztuk meg. A válaszok rotáció nélküli főkomponens-analízis módszerrel végzett faktorelemzése három faktort eredményezett az igazságtalanságra adott reakciók vonatkozásában, melyeket a faktorba eső legjellemzőbb itemek alapján érzelmi, cselekvéses és gondolati komponensekként azonosítottunk. A 4. táblázat bemutatja, hogy az egyes állítások mekkora súllyal járultak hozzá az egyes faktorokhoz.

4. táblázat. Az igazságtalanságra adott válaszokat mérő kérdések és azok érzelmi, cselekvéses és gondolati kategóriákba sorolása faktoranalízissel

	1	2	3
	„érzelmi”	„cselekvéses”	„gondolati”
	megőrizni a nyugalmat	nem hagyni magam	számvetést készíteni: mit nyerünk, mit veszítünk
Magyarázott variancia:	24,98%	20,24%	14,38%
Hamar vissza tudom nyerni nyugalمامat, ha valami igazságtalanság ér (5).	0,73	0,28	-0,23
Igyeeksek minél kevesebbet foglalkozni a sérelmeimmel (8).	0,68	0,26	0,17
Az engem érő méltánytalanságokon sokat rágódom (4).	-0,63	-0,37	0,41
Az igazságtalan sérelmeket okozók gyakran nem szándékosan követik el a sértéseket (7).	0,47	-0,20	0,44
Az igazságtalan viszonyokat az életemben igyeeksek felszámolni (2).	-0,15	0,70	0,15
Ha úgy érzem, hogy a családban igazságtalannul megbánt valaki, azt szóvá teszem (1).	-0,17	0,70	0,20
Az engem érő jogtalan sérelmek után ragaszkodok hozzá, hogy a sértő ismerje el, hogy hibázott (3).	-0,47	0,54	0,20
Az igazságtalanságok boncolgatása és rendezése nem túl bölcs dolog, mert közben eltávolodhatunk fontos kapcsolatainktól (6).	0,33	-0,13	0,77

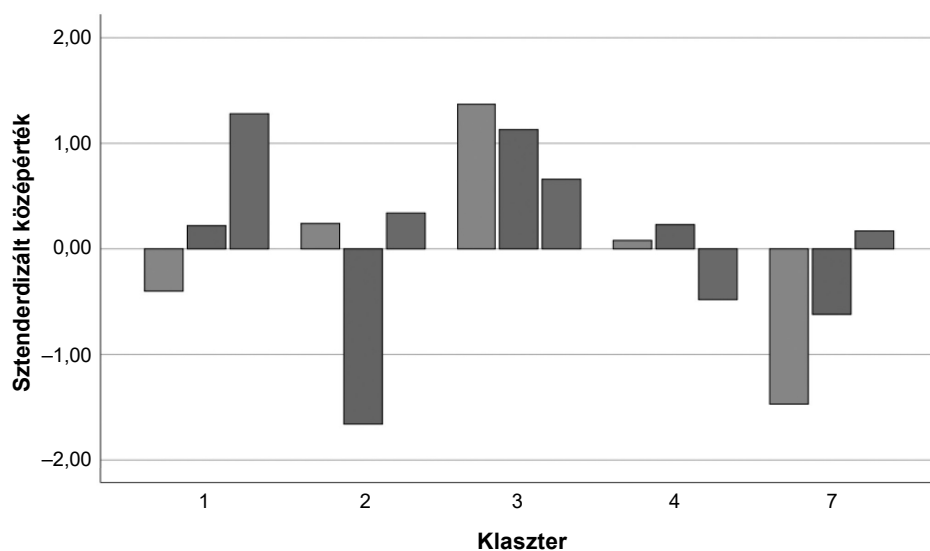
A válaszmintázatok elemzéséhez a három komponens alapján klaszteranalízist hajtottunk végre, ugyanis típusos mintázatait kerestük az igazságtalanságra adott reakcióknak. Különösképpen a cselekvéssel feszültséget oldó, és a nemcselekvéssel feszültséget oldó kategóriákra szerettünk volna rátalálni, mint amelyek a személyi karakterszintjén leképeznék a csereelméleti alapokon viszonzó, illetve a viszonzóságon túlmutató (kapcsolatkonzerváló) típusos reakciómódokat.

A három komponens elvi mintázataiból kiindulva, ami az egyes komponensek magas, illetve alacsony értékeit illeti, nyolc csoportba soroló csoportosítást kértünk az elemzésben, mely öt megfelelő számosságú értelmezhető klasztert eredménye-

zett (hierarchikus klaszteranalízis, euklidészi távolságnégyzet, csoportátlag közti távolság módszere). Az egyik klaszterbe a minta fele tartozott (4. klaszter), egy másikba a minta 15%-a (1. klaszter), három másikba 10-10-10%-a (2.-3.-7. klaszter). Még három másikba összesen a minta 5%-a tartozott (5.-6.-8. klaszter). Ez utóbbi három klaszter összesen tíz személyt foglalt magába, az ő profiljuk további bemutatásától eltekintünk. A másik öt csoport profiljait a 6. ábra mutatja be. Az oszlopok az egyes komponensek sztenderdizált átlagértékei az adott klaszterben.

Az első oszlop rendre az érzelmi, a második a cselekvéses, a harmadik pedig az igazságtalanságra adott gondolati válaszkomponensnek felel meg. A legfelső sorban a csoportok jellemzőit soroljuk, csak azok a jegyek vannak említve, melyek abban az értelemben valóban jellemzőek a csoportra, hogy a sztenderdizált átlagértékek az adott szempontból egymintás t-próba alapján szignifikánsan különböztek a 0-tól (t -értékek $> 2,67$; p -értékek $< 0,01$).

Jellemző reakció:	Gondolkodik, valamelyest nyugtalan és visszafogottan cselekszik	Semmiképp nem cselekszik, viszont töpreng	Mindenféle módon reagál, nagyon nyugodt	Visszafogottan cselekszik, és keveset töpreng	Nehezen nyugszik meg, nem cselekszik
A csoport létszáma:	42 személy	26 személy	26 személy	139 személy	24 személy

6. ábra. Az igazságtalanságra adott válaszok jellegzetes mintázatai, és azok jellemzése az érzelmi, a cselekvéses és a gondolati válaszok alapján

Az igazságtalanságra a cselekvés vagy az idegeskedés tekintetében erősebben reagáló, a 3-as és 7-es klaszterbe tartozó személyek esetében a cselekvés és a szóvá tétel olyan módon jár együtt az érzelmi feszültséggel, ahogyan azt az igazságossággal kapcsolatban birtokolt viszonzástematikájú kulturális alapértelmezéseink alapján várhatjuk: akik kiállnak az igazukért igazságtalanság esetén, azok megnyugszanak, akik pedig nem állnak ki, idegesek maradnak. A többi klaszter esetében viszont más a mintázat.

Az 5. táblázat bal oldala a 3-as és 7-es csoportokba tartozó személyek (50 fő) esetében mutatja be, hogy a cselekvés és az érzelmi reakciók hogyan függenek össze. A cselekvés és megnyugvás között erős pozitív kapcsolat mutatkozik (0,69 *rho*-értékkel). Ugyanakkor, ahogyan azt a táblázat jobb oldali fele mutatja, a minta nagyobbik részére, az 1-es, a 2-es és a 4-es klaszterekbe tartozó személyekre (207 fő) a megnyugvás és a kiállás fordított kapcsolata jellemző, vagyis azok nyugszanak meg könnyebben, akik *nem* cselekszenek (−0,30 *rho*-értékkel).

5. táblázat. A nyugalom és a cselekvés komponenseinek összefüggése az igazságtalanságra adott reakciókban: Vannak, akik a cselekvésben nyugodtak, és vannak, akik a nemcselekvésben.

	3-as és 7-es klaszter, n = 50	1-es, 2-es, 4-es klaszter, n = 207
	cselekvés	cselekvés
Nyugalom (érzelem)	0,69**	−0,30**

** $p < 0,01$

Vagyis, e vizsgálat alapján nem túlzás azt kijelentenünk, hogy az emberek jó részére valószínűleg nem igaz, hogy megnyugvást az igazságtalan élethelyzetekben számukra a magukért való kiállás hoz. Ellenben sokkal inkább igaz lehet, hogy próbálják magukat az igazságtalanságtól érzelmileg eltávolítani, próbálnak megnyugodni, és folytatni a kapcsolatot a sérelem ellenére, mintha mi sem történt volna.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, természetesen, hogy e vizsgálatban főként egyetemisták vettek részt (bár ez csak az általánosíthatóság szempontjából lehet probléma, ugyanis a fiatal életkor nem jelenti azt, hogy kinek-kinek ne lehetne fiatal felnőtt korára bőséges tapasztalata őt érő igazságtalanságokról). Továbbá az igazságtalanságra adott reakciókkal kapcsolatban általánosságban kinyilvánított önjellemzések egy-egy adott helyzetre nem biztos, hogy állnak. Az efféle problémák az általános önbeszámolókra építő vizsgálatokkal kapcsolatban mindig felmerülnek. Teljes hozzáférésünk nincs a pszichológiai működéseinkhez, és önmagunkról sokszor ugyanúgy az emberekről általában gondolt

elméleteink (laikus elméleteink) alapján nyilatkozunk, mint másokról (Nisbett és Bellows, 1977).

Azonban, ha az igazságtalanságra adott válaszokkal kapcsolatban még így is lenne, akkor is figyelemreméltó, hogy a válaszadóink jó részében a nyugalommal a nemcselekvés kapcsolódott össze, másik részében pedig a cselekvés. Tehát minimum a dolgokról való gondolkodás szintjén, vagyis a reprezentációs szinten komolyan jelen van az emberekben az igazságtalanságra való reagálás pacifista, kapcsolatkonzerváló hajlandósága. Ezt azzal együtt is leszűrhetjük, hogy elméletben és általában véve nyilvánvalóan sokkal könnyebb türelmesnek és megbocsátónak lenni, mint történetesen egy durva sérelem kapcsán.

5.3. A KAPCSOLATROMBOLÓ ÉS KAPCSOLATJAVÍTÓ VÁLASZOK EGYMÁS MELLETTI JELENLÉTE AZ IGAZSÁGTALANSÁGOT KÖVETŐEN

Miközben előző szakaszunkban arra mutattunk rá, hogy maguk az emberek is besorolhatók a nyugalmat hozó megoldást inkább a szóvá tételben vagy inkább a nemcselekvésben látók csoportjaiba, e szakaszban arról lesz szó, hogy egyetlen epizódra adott válaszban is jelen lehet a kapcsolatrombolás és a kapcsolatépítés is, mégpedig egymás mellett. (Noha talán nagy túlzásnak tűnik – és kicsit valóban erős a kifejezés – a szóvá tétel „kapcsolatrombolás”-nak nevezni, mégis – például Bales (1970) alapján – a „vitatás”, funkcióját tekintve, egy negatív kapcsolati kommunikációs mozzanat, a „nyugtázás” pedig pozitív jelentésű kommunikáció.)

Mint a kísérletes vizsgálatoknak általában, az igazságtalanságra adott válaszokat elemző vizsgálatoknak is megvan az a sajátossága, hogy a vizsgálat kereteiben felmért válaszok nem képviselik a jelenségnek a mindennapi életben előforduló változatosságát és teljességét. Így gyakran előfordul, hogy az igazságtalanságra adott reakciók sorából vagy a rombolás kerül elő (jó példa erre az ultimátumjátékban való viselkedést vizsgáló hagyomány, lásd pl. Blount, 1995), vagy pedig a kapcsolat-helyreállítás, melyet a megbocsátó viselkedést vizsgáló tanulmányok illusztrálhatnak (pl. McCullough és mtsai, 1997; vagy Worthington, 2001).

Vizsgálatunkban egyszerre vettük nagytípusú alá mindkét típusú viselkedést, és tanulmányoztuk, hogy az igazságtalanságot hogyan követik ezek, különös tekintettel arra, hogy az igazságtalanság indukálta stresszhez hogyan köthetők ezek a különböző viselkedések. Nemcsak arról van szó, hogy a nemrombolás és a barátkozás közé nem tehető egyenlőségjel. De arról, hogy a barátkozás és a rombolás egymással párhuzamosan is jelen lehet.

Vinyettamódszerrel (Kovács, 2015) élő kutatást végeztünk, vagyis egy rövid történetnek a vizsgálni kívánt pontokat tekintve különböző, egyébként minden tekintetben ugyanolyan változatait mutattuk be a válaszadóknak, mindenkinek csak egyet a négyből. A kézben tartott különbségek a jó, illetve rossz eredmény, valamint az igazságos vagy nem igazságos döntés voltak. A válaszadónak egy pályázó nézőpontját kellett felvenni, aki egy másik pályázóval egyetemben egy pozícióra jelentkezett. A pályázatukat nyilvánosan előterjesztették, és a főhősünk pályázata egyértelműen felülmúlta vagy egyértelműen alulmúlta a vetélytárs pályázatát. A végén egyikük elnyerte a posztot. Ha a főhősünk volt a jobb, és ő nyert, akkor a pozitív eredmény igazságos. Ha a vetélytárs volt jobb, és a vetélytárs nyert, a főhős számára kedvezőtlen (negatív) eredmény igazságos. Ha a főhősünk rosszabb volt, mégis nyert, igazságtalanul kapott jutalmat, ha pedig jobb volt, mégsem ő nyert, a negatív eredmény az igazságtalan.

A történetnek a beleélésre buzdító elolvasása után a válaszadóknak először arról kellett becsléseket tenni, hogy mit éreznének egy ilyen történést követően. A pozitív és negatív érzelmek kifejezésére alkalmas PANAS-skálát töltötték ki (Gyollai és mtsai, 2011), melyben 10 pozitív (pl. lelkes) és 10 negatív (pl. feszült) érzelem kapcsán fejezték ki ötfokú skálán, hogy milyen mértékben élnék át az adott érzelmet.

Majd azt kellett számba venniük, hogy tizennégy fősorolt magatartás közül mit gondolnak, melyik magatartást milyen eséllyel mutatnák a történetek után. Ezek között egyrészt olyanok voltak, melyek az elbíráló vagy a vetélytárs felé mutatott kapcsolatromboló viselkedések (pl. „Rossz hírért kelteném az elbírálónak.”, vagy „Kifejezném a vetélytársamnak, mennyire nem tartom nagyra.”). Olyanok is voltak azonban, melyek kapcsolatrendező, kapcsolatépítő viselkedések (pl. „Beszelnék az elbírálóval, hogy megértsem a döntése szempontjait.”, vagy „Beszelnék a vetélytárssal, hogy megismerjem, hogyan érez.”). Mivel ezt a módszertant mi dolgoztuk ki, a 6. táblázatban a kérdések teljes listáját megmutatjuk.

Továbbá válaszadóink az érzelmi és viselkedéses válaszokat potenciálisan befolyásolni képes egyéni változókat mérő kérdőíveket is kitöltöttek, nevezetesen a Schmitt és munkatársai (2010) által kidolgozott igazságosság-gal kapcsolatos érzékenységet mérő skálát, és a Caprara és munkatársai (2005) által kidolgozott proszocialitást mérő skálát. Az igazságosságra való érzékenység skála 4×10 állítást tartalmaz, az egyes tartalmak (pl. „Zavar, ha valaki más kap meg valamit, amit nekem kellene.”) négyféleképpen jelennek meg, és a velük kapcsolatban gondolt egyetértést hatfokú skálán lehet kifejezni. A fent idézett állítás áldozati érzékenységet fejez ki. A „Zavar, ha valaki megkap valamit, amit nem érdemel meg.” változat tanúként való érzékenységet, a „Nyomaszt, ha olyasmit kapok, amit másnak kellene megkapnia.” kedvezményezettként valót, a „Lehangol, ha elveszek valamit valakitől, amit nem érdemlek meg.” pedig elkövetőként való érzékenységet.

6. táblázat. Az előnyös vagy nem előnyös és igazságtalan vagy igazságos tapasztalatokra való reagálást felmérő kérdések sora a vizsgálatunkban

Mennyire érezne késztetést a következő cselekedetekre? Válaszlehetőségek: Egyáltalán nem (1), Inkább nem (2), Igen is meg nem is (3), Inkább igen (4), Biztos, hogy igen (5)

1. rossz híret kelteni az elbírálónak
2. kifejezni az elbírálónak, hogy nem tartja nagyra
3. beszélni az elbírálóval, hogy megértse a döntési szempontjait
4. fellebbezni a döntés ellen
5. vitatni a döntés szakszerűségét
6. tisztázni az elbírálóval a történeteket
7. a későbbiekben kerülni az elbírálót
8. rossz híret kelteni a vetélytársnak
9. kifejezni a vetélytársnak, hogy nem tartja nagyra
10. beszélni a vetélytárssal, hogy megismerje, hogyan érez
11. tisztázni a vetélytárssal a történeteket
12. a későbbiekben kerülni a vetélytársat
13. akadályozni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom
14. segíteni a vetélytársam tevékenységét, ahol csak tudom

A proszocialitást mérő skála (Caprara és mtsai, 2012) 16 viselkedést kifejező állítást tartalmaz, mindegyikkel kapcsolatban azt kell kifejezni egy ötfokozatú skálán, hogy milyen gyakran fordul elő a személlyel. Például milyen gyakran fordul elő az, hogy tudásával és képességeivel szívesen áll mások rendelkezésére, vagy az, hogy ha valaki szomorú, megpróbálja megvigasztalni. Az egyéni különbségekkel kapcsolatos eredményeink tárgyalására nem e fejezetben, hanem a hetedikben kerül majd sor.

Alapvető hipotézisünk az volt, hogy az igazságtalanság feszültséget okoz, különösképpen, ha kedvezőtlenül érinti az igazságtalanság elszenvédőjét, és e feszültség feszültségcsökkentésre alkalmas cselekedeteket von maga után. A feszültségcsökkentésre alkalmas cselekedetek közül nemcsak a romboló visszontválaszt, hanem a kapcsolaterősítőket is, így akár a döntésben érintett másokkal (a döntéshozóval vagy a vetélytárssal) való beszélgetést, tekintve, hogy a stresszt a kapcsolatok rendezése, gondozása is csökkenteni képes (Greenberg, 2004), és akár még a vetélytársnak való segítségnyújtást is, mely kifejezi a másikkal való együttműködni akarást, a másikkal való kapcsolódást.

Kényelmi adatgyűjtésünkkel 265 személyt (216 női válaszadót) értünk el, 18 és 76 év közöttieket, akiknek az átlagéletkora 28 év volt. Válaszadóink közül 119 személynek felsőfokú diplomája volt, a többiek túlnyomó többsége pedig egyetemistaként adott választ. Az adatokat Szép Imre, a Debreceni Egyetem pszichológia

MA szakos, végzés előtt álló hallgatója gyűjtötte a szakdolgozatához a téma-vezetésem mellett, 2019-ben.

A kapcsolatromboló viselkedés, csakúgy, mint a kapcsolatépítő viselkedés, a főkomponens-elemzés alapján világosan kétfelé vált a bíráló, illetve a vetélytárs felé intézett viselkedésre, ezért a továbbiakban e komponenseket megkülönböztetjük. Az egyes változókat mérő skálákra adott válaszok belső konzisztenciájának nyugtázása után (a 7. táblázatban zárójelbe foglaltan tüntetjük föl a Cronbach α értékeket) a változókat megragadó kérdésekre adott válaszokból átlagokat képeztünk, s az így számolt változók közötti összefüggéseket Spearman-rangkorrelációval vizsgáltuk, mivel egyik függő változó sem volt normális eloszlású (a K-S-próba alapján, $p < 0,01$).

Várakozásunknak megfelelően az igazságtalanság kapcsán stresszt éltek meg a személyek, és a stressz együtt járt nemcsak a stressz csökkentésére alkalmas romboló, de az ilyen funkciót betölteni képes kapcsolatrendező, kapcsolatépítő reakciókkal is. Vegyük észre, hogy a stresszválasszal való összefüggések sorából a vetélytárs felé irányuló kapcsolatépítő magatartás kilóg, azzal ugyanis az átélt stressz nem függött össze.

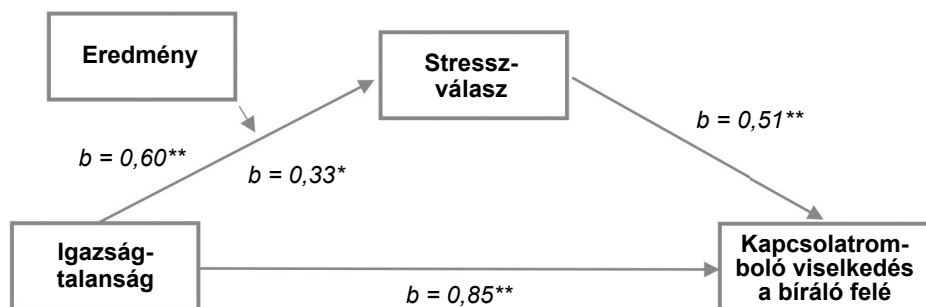
7. táblázat. A változók közötti összefüggések (ρ -értékekben kifejezve), és a skálával mért változók konzisztenciája (Cronbach α értékek zárójelben)

Változók	3.	4.	5.	6.	7.
1. Eredmény (0: rossz / 1: jó)	-0,44**	-0,412**	-0,37**	-0,13*	0,37**
2. Igazságtalanság (0: igazságos / 1: igazságtalan)	0,32**	0,57**	0,20**	0,57**	0,21**
3. Stresszválasz (10 negatív érzelem alapján)	(0,89)	0,65**	0,32**	0,41**	-0,02
4. Kapcsolatromboló viselkedés a főnök felé (öt kérdés)		(0,88)	0,50**	0,62**	0,01
5. Kapcsolatromboló viselkedés a vetélytárs felé (négy kérdés)			(0,82)	0,24**	-0,10
6. Kapcsolatépítő viselkedés a főnök felé (két kérdés)				(0,84)	0,34**
7. Kapcsolatépítő viselkedés a vetélytárs felé (három kérdés)					(0,76)

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Adataink alapján megvizsgáltuk, hogy az igazságtalanságnak a kapcsolatromboló és a kapcsolatépítő viselkedéssel való viszonyát vajon tényleg az átélt stressz közvetíti-e, és ha igen, az a közvetítés részleges vagy teljes. A vetélytárs felé irányuló kapcsolatépítő viselkedést nem vizsgáltuk, mivel abban az esetben nem volt jelen a közvetítés vizsgálatához szükséges kapcsolat a stressz és a viselkedés között. Az elemzéshez a 25-ös SPSS statisztikai programcsomagot és annak „Process” kiegészítő csomagját (Hayes, 2013) használtuk. A 7., 8. és 9. ábrákon szemléltetett modelleket teszteltük.

A 7. ábra az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolatát mutatja be, mely alapján láthatjuk, hogy a kapcsolat részlegesen mediált a stresszválasz által, és a mediáció moderált az eredmény által. A stresszválasz (a negatív érzelmek) az igazságtalanul kapott kedvező eredmény esetén inkább közvetíti az igazságtalanság és a romboló válasz kapcsolatát, mint igazságtalanul kapott negatív eredmény esetén.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$b = 0,17$; CI [0,02; 0,32]

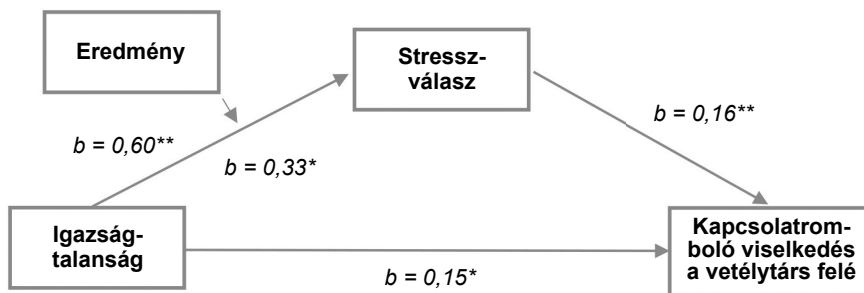
az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$b = 0,47$; CI [0,34; 0,61]

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

7. ábra. Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata

A 8. ábra az igazságtalanságnak a vetélytárs felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolatát mutatja be, mely alapján láthatjuk, hogy a kapcsolat itt is részlegesen mediált a stresszválasz által, és a kedvező eredmény esetén a stressz ebben a vonatkozásban is erősebben közvetíti az igazságtalanság és a romboló válasz kapcsolatát, mint igazságtalanul kapott negatív eredmény esetén. Az igazságtalanul kapott jutalmat követő stresszt tehát hatékonyan oldja a vetélytárs becsmérése.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$b = 0,05$; CI [0,01; 0,12]

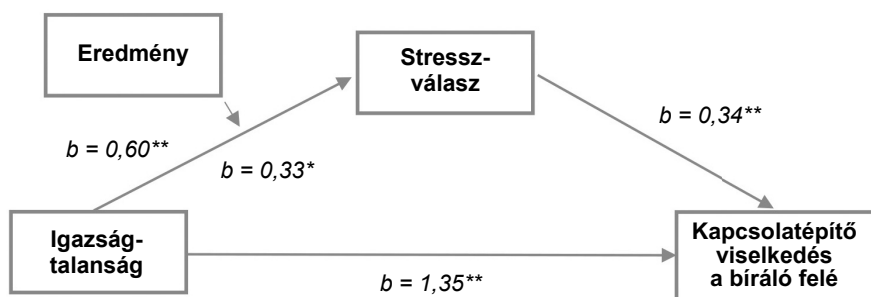
az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$b = 0,15$; CI [0,08; 0,22]

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

8. ábra. Az igazságtalanságnak a vetélytárs felé irányuló romboló viselkedéssel való kapcsolata

Végül, a 9. ábra az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló kapcsolatépítő, kapcsolatrendező magatartással való összefüggését mutatja be, mely alapján újra nyugtázhadjuk, hogy az igazságtalanságnak valóban van a bíráló felé irányuló kapcsolatkonzerváló magatartással kapcsolata. Ez a kapcsolat meglehetősen erős, és részlegesen a stresszválasz által közvetített. Immáron harmadjára figyelhetjük meg, hogy az igazságtalanság direkt hatásából a kedvezményezett igazságtalanság okozta stressz még többet elvisz, mint a hátrányos helyzetben átélt igazságtalanság hatásából.

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül rossz eredmény esetén:

$b = 0,11$; CI [0,02; 0,24]

az igazságtalanság indirekt hatása a stresszválaszon keresztül jó eredmény esetén:

$b = 0,32$; CI [0,16; 0,49]

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

9. ábra. Az igazságtalanságnak a bíráló felé irányuló építő viselkedéssel való kapcsolata

Elemzéseinkből három következtetést fogalmazunk meg. Először is azt, hogy az igazságtalanság okozta rossz érzéseket nemcsak kapcsolattromboló viszontválasz követi, de kapcsolatépítő is. Ugyan a stressznek a viselkedéses válaszoknak tulajdonítható csökkenéséről adatunk nincs, feltételezhetjük, hogy e válaszleépések oldják a feszültséget. Feszültségoldó képessége tehát a történés tisztázásának, megbeszélésének is van.

Másodszor, a tisztázás célpontja a döntéshozó, és nem a másik érintett. A szervezeti igazságosság szakirodalmából világosan kiderül, hogy a csoportokban betöltött értékes szerepekről, egyáltalán a csoportban vett státuszról legfőképpen a vezető viselkedése informál (Tyler, 2012). A vezető igazságtalan döntése fenyegeti a csoporttagként birtokolt státuszt, hiszen a csoporttagokkal normatartóan és igazságosan viselkednek az emberek (pl. Deutsch, 1990; Smith és Tyler, 1996). E fenyegető tapasztalatot vizsgálatunk alapján a vezetővel történő átbeszélés képes oldani, a vetélytárral folytatott megbeszélésnek a csoportba visszaintegráló potenciálja jóval kisebb. Visszaadni az értékességérzést leghatékonyabban az tudja, aki elvette.

Harmadszor, nem kerülheti el a figyelmünket az a mindhárom elemzésben megmutatkozó eredmény, hogy a stressz erősebben közvetít az igazságtalanság és az arra adott válasz között a kedvezményezett igazságtalanság esetén, ha azt az áldozati igazságtalanság esetéhez hasonlítjuk. A büntetési (retributív) igazságosság tézisei alapján ismert, hogy az igazságtalanságot nemcsak érzelmi felindultságból büntetjük, de azért is, mert a társadalmi együttélés normáinak tudatosítása ezt megköveteli (Carlsmith és mtsai, 2002). Hátrányos helyzetben, úgy látszik, e morális kitanítás vágya adja a legfőbb muníciót éppúgy a büntetéshez, mint a kapcsolatrendezéshez, és kevésbé a negatív érzelmek. (Ha „igazunk van”, és érdekünkben is áll valamiért közbelépni, akkor azt igazunk tudatában megteesszük.) Más a helyzet kedvezményezett pozícióban: a „jóra” rosszal felelni háládatlan feladat, ráadásul a saját érdek és az igazság diktálta „kötelesség” szemben áll. Viszont kíséri a helyzetet a kellemetlen lelkiismeret-furdalás, amittől érdemtelen előléptetésnél a döntéshozó becsméréssel szabadulhatunk, elhatárolódva a döntéstől. Az igazságtalanul kapott jutalmat követő stresszt hatékonyan oldja a vetélytárs becsmérése is, amivel racionalizálhatjuk a bennünket érő elismerést. A kedvezményezett helyzetben gyakorolt működéseknek, noha látszólag indokolatlanok, komoly önigazoló, feszültségcsökkentő szerepük lehet.

5.4. ÖSSZEFOGLALÁS

Az igazságossággal és az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó kutatásnak az az elméleti kiindulópontja, hogy az igazságtalanság stresszt okoz, melyet kezelni kell. A stresszel való megküzdésnek számos formája közül sokáig a viszonzó válasszal való tevékeny egyensúly-helyreállítás kapta a legnagyobb figyelmet, talán azért, mert az igazságosságkutatás bekerült a szervezetpszichológiai kutatások tematikájába (Tyler, 2012), és praktikus szempontból a szervezeteket leginkább az egyensúly-helyreállító destruktív viszontválaszok fenyegetik (termelés kiesés, rongálás, fluktuáció stb.). A viszonzó válaszok hangsúlya egyben azt a benyomást is formálta, hogy az elmaradó viszontválasz meghagyja a sértettben a feszültséget, melynek káros egészségkövetkezményei ismertek (Greenberg, 2004). Az elmaradó viszontválasz másik jellemző interpretációja – a rendszerigazolási logika – szerint pedig a válaszhiány arra is utalhat, hogy a személy énvédelmi motivációtól indítva elhárította, nem is vette észre az eseményt.

Ebben a fejezetben az első két vizsgálat alapján azt mutattuk be, hogy az igazságtalanságokra való nemreagálás nem jelenti feltétlenül sem azt, hogy a sértett nem észleli a sértést (1. vizsgálat), sem pedig azt, hogy a feszültség feldolgozatlanul marad válaszhiány esetében (1. és 2. vizsgálat). Ebből az első két vizsgálatból tehát megtudtuk, hogy vannak olyan személyek, akiknél, bár van igazságtalanság-észlelet, nincs viszontválasz, és mégis van stressz utáni megnyugvás. Kiderült tehát, hogy vannak, akik nem tesznek valamit, de az nem, hogy a feszültségoldás érdekében mit tesznek. A harmadik vizsgálat a destruktív válaszok mellett az igazságtalanságot követő kapcsolatrendező, fenntartó, konstruktív válaszokkal is számolt, és megmutatta, hogy a megemelkedett feszültség hatására nemcsak a destruktív válaszok intenzitása emelkedik, de a konstruktívaké is, ami azt implikálja, hogy feszültségcsökkentő ereje a kapcsolatrendező, konstruktív válaszoknak is van.

A viszonzó válaszok melletti alternatív reakciók lehetőségén túl a fejezetben bemutatott kutatások másik üzenete, hogy a válaszok tekintetében nagy egyéni különbségek vannak, lehetnek. A következő fejezetünk éppen ezeket a különbségeket befolyásoló egyéni háttérváltozókat veszi számba, hogy azok hogyan, milyen háttérbázison tudják befolyásolni az igazságtalanságokra adott válaszokat.

6. Az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezők

Az igazságtalanságra adott válaszokat az igazságtalanság mibenlétén (vagyis, hogy az igazságosság disztributív, procedurális vagy interakciós szempontból sérül-e meg, és azon belül is történetesen milyen pont sérül), az igazságtalanul viselkedő személy hatalmán, a két fél kapcsolatán, és megannyi más, az igazságtalanságot megélő személy stabil jellemzőihez képest változó környezeti körülményen kívül az egyén stabil személyiségtulajdonságai, attitűdjei, értékei is befolyásolják. Ezek közül e fejezetben az igazságos világba vetett hit mértékét, az igazságosságra való érzékenységet, a proszocialitást, a vallásosságot és a vonás-szintű megbocsátási hajlandóságot tárgyaljuk.

6.1. AZ IGAZSÁGOS VILÁGBA VETETT HIT

Lerner 1980-ban írt arról, hogy az emberekben él egy vágy azzal kapcsolatban, hogy a világot, amelyben élnek, igazságosnak lássák, melyben mindenki azt kapja, amit érdemel, és amit érdemel, azt meg is kapja. Az olyan alapelvek, mint az igazságosság segítenek abban, hogy úgy érezzük, értjük a világot, és ez segít az egzisztenciális értelemben vett bizonytalanságunk csökkentésében (pl. Hogg, 2000; Lind és Van den Bos, 2002). A bizonytalanságot nehezebben tűrő emberek az őket körülvevő társadalmat igazságosabbnak látják (Jost és Hunyady, 2005). Az igazságos világba vetett hitet az énvédő pozitív illúziók között tartjuk számon (Sherman és Cohen, 2006). A pozitív illúziókat, nevezetesen, hogy az ember valamivel többre tartja magát, hogy valamivel több kontrollt él meg, és valamivel optimistább, mint amennyire büszke, irányító és optimista lehetne pusztán a száraz tények alapján, a normális mentális működések sorában tartjuk számon. Sőt, úgy tartjuk, hogy ezek a pozitív illúziók – természetesen csak akkor, ha nem jelentenek a valóságtól való nagy fokú elrugaskodottságot – kifejezetten hozzájárulnak a mentális egészséghez (Taylor és Brown, 1994). Az igazságos világba vetett hit segít abban, hogy azzal a várakozással fáradozzunk céljaink eléréséért, hogy a fáradozásoknak eredménye lesz. Abban az értelemben mindenképpen motiváló, a cselekvést segítő, hogy ez a gondolat azt is tartalmazza, hogy fáradozások nélkül biztosan nem lesz eredmény. A cselekvéskezdeményezéshez szükség is van ilyen elvárásokra (Lerner, 1980), és az igazságos világba vetett hit a célkövetést

is segíti a személyeskontroll-hiedelemmel való kapcsolatán keresztül (Furnham és Procter, 1989).

Az igazságos világba vetett hitnek a mértéke és a belső kontroll érzetének a foka ugyanis a kutatásokban rendre egyenes arányú összefüggést mutat, tehát a belső kontroll és az igazságos világba vetett hit együtt jár (Dalbert, 2009). A hatékony alkalmazkodást segíti, például azáltal, hogy az eredménytelen törekvéseket követően segít rávilágítani az eltérésekre a mutatott és a célra vezető viselkedés közt, melyeket ha áthidalunk, elérhetjük a vágyott célt. Siker esetén megnyugodhatunk, hogy jól működünk. Ezzel párhuzamosan mindazokról, akiknek nem megy a hatékony alkalmazkodás és érvényesülés, azt gondolhatjuk, hogy ez azért lehet, mert ők nem tették meg a megfelelő erőfeszítéseket. Az ilyen gondolatfűzés önyugtató módon azt az érzetet kelti, hogy a komoly kudarcok elkerülik azokat, akik mindent megtesznek ellene.

Az igazságos világba vetett hittel szemben az erőfeszítések ellenére való tartós sikertelenségek, illetve a váratlanul előálló nemkívánatos életesemények állítanak nagy kihívást: hogyan őrizze meg ezt a hitét például egy olyan személy, aki önhibáján kívül tartós munkanélkülivé válik? Hogyan őrizze meg az, aki rengeteg munkával nagyon keveset keres? Hogyan dolgozza fel a megrázó tapasztalatát az, aki áldozatos munkával dolgozik, mégis elbocsátják? Hogyan tartsa meg az, akit megtámadnak, vagy akit baleset ér? A kutatások szerint az igazságos világba vetett hitet sokan még ilyen körülmények között is megőrzik, és azok a személyek küzdenek meg sikeresebben ezekkel a kudarcokkal, akik megőrzik. Dalbert (1998) például arról ír, hogy traumán átesett áldozatok kevesebbet rágódnak azon, hogy miért éppen velük történt meg a baj, és jobban fel tudják dolgozni nemkívánatos tapasztalataikat, ha hisznek az igazságos világban.

Az igazságos világba vetett hit többdimenziós. Nemcsak azt a vetületet tartalmazza, hogy személyesen úgy érzi az ember, hogy neki magának általában az a tapasztalata, hogy az őt érintő döntések igazságosak, és igazságos bánásmódban részesül, de azt is, hogy általában mások is ugyanezt az igazságosságot kapják. Az igazságos világba vetett hit két vonatkozását Dalbert (1999) különböztette meg, a személyes életre vonatkozót, melynek az ember saját magával kapcsolatos tapasztalatai a kerete, és az általánosságban érvényesnek gondoltat, melynek kerete az általában vett emberi tapasztalatok. A személyes élet igazságosságát jól példázza az „Összességében véve azt kaptam az életemben, amit érdemeltem.” állítás, az általános igazságosságba vetett hitet pedig az „Összességében véve azt kapják az emberek az életükben, amit érdemelnek.” állítás (Dalbert, 1999).

Maes és Schmitt (1999) idősíkkal bővítették ki a koncepciót, tekintettel arra, hogy széles körben jelen lehet az igazságosságnak a hosszú távú jövőre – akár az

örökkévalóságra – kiterjesztett nézete, mely nem feltétlenül foglalja magában a jelen valóságának igazságosságáról való meggyőződést. E hosszú távra szóló igazságossághiedelem az úgynevezett „végső” (*ultimate*) igazságosságba vetett hit megnevezést kapta, míg a jelen történései mögött a múlt alapján való kiérdemeltséget látó nézet a „jelen” igazságosságába vetett hit elnevezést, mely szabad fordítása az angolul „*immanent justice*” kifejezésnek. A végső igazságosságba vetett hit mérésére szolgáló skála tartalmát jól megjeleníti „A szenvedők egy napon elégtételt kapnak.” állítás, a jelen történéseinek igazságosságába vetett hitet pedig a „Balszerencse a hibáiért való büntetésképpen éri az embert.” állítás. Maes és Schmitt (1999) kutatásai alapján a kétféle hiedelem – noha egymással elég erős pozitív összefüggést mutatnak – fontos nézetekkel való együttjárásaiban különféleképpen jellemezhető. A jelen igazságosságába vetett hit erősebben vonja magával az áldozathibáztatást és a méltányosság alapján történő jutalomosztás igazságosságába vetett hitet, míg a végső igazságosságba vetett hit inkább az áldozatoknak való segítségnyújtással, a rossz sorsúakkal való szolidaritással és az egyenlőség, illetve a szükségletek szerint való osztás elve szerinti jutalmazással való egyetértéssel függ össze.

Később a kutatás még tovább részletezte a konstruktumot (Dalbert és mtsai, 2001; Lench és Chang, 2007), és rámutattak arra, hogy még az igazságtalan világba vetett hit is létezik, mely ugyan negatív együttjárást mutat az igazságosságba vetett hittel, attól mégis különválik. A mérésére szolgáló állítások nem tekinthetők az igazságos világba vetett hit fordított előjelű megfogalmazásainak [pl. Lench és Chang (2007) méréséből: „Sokszor hiába követnek el emberek szörnyű dolgokat, nincs semmi következménye.” vagy „Rettenetes dolgok történnek velem teljesen igazságtalanul.” vagy Dalbert és mtsai (2001) méréséből: „A világon nagyon sok embernek jut méltatlan sors.”]. Az igazságtalan világban meggyőződött személyek jellemzően defenzív, nem adaptív énvédelmet gyakorolnak (Lench és Chang, 2007), mely a negatív visszajelzésekből való tanulást nehezíti, mivel azok mögött az ilyen személyek jellemzően ellenséges szándékot látnak, és azokra dühvel, indulattal reagálnak.

A legtöbb kutatás mindazonáltal a személyes és az általános igazságos világba vetett hit együttjárásainak megkülönböztetésére irányult. A személyes jólléttel sokkal inkább a személyes igazságos világba vetett hit függ össze, a hátrányos helyzetű csoportok felé mutatott attitűdökkel pedig sokkal inkább az általános igazságos világba vetett hit. Zhdanova és Lucas (2016) egy nagymintás ($N = 1076$) vizsgálatban arra mutatták rá, hogy a kétféle igazságossági hiedelem közötti különbség is számít. Azoknál a személyeknél, akiknél sokkal nagyobb az általános komponens értéke a személyesnél, a mentális és fizikai panaszok jelenléte, valamint az étellel való elégedetlenség, továbbá a szegények felé való előítéletes

viszonyulás különösképpen jellemző. Ha a személyes komponens felé billen a különbség, nem figyelhetünk meg hasonló kísérőjelenségeket.

A vizsgálatok alapján azok a személyek, akiknek erősebb az igazságos világba vetett hite, azon belül is a személyes életre érvényes igazságossággal kapcsolatos meggyőződése, valóban kevesebb rossz tapasztalatról számolnak be. Inkább el tudják fogadni, ha egy helyzetben rosszul jártak, és kevésbé neheztelnek a döntéshozóra. Hafer és Olson (1989) ezt kísérletben is igazolták. Egyik vizsgálatukban egyeseknek volt, másoknak pedig nem volt lehetősége eldönteni, hogy milyen típusú számítógépes feladatot akarnak megoldani, ami alapján díjazták őket. Egy másik vizsgálatukban egyeseknek volt választásuk abban a tekintetben, hogy akarnak-e gyakorolni a téttel bíró helyzetben végzett feladat előtt, másoknak pedig nem. A választási lehetőséggel nem bíró személyek – a teljesítményüktől teljesen függetlenül – mindkét vizsgálatban azt a visszajelzést kapták, hogy a teljesítményük alapján nem kapnak jutalmat. Az erősebb személyes igazságos világba vetett hittel jellemezhető személyek kevésbé találták sérelmesnek és igazságtalannak a választási lehetőség hiányának megkülönböztető tapasztalatát, mint azok a személyek, akik nem voltak annyira meggyőződve a személyes életük tapasztalatainak az igazságosságáról.

Hafer és Choma (2009) a későbbiekben kiemelték, hogy az igazságos világba vetett hit nem tesz teljesen vakká a személyesen megélt hátrányos tapasztalat igazságtalanságával kapcsolatban, hanem úgy működik, hogy ha nem egyértelmű az igazságtalanság, akkor hajlamosít arra, hogy felmentsük a döntéshozót a bennünket rosszul érintő döntéssel kapcsolatos felelőssége alól.

A világ igazságosságában inkább meggyőződött személyek az apróbb procedurális vétségek fölött tehát inkább szemet hunynak. Az előzőekben példaként előhozott kutatások a személyt személyesen érintő helyzetekkel dolgoztak. A jelenség nem működik másképpen a másokat érintő hátrányos megkülönböztetésekkel kapcsolatban sem (Pedersen és mtsai, 2017). Pedersen és munkatársai (2017) vizsgálatában a kérdőívkitöltők (823 USA-állampolgár) egy olyan felvételi folyamat, eljárás történetét olvasták, ahol a jelöltek egyenlő esélyét sértő módon az egyik jelölt érdekében egy nagy befolyással bíró szervezeti ember a döntéshozóknál szót emelt, aminek a következtében az ő protezsáltját vették fel az állásra. A procedura némiképpen mindenki számára aggályosnak tűnt, de azok számára, akik nem hittek annyira az igazságos világban, még sokkal aggályosabbnak.

Az igazságos világba vetett hit, és különösképpen annak személyes komponense, számos olyan jelenséggel összefügg, melyet a mentális egészség szempontjából kívánatosnak tartunk (Nudelman és Shiloh, 2011). Például az étellel való elégedettséggel (Lipkus és mtsai, 1996), a kisebb mértékben jelen lévő depresszív

érzésekkel (Ritter és mtsai, 1990), a betegségek megelőzése érdekében tett prevenciók tevékenységek végrehajtására való készséggel (Lucas és mtsai, 2009). Dalbert (2002) egy olyan belső erőforrásnak látja, mely véd a düh ellen, magasabb önbecsüléssel jár együtt, hozzájárulva nemcsak a mentális, de a fizikai egészséghez is. Bègue és Muller (2006) vizsgálatukban rámutattak arra, hogy az igazságos világba vetett hit, különösképpen a személyes igazságos világba vetett hit, még a kifejezetten problematikus, sokat konfrontálódó serdülőket is visszatartja attól, hogy egy kétértelmű frusztráló szituációra, amit lehet akár szándékos bosszantásnak is értelmezni, de lehet véletlennek is, agresszív módon reagáljanak.

A személyes igazságosságba vetett hit a mentális jóllét fenntartásával munkahelyi kontextusban is összefügg. Johnston és munkatársai (2016) Svájcban végeztek egy nagyszabású követéses vizsgálatot, mely során közel 3000 személy mutatta azt a mintázatot, hogy aki az első méréskor erősebben hitt a személyesen rá érvényes igazságos világban, az igazságosabbnak látta a munkahelyét, és az egy év múlva történt méréskor elégedettebb volt a munkájával.

Még olyan kutatás is van, mely a bűnelkövető viselkedéstől – nevezetesen a megvesztegetés elfogadásától – való vonakodással mutatott összefüggésre hívja fel a figyelmet, amely kapcsolatot az ilyen cselekedet megbüntetésének az észlelt igazságossága közvetíti. [Ugyanakkor az általános igazságosságba vetett hitnek a becstelenségre való hajlandósággal is lehetnek összefüggései (Wenzel és mtsai, 2017), valószínűleg azon az alapon, hogy „akiket rászédünk, valószínűleg meg is érdemlik”.]

Az igazságos világba vetett hitnek a mentális egészség szempontjából más konstruktumokkal való előnyös összefüggései mellett hiba lenne azonban megfeledkezni arról, hogy bizonyos együttállások esetén – amint arról például Zhdanova és Lucas (2016) kutatása kapcsán is szóltunk, mikor a személyes világ igazságosságában nem, de a világ igazságosságában általában hívó emberek áldozathibáztatását emlegettük – az igazságos világba vetett hit társadalmi értelemben problematikus következményekkel is járhat. Például a nehéz helyzetbe került személyek részére történő segítségnyújtástól való vonakodás következményével, az áldozathibáztatás vagy az előítélet-képzés következményével.

6.2. AZ IGAZSÁGOSSÁGRA VALÓ ÉRZÉKENYSÉG

Az igazságossághoz közvetlenül kapcsolódó egyéni különbségeket megragadó elméletek sorában az igazságos világba vetett hit koncepcióján túl az igazságtalansággal szembeni érzékenység koncepciója vált széles körben használatossá (Schmitt és mtsai, 2010). Ez a felfogás is túllép az igazságtalanságnak a személyes

érintettség szerinti alapértelmezésén, vagyis nem csak azokat az eseményeket értelmezi, mikor az egyént személyesen sújtja az igazságtalanság. Az érzékenységet ugyanis négy összetevő alkotja: az igazságtalanságra elszenvedőként való úgynevezett áldozati érzékenység (melyet előző sorainkban az igazságossági tapasztalat alapértelmezéseként emlegettünk), az igazságtalanságra tanúként való érzékenység, az igazságtalanságra kedvezményezettként való érzékenység és az igazságtalanságra elkövetőként való érzékenység. A lelki háttérmechanizmusok tekintetében Decety és Yoder (2016) szerint az igazságtalanságra való érzékenység egyrészt az empátiás készséggel függ össze, de annak nem az érzelmi komponensével, hanem a másik helyzetébe való belegendolás kognitív-képesség-komponensével, másrészt az ügyekbe morális alapon való bevonódásra való indíttatással.

Ha ezeket az összetevőket az igazságosságra való igény egoista és társas háttérmotívumaival hozzuk összefüggésbe, az elszenvedőként való áldozati érzékenységet már az intuíciónk alapján is az egoista motívummal látjuk kapcsolatban állónak, a másik három érzékenységet pedig a kapcsolati-társas motívummal.

Schmitt és munkatársai (2010) reprezentatív mintán való kutatásaik alapján az áldozati érzékenység valóban nagyon más, mint a másik három érzékenység, vagyis a tanúként való, a kedvezményezett státuszban jelentkező, illetve az elkövetőként megélt igazságtalanságra való érzékenység. Ez utóbbi három egymással sokkal nagyobb mértékben függ össze, mint amennyire bármelyik is összefügg az elszenvedőként való érzékenységgel. Személyiségvonások tekintetében a nyitottsággal az érzékenységnek mind a négy típusa egyenesen függ össze. Az a három érzékenység, melyet a fentiekben a társas motívumhoz kötöttünk, egyenesen függ össze a barátságossággal, az elszenvedőként való érzékenység viszont fordítottan. Ezzel összhangban, a neuroticizmus ellenségeségg-komponensével az elszenvedői érzékenység pozitív összefüggést mutat, de a másik három érzékenység nem. Az extraverzió asszertivitáskomponensével kizárólag a megfigyelőként való érzékenység függ össze, pozitívan. Az előnyös megkülönböztetésre való érzékenység és az elkövetői érzékenység a lelkiismeretességhez kapcsolódnak: minél lelkiismeretesebb valaki, annál inkább bántja a vele való kivételezés és az is, ha ő nem bánik igazságosan másokkal. A barátságosság morális komponenséhez, az őszinteséghez egyedül az elkövetői érzékenység kapcsolódik: minél őszintébb valaki, annál inkább törekszik a másokkal való igazságos bánásmódra. A nem, a kor és a képzettség legfőbb demográfiai változóit illetően a nők minden szempontból érzékenyebbek, az áldozati érzékenység a korral csökken, az elkövetői érzékenység pedig a képzettséggel csökken (Schmitt és mtsai, 2010).

Az igazságosságra való érzékenység befolyásolja az „igazságosságreleváns” információk feldolgozását. Akik sokat foglalkoznak az igazságossággal, sokat rágódnak az igazságtalanságokon, azoknak a figyelme kiélezetten irányul ezekre

az információkra, és a többféleképpen értelmezhető helyzeteket az igazságos világban nem hívőkhöz hasonlóan (Hafer és Choma, 2009) hajlamosak inkább igazságtalannak olvasni (Baumert és mtsai, 2011).

Az igazságosságra való érzékenységnek az igazságos világba vetett hittel való kapcsolata egyébként nem túl erős, kivétel ez alól az igazságtalan világba vetett meggyőződés, melynek különösképpen az igazságtalanságra elszenvetőként mutatott szenzitivitással van kapcsolata. Akik érzékenyek erre, sok ilyet tapasztalnak, és ezzel összhangban erősebben meg lehetnek győződve arról, hogy a világ igazságtalan (Schmitt és mtsai, 2005).

Az észleleteken túl az igazságosságra való érzékenységnek viselkedéses következményei is vannak. Például befolyásolja a többkörös társas dilemmákban való együttműködés dinamikáját (Schlösser és mtsai, 2018). A társas dilemmákban az egyéni érdek és a csoportérdek ütközik. Közösségi hozzájárulásokat lehet tenni, melyek a közjót szaporítják, s amely javak később egyenlően visszaosztásra kerülnek, attól függetlenül, hogy valaki hozzájárult annak előállításához vagy sem. Az egyén önző érdeke az, hogy ő maga ne áldozzon a közjó megteremtésére, de részesüljön a mások által előállított javakból. Az adakozással az igazságosságra való érzékenység három komponense, nevezetesen a kedvezményezettként, a tanúként és a cselekvőként való érzékenység összefügg. Vagyis aki érzékeny arra, hogy ne kerüljön mások rovására előnyös helyzetbe, többet kooperál. Ugyanígy többet kooperál az a személy is, aki a mások által elszenvedett igazságtalanságra kívülállóként érzékeny, és az a személy is, aki érzékeny arra, hogy másokkal szemben ne kövessen el igazságtalanságot. Az elszenvetőként megtapasztalt igazságtalanságra való érzékenység a közjóhoz való hozzájárulással nem függ össze.

A kedvezményezettiségre való érzékenységnek a proszociális viselkedéssel való összefüggését más vizsgálatok is megmutatták (Gollwitzer és mtsai, 2005). A kedvezményezettiségre érzékenyeket tényleg bántja, ha valaki hátrányos helyzetbe kerül, szolidaritást éreznek vele, és felelősségvállalással kapcsolatos fogadalmakat tesznek, és vonakodnak antiszociális cselekedetektől, nem hágják át a szabályokat. Ezzel ellentétben az áldozatiságra érzékenyek kevesebb proszocialitást és több immorális közösségromboló cselekedetet mutatnak.

6.3. PROSZOCIALITÁS

A proszocialitás a proszociális viselkedésbe való bevonódásra való egyéni hajlomot jelenti. A proszociális viselkedés mások javát célzó önkéntes viselkedés. Ilyen például az, amikor a magunkéból másokat kínálunk, amikor adakozunk, gondoskodunk valakiről, vagy segítünk neki jobban érezni magát (Batson, 1998).

(Noha a segítő foglalkozást gyakorló személyek tevékenysége is mások javát szolgálja, azokat a tevékenységeket nem foglalja magába a proszociális viselkedés fogalma, mivel a segítő hivatásban szolgáló személyek segítségnyújtása nem helyzetről helyzetre meghozott döntés eredménye.)

Nagy egyéni különbségek vannak annak tekintetében, hogy proszociális viselkedésbe milyen gyakran és milyen szívesen bocsátkozik valaki. A proszocialitás az erre való hajlandóságnak a fokát ragadja meg, mely a személyt elég stabil módon jellemzi, és viselkedését a körülményektől függetlenül is bejósolja (Caprara és mtsai, 2012). (Természetesen a proszociális viselkedésre a körülmények is hatnak.) Ha személyiségjegyként tekintünk a proszocialitásra, az empátiakészséggel, a barátságossággal és a lelkiismeretességgel, valamint a segítőkézséggel való kapcsolata emelkedik ki, tehát csupa olyan személyiségjellemzővel való kapcsolata, melyekbe a másokkal való törődés benne foglaltatik (Schmitt és mtsai, 2005).

A 6.1. és a 6.2. *fejezetekben* tárgyalt egyéni tulajdonságok, az igazságos világba vetett hit és az igazságtalanságra való érzékenység az igazságtalanságra adott válaszokat legfőképpen észleleti szinten befolyásolják, és a legtöbb kutatás is az észleleti következményeikre irányult. A viselkedéses következményeik megfontolásakor alapvető kiindulásként szolgált az a támpont, hogy amit észre sem veszünk, arra egyszerűen nem reagálhatunk. A proszocialitás (mint motivációval kapcsolatos jelenség) a válaszokat azonban elsősorban motivációs szinten befolyásolhatja: a kapcsolatot a mások felé való kedvezmények logikája szervezi. Ennek megfelelően, ha hátrányosan érint egy döntés bennünket, a megtorló választól eltántoríthat a másokkal való törődés, és helyett kapcsolatrendezésre szólíthat. Ha érdemtelenül előnyösen érint a döntés, akkor büntudatunk keletkezhet, ami a hátrányos helyzetbe kerültek kárpótlására sarkallhat. Ha tanúja vagyunk másokat érő igazságtalanságnak, az empátia és a szolidaritás érzése segítségnyújtásra hívhat. S bár döntéshozói, hatalmi szerepben megtehetnénk, hogy visszaéljünk hatalmunkkal, azt mégsem tesszük, hanem hatalmi helyzetből is etikus döntést hozhatunk.

Vannak természetesen olyan élethelyzetek, amikor a proszociális magatartás a saját érdekünk is (pl. kölcsönös segítségnyújtáskor, vagy akkor, ha a jó hírnevünket növeli a segítségnyújtás), a vizsgálatok ezt a vonatkozást gondosan kezelik a jelenség elemzésekor. Az igazságtalanságra adott proszociális választ akkor tekinthetjük tisztán törődésalapúnak, ha a cselekvőnek semmiféle személyes érdeke nem fűződik a proszociális viselkedéshez, mivel az igazságtalanságban nem is érintett.

A kutatások e megfigyelő szerepben átélt igazságtalansági helyzetekben a proszociális viselkedésre sarkalló érzelekként a morális düh, harag érzelmét

azonosították (van Doorn és mtsai, 2019). A harag átélése összefüggésben van az empátiakészséggel (Urbanska és mtsai, 2019), mely jegyet a proszociális személyiség karakterisztikumai között tartjuk számon (Schmitt és mtsai, 2005).

Az észlelt igazságtalanságnak a segítő viselkedésre felszólító hatásáról beszámoló egyik legelső kísérletet Miller (1977) végezte, igaz, e vizsgálatban egyéni jellemzőket nem kezelte. A vizsgálati személyeknek a kísérletben való részvételért pénzt kínáltak, egy egyórás aktivitás ellenében egy dollárt, két dollárt vagy három dollárt. A kétdolláros feltételt kétféleképpen alkalmazták: hozzáfűzték vagy nem fűzték hozzá, hogy a nekik kifizetett pénzen túl részvételükkel egy dollár erejéig még egy olyan rászoruló családot is támogatnak, amelynek sürgősen pénzre van szüksége. Az egydolláros feltételben ez a támogatás mindig ott volt. Támogatás esetén a kísérletre való feljelentkezést proszociális cselekedetnek lehetett tekinteni. A legtöbben a kétdolláros segítő helyzetben jelentkeztek. Többen, mint az egydolláros segítő helyzetben, vagyis a segítségnyújtásra való késztetésen túl a saját érdek is számított. Többen, mint a kétdolláros nemsegítő helyzetben, vagyis a segítségnyújtás lehetősége komolyan számított. És többen, mint a háromdolláros nemsegítő helyzetben, vagyis az a bizonyos harmadik dollár értékesebb volt számukra, ha nem hozzájuk, hanem a rászorulókhöz került. Tehát a mások méltatlan szenvedésére való emlékeztetés segítségnyújtásra ösztönözte a vizsgálati személyeket.

Azonban – ahogyan e szakaszban érvelünk – az igazságtalanságra adott válaszokat, köztük a segítségre szorulóknak adott segítségnyújtást, a proszocialitás is befolyásolhatja. A proszocialitás egyéni tényezője a vizsgálatokban számos formában, konstruktumban megjelenik, tehát nem feltétlenül a proszocialitás (Caprara és mtsai, 2012) konstruktumában. Jellemző példák a kollektivista értékorientáció és az együttműködő társas értékorientáció. A kollektivista értékorientáció (Triandis, 1989) a kollektivista kultúrákban jellemzőbb, ahol a kapcsolatok ápolását, fenntartását mindenekelőtt fontos célnak tartják, például olyan értékek tiszteltetésével, mint a segítőkészség és a megbízhatóság. Az individualista értékorientáció pedig inkább az individualista kultúrákban jellemzőbb, ahol az embereket általánosságban a személyes boldogulás, előrehaladás célja motiválja, olyan értékek vezetésével, mint az intelligencia vagy az ambíciózusság (Wojciszke, 1997). Ha személyes szinten közelítünk az individualista és kollektivista értékorientációhoz, egy adott személyt a két értékorientáció különböző szintjeivel jellemezhetünk.

A társas értékorientáció egy ennél szűkebb tartományú fogalom, specifikusan arra vonatkozik, hogy a személyt a kapcsolatokból szüretelhető nyereség tekintetében mi motiválja (Messick és McClintock, 1968). Vajon csak a saját maga érdekére gondol (individualista, illetve versengő értékorientáció), vagyis arra,

hogy neki személy szerint minél nagyobb nyeresége legyen abszolút értelemben (individualista) vagy a többiekhez képest (versengő)? Vagy az vezérli, hogy a kapcsolatban benne lévőknek együttesen minél nagyobb, egymáshoz képest kiegyensúlyozott nyeresége legyen (együtműködő társas értékorientáció)? Az önérdemotivált individualista vagy versengő személyeket szokás összevont kategóriába sorolva önérdemkövetőként (proszelf) is emlegetni, az együtműködőket pedig proszociálisként (Van Lange és mtsai, 1997). A kollektivisták értékorientációjának és a proszociális társas értékorientációjának van köze egymáshoz. Ez kulturális kontextustól viszonylag független, vagyis nem számít, hogy individualista (mint például az USA) vagy kollektivisták (mint például Dél-Korea) kultúráról van-e szó (Moon és mtsai, 2018).

Egy amerikai kutatás szerint minél erősebben van jelen egy személyben a kollektivisták értékorientációja, annál inkább foglalkoztatja a másokat érő igazságtalanság, és annál inkább tesz is ellene. Vagyis a munkacsoportokban, szervezetekben, a kollektivisták motivációjú személyeknek a vezetővel való együtműködő viselkedését jobban meghatározza, hogy a vezető mennyire viselkedik másokkal igazságosan, mint amennyire ez a tapasztalat a nem kollektivisták személyek viselkedését befolyásolja (Shteynberg és mtsai, 2017). Ez azért is történhet így, mivel a kollektivisták értékeket magukénak valló személyek a másokkal való törődés miatt az őket érő hatások igazságosságának megítélésében és a saját szándékaik megfogalmazásában, a viselkedésükben nagyobb nyomatékkal veszik figyelembe mások tapasztalatait. Hozzá kell tennünk, hogy legtöbbet a saját csoporttag tapasztalatait számítanak (Triandis és Gelfand, 1998).

Van Prooijen és munkatársai (2008) azt mutatták ki, hogy a procedurális igazságosság, azon belül is a saját vélemény kifejezésének a lehetősége (*voice*) az önérdemhangsúlyos orientációjú személyeknek többet számít, mint a proszociális értékorientációjú személyeknek. A későbbi kutatásokból viszont az is kiderült, hogy az önérdemhangsúlyos társas értékorientációjú személyek a procedurális igazságosságról alkotott benyomásaikban nem különösebben foglalkoznak azzal, hogy mások ugyanúgy megkapták-e a lehetőséget a véleményük kifejezésére. Lényeg, hogy ők maguk megkapják. Ezzel szemben a proszociális társas értékorientációjú személyeknek az egyensúly a fontos: a lényeg, hogy velük és a többiekkel hasonlóan járjanak el, még az sem baj, ha senki nem kap szót. Ez az eredmény is amellel szól, hogy a nem érintett igazságtalan helyzetekbe való bevonódást inkább várhatjuk a proszociális személyektől (Van Prooijen és mtsai, 2012).

Az „igazságtalanságreleváns” helyzetekben általában véve is több proszociális cselekedetet várhatunk a proszociális személyektől. Ezt a feltételezést azok a kutatások támasztják alá, melyek az igazságosságérzékenység proszociálitáshoz köthető aspektusait kötötték proszociális cselekedetekhez. Schlösser és munka-

társai (2018) például az egyéni és közösségi érdeket ütköztető társasdilemma-helyzetekben mutatták ki, hogy a proszocialitással rokon három igazságosságérzékenység (a kedvezményezettként való, a tanúként való és a cselekvőként való érzékenység) egyenesen összefügg azzal, hogy az emberek a köz javára mennyit adakoznak. Gollwitzer és munkatársai (2005) pedig azt mutatták ki, hogy az önzőséghez kapcsolódó érzékenység (az áldozati) több antiszocialitással, kevesebb proszocialitással, a proszocialitással kapcsolódó érzékenység pedig kevesebb immoralitással és több proszocialitással jár együtt.

A fenti vizsgálatokban (Gollwitzer és mtsai, 2005; Schlösser és mtsai, 2018) kifejezetten az érzékenység és a viselkedés kapcsolatát vizsgálták, s nem tettek különbséget az érzékenység és a proszocialitás konstruktumai között a viselkedéssel való összefüggésükben. A kötetünkben a következő fejezetben bemutatott egyik vizsgálatunkban erre teszünk kísérletet.

6.4. VALLÁSOSSÁG

A vallásos személyektől az őket ért igazságtalanságokkal kapcsolatban türelmesebb hozzáállást és azokra való visszafogottabb reagálást várhatunk. Pargament és Rye (1998) például úgy fogalmazzák, hogy a sértéseket követő feszültségekkel való megküzdésben a vallásos személyekhez tipikusan a megbocsátás illik.

A vallásosság a transzcendens tapasztalatnak valamelyik vallás keretei között való megélése. A keresztyén ember Istenhez a keresztyén vallás keretei között kapcsolódik. Nem gondoljuk, hogy a vallásosság és az igazságossággal kapcsolatos válaszok összefüggését kizárólag a keresztyénség vonatkozásában lehetne vizsgálni, de mivel a mi kultúrkörünkben a többségi vallásgyakorlat és a többségi ismeretek keretét a keresztyén vallás adja, s vizsgálatainkat Magyarországon folytattuk, e szűkítést indokolhatónak tartjuk.

A hívó emberről nem alaptalanul feltételezzük, hogy hite az igazságtalanságokra való proszociális, vagyis kapcsolatfenntartó, kapcsolatreparáló válaszok felé tereli. Nem azt állítjuk, hogy nem veszi észre az igazságtalanságot, hanem azt, hogy nem annyira érzékeny rá, kevésbé hajlamos az őt ért igazságtalanságokon rágódni, az esetleges visszavágást tervezni. A vallásosság és az igazságtalanságra áldozatként való érzékenység a kutatások szerint tényleg a fentiek szerint függ össze, vagyis a vallásos személyeknek kisebb fokú az áldozati érzékenysége (Stavrova és mtsai, 2014). A vallásosság a személyes igazságosságba vetett hittel is összefügg (a vallásosak több igazságosságot látnak személyes életükben), a világban általában megtapasztalható igazságosságba vetett hittel azonban nem függ össze (Bègue, 2002).

Az áldozati érzékenységgel való összefüggést pusztán már az is megmagyarázhatja, hogy a Bibliában bőségesen található az igazságtalanságot áldozati szerepben elfogadó magatartásra intő igéket. Például „Ti, szolgák pedig teljes félelemmel engedelmeskedjete uraitoknak, ne csak a jóknak és méltányosoknak, hanem a kíméletleneknek is.” (1 Pt 2,18). [Fontos hozzáfűzni, hogy ezzel párhuzamosan a hatalmat birtoklókat igazságos viselkedésre intő igék is bőségesen megjelennek, például „Aki pedig igazságtalanul cselekszik, azt kapja vissza, amit tett, mert nincsen személyválogatás.” (Kol 3,25).]

Istennek az igazságtalanság béketűrő viselésére intő igéinek elfogadásában és megtartásában azonban maga az Istenben mint teremtő, fenntartó és igazgató hatalomban való hit lehet a legerősebb hatótényező. E hit szerint mindazok a történések, melyeket megélünk, részei Isten sokkal hatalmasabb, bölcs, az ember által egészében felfoghatatlan és az emberi értelmet meghaladó tervének. Éppen ezért az igazságtalanságok miatt való aggodalmaskodás (is) felesleges. Továbbá a hívők számára hitük szerint a zajos és tisztátalan földi életet valami más, annál sokkal lényegesebb és örökkévaló élet követi, és ez a hosszú távú, az egész életet tekintő perspektíva mérhető valamelyest az igazságtalanságokkal kapcsolatos konkrét tapasztalatok jelentőségét [„Az odafennvalókkal törődjete, ne a földiekkel!” (Kol 3,2).]

Joshanloo és Weijers (2016a, 2016b) két tanulmányban is vizsgálták azt a kérdést, hogy az igazságtalanságnak a boldogságra, illetve étellel való elégedettségre gyakorolt hatását befolyásolja-e a vallásosság. Mindkét vizsgálat országok sokaságát foglalta magába, és a kérdést globálisan ragadta meg. Az első tanulmányukban (Joshanloo és Weijers, 2016a) 121 ország (köztük keresztény, muszlim és buddhista országok) vonatkozó országos makroszintű mutatók alapján vizsgálták a kérdést. Az igazságtalanságot négy mutató alapján összességében számították. Nevezetesen azt vették figyelembe, hogy a kisebbségeket diszkriminálják és üldözik-e az adott országban, van-e az állami karhatalom által politikai alapon kezdeményezett fegyveres erőszak, hogy a jogállamiság mennyire teljesül, valamint hogy a közférában észlelt korrupció mekkora. Az összesített igazságtalanságindexet a 2011-es évben rögzített nemzetközi mutatók alapján számították, mely mutatókhoz a 2000-es évek második felének adatai szolgáltak bázisul. A vizsgálatban Magyarországról is megjelenik adat: igazságosság tekintetében a 121 ország sorában a 28. helyen volt, összességében inkább igazságos, mint igazságtalan országgént.

Az egyes országok vallásosságát Diener és munkatársai 2011-ben közölt adatai alapján számították, mely a 2005-től 2009-ig történt Gallup mérésekre támaszkodva fejezi ki, hogy az adott országban az emberek a vallásosságot mennyire tartják mindennapi életük meghatározó részének.

A boldogságot Diener és munkatársai (2010) érzelmi egyensúly-indexe alapján vették figyelembe, mely a 2005-től 2006-ig gyűjtött adatokat tartalmazta. Az érzelmi egyensúly azt fejezi ki, hogy milyen mértékben dominálják a pozitív érzelmek (pl. az öröm) a negatív érzelmeket (pl. a szomorúságot). A boldogság tekintetében a magyarok a középmezőnyben helyezkedtek el. Ha a boldogság mellett az igazságtalanságot is számításba vesszük, pozíciója Lengyelországhoz és Észtországhoz esett közel.

Az elemzések alátámasztották, hogy a vallásosság tompítja valamelyest az igazságtalanságnak a boldogsággal való összefüggését: a kevésbé vallásos országokban a nagy igazságtalanság rosszabb érzelmi egyensúlyhoz vezet, mint a vallásosabb országokban. Nem mellesleg, az igazságtalanság és a vallásosság erősen ($r = 0,68$) összefüggött. Ott volt tehát erős a vallásosság, ahol igazán nagy szükség volt az igazságtalanságok elviselésében a vallás adta támaszra...

A fenti vizsgálat alapján, mivel az minden tekintetben makromutatókat használt, nehéz eldönteni, hogy a vallásosság az igazságtalanság elviselésében vajon abban az értelemben működik fájdalomcsillapítóként, hogy a hivatalos ideológia tervszerűen kimunkált meggyőzőbb eleme (lásd az országra jellemző igazságtalanság és a vallásosság erős összefüggését), vagy inkább individuális szinten fejt ki hatását, a hit által, úgy, ahogyan a fentiekben részleteztük.

A szerzők ennek felderítésére egy másik vizsgálatot is végeztek (Joshanoor és Weijers, 2016b), ahol a vallásosságról és az étellel való elégedettségről immáron egyéni szintű adatokat vettek figyelembe. Az igazságtalanság tekintetében ezúttal is maradtak a pszichológiai vizsgálatok egyéni és észleleti mutatóihoz szokott szemünk számára kissé szokatlan makroszintű mutatónál: a társadalmi javak eloszlásának szórását vették alapul. A 0% a teljes egyenlőséget, a 100% a teljes egyenlőtlenséget írta le. A vallásosságot viszont ezúttal egyéni szinten mérték, egyrészt a vallásgyakorlás intenzitását, másrészt az Istenbe vetett hit személyes erősségét. Az étellel való elégedettséget egy kérdéssel mérték, nevezetesen a válaszadók azt válaszolták meg egy 10-es skálán, hogy „Összességében véve Ön mennyire elégedett az életével?”. A vizsgálatot egyrészt az egész világra tekintve (85 ország összesen 217 591 személy), másrészt Európára fókuszálva (27 ország, összesen 49 763 személy) is elvégezték, és rendre azt kapták, hogy a vallásosság, azon belül is a személyes hit ereje az, ami mérsékli az egyenlőtlenségeknek az elégedettségre gyakorolt hatását.

A vallásosság, azon belül is a keresztyénség befolyása az igazságossággal kapcsolatos működésekben nemcsak azon a ponton jelentkezhet, hogy a vallásos személyek kisebb érzékenységet mutathatnak az igazságtalanságokkal kapcsolatban, de a megbocsátás vonatkozásában is, ahogyan azt Pargament és Rye (1998) gondolatát idézve a bevezető szakaszban is említettük. (Mint korábban tisztáztuk,

az utóbbi évtizedekben az igazságosság és a megbocsátás tematikája közelebb került egymáshoz a pszichológiában – lásd az 1.6.2. szakaszt –, és a megbocsátást, noha korábban kifejezetten közeli kapcsolatokban értelmezték, relevánsnak tekintjük bármely sérelem esetén, attól függetlenül, hogy a sértő és sértett viszonya inkább szimmetrikus vagy inkább alá- és fölérendeltséggel jellemezhető.)

A megbocsátás – lévén Isten által a hívők felé példázott és tőlük is elvárt – előíró normaként áll a hívők előtt. A hittel megélt örömmek, hogy Isten a Jézus érdeme által minden vétkét megbocsátotta a benne hívőnek, a Krisztus-követőket megbocsátásra kellene indítania az őket sértők iránt [„Viseljétek el egymást, és bocsátatok meg egymásnak, ha valakinek panasza volna valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is.” (Kol 3,13).]

Az empirikus tanulmányok jellemzően megerősítik a keresztyén vallásosság és a megbocsátás kapcsolatát (pl. Ashy és mtsai, 2010; Brown és mtsai, 2007; Sheldon és Honeycutt, 2011; Tsarenko és Tojib, 2012), bár hozzá kell tennünk, hogy legtöbbször a vizsgálatok nem a tényleges megbocsátó viselkedést mérik, hanem kérdőíves módon önbeszámolót kérnek. Az önbeszámolóban az emberek általában törekszenek attitűdjeik harmonizálására (vagyis, aki vallásosnak mondja magát, mivel ismeri a megbocsátás fontosságáról szóló tanításokat, pozitív megbocsátással kapcsolatos attitűdöket fog mutatni). Akadnak azonban olyan vizsgálatok is, ahol valóban megbocsátó *viselkedést* vizsgáltak, például a megbocsátás kommunikációbeli megnyilvánulásait, mint ahogyan azt Sheldon és Honeycutt (2011) tették. Azt találták, hogy a vallásos személyek inkább éltek megbocsátó gesztusokkal, és a kapcsolatok a megbocsátás után esetükben harmonikusabban rendeződtek. Egy másik vizsgálatban a szerzők magát a vallásos tapasztalatot befolyásolták kísérletesen. Partnerükért való imádság elmondására kérték a vizsgálati személyeket, és azt találták, hogy az imádság után mért megbocsátási hajlandóságuk a partnerük irányába (ha az valami rosszat tenne) az imádkozóknak nagyobb volt, mint azoknak a személyeknek a hajlandósága, akik hasonlóan csendes körülmények között a partnerükről csak egy portrét vázoltak fel szóban egy képzeletbeli hallgatónak (Lambert és mtsai, 2010). A hatás elemzésekor a szerzők tekintetbe vették, hogy mennyire vallásosnak mondták magukat a válaszadók, és azt is, hogy egyébként mennyit szoktak imádkozni.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy számos olyan példát is találunk, mely szerint a vallásosság a tényleges megbocsátással nincs kapcsolatban, inkább csak azzal, hogy hogyan gondolkodnak az emberek a megbocsátásról. Az ellentmondások a társas kívánatossági hatásokból, és mérési-konceptuális nehézségekből fakadnak. Nem mindegy például, hogy a vallásosságot a látható jegyek alapján számítjuk (pl. mennyit jár valaki templomba), vagy pedig a hit tartalmi jegyei

alapján. Hasonlóan, az sem mindegy, hogy a megbocsátást hogyan mérik, viselkedésesen, önbeszámolósan, esetleg kifejezetten a spirituális tartalmi mozzanatra koncentrálna (Davis és mtsai, 2012; Riek és Mania, 2012).

6.5. A MEGBOCSÁTÁSI HAJLANDÓSÁG

A vonásszintű megbocsátási hajlandóság értelmezéséhez érdemes a sértettség feszültségteli érzéséből kiindulni, amit akkor élnek át az emberek, amikor a kapcsolataikban valami igazságtalanság éri őket, vagyis egy „igazságtalanságszaka-dékba” (*injustice-gap*) esnek, mely a dolgok aktuális állása és aközött táton, ahogyan a dolgoknak lenniük kellene (Exline és mtsai, 2003).

Ahogy arról a 2.1. fejezetben is írtunk, az elszenvedett igazságtalanságot kísérő sértettség egy kellemetlen érzelmi állapot, és aki ezt átéli, szeretne rajta túljutni. Worthington (2001) mintegy 25 módját különbözteti meg az igazságtalanságra adott válaszoknak, melyek között a megbocsátás is szerepel az egyik lehetőségként. Beszél még többek között bosszúállásról, jogorvoslatról, a bocsánatkérés kiköveteléséről. Lehet igazoló narratívákat kialakítani, lehet a rossz sorsot egyszerűen eltérni; lehet az igazságtalanság tagadásával védekezni, vagy a sértő személyt elkerülni. És valóban, lehet megbocsátani. A megbocsátás létrejöhet úgy is, hogy véget vet a sértettség és neheztelés hosszú ideig tartó állapotának, de akár lehet azonnali is, mintegy elejét véve a sértődésnek.

A megbocsátás a sértettségéből fakadó neheztelés negatív érzelmét a sértő felé irányuló pozitív érzelmekké változtatja. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság tekintetében megbocsátáskész személyek jellemzően könnyen megbocsátják az őket érő sérelmeket, helyzetről helyzetre és időről időre könnyen reagálnak a sérelmekre megbocsátással. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság negatív összefüggést mutat az ellenségességgel, a neuroticizmussal, a szorongással, a bosszúszomjas fantáziákkal, és pozitív összefüggést mutat a barátságossággal, az extraverzióval és a vonásszintű empátiával. A barátságossággal, empátiakészséggel kapcsolatos tulajdonságok, így a vonásszintű megbocsátás is, általában véve csökkentik az igazságtalanságokra adott büntetések mértékét. Klimecki és munkatársai (2016) vizsgálata szerint például, az empatikus személyek igazságtalan jutalomosztást követően kevésbé büntetnek.

A helyzeti megbocsátást vizsgáló kutatásoknak a vonásszintű megbocsátási hajlandóságot kontrollváltozóként érdemes integrálni a vizsgált változók körébe, ugyanis a vonásszintű megbocsátási hajlandóság a helyzeti megbocsátásnak, vagyis annak, hogy egy adott helyzetben történetesen megbocsát-e a személy, szignifikáns előrejelzője. Fehr és munkatársai (2010) 30 kutatás alapján meta-

analízisükben azt találták, hogy e személyiségjellemző alapján közepesen erős előrejelző értékkel ($r = 0,30$) jósolhatjuk be a helyzeti megbocsátást.

6.6. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a fejezetben az igazságtalanságok észlelését és az igazságtalanságokra való reagálásnak a módját, erősségét befolyásolni képes egyéni jellemzők kerültek tárgyalásra. Az igazságos világba vetett hit, az igazságtalanságokra való érzékenység, a proszocialitás, a vallásosság és a vonásszintű megbocsátási hajlandóság kapcsán bontottunk ki konceptuális érveket az összefüggések mellett, és nyújtottunk példákat a szakirodalomból ismert vizsgálatok sorából, melyek összhangban álltak a konceptuális alapon feltételezhető összefüggésekkel. Az összefoglalás következő bekezdésében e kutatások legmarkánsabb téziseiből idézünk fel néhányat.

Akik erősebben hisznek az igazságos világban, különösképpen a személyes életük tekintetében, jobban el tudják fogadni, ha egy helyzetben rosszul járnak, és kevésbé neheztelnek a döntéshozóra (Hafer és Olson, 1989). Különösképp igaz ez az összefüggés, ha nem egyértelmű a helyzet az igazságtalanság tekintetében (Hafer és Choma, 2009). Az igazságtalanságokra érzékeny személyek a véleményes helyzeteket – ha az igazságtalanság is egy lehetséges olvasat – inkább hajlanak igazságtalannak olvasni (Baumert és mtsai, 2011). Az együttműködő (proszociális) társas értékorientációjú személyeket az önérdekhangsúlyos személyekkel való összehasonlításban a személyes érdekképviselő lehetőségének hiánya kevésbé bántja az eljárások igazságosságának megítélésekor (Van Prooijen és mtsai, 2008). A vallásos személyek boldogsága az igazságtalan társadalmi-gazdasági-politikai körülményekkel kevésbé függ össze, mint amennyire ezek a tényezők a kevésbé vallásos személyeknél összefüggnek (Joshnloo és Weijers, 2016a, 2016b). Továbbá a vallásos tapasztalat növeli a megbocsátási hajlandóságot (Lambert és mtsai, 2010). A mindenkori megbocsátás a vonásszintű megbocsátási hajlandósággal közepesen erős összefüggést mutat (Fehr és mtsai, 2010).

Természetesen nem gondoljuk sem azt, hogy az igazságtalanságokra adott válaszokat csak egyéni tényezők befolyásolnák, sem pedig azt, hogy az általunk számba vett tényezőkön túl más tényezők ne lennének a reakciók hátterében. E reakciókat is nyilvánvalóan nagymértékben befolyásolják a szituáció jellemzői is (Clayton, 1992). A disztributív, a procedurális és az interakciós jellegzetességei egy igazságtalanságnak mind-mind szituációs elemek. Miller (2001) például az interakciós igazságtalanságokban a tiszteletlenség jegyéhez kapcsolódóan a két

legtöbbet kutatott kontextuális aspektusnak a sértő és a sértett viszonyát, valamint a sértés nyilvánosságát látja. A kutatás legfontosabb eredményei között sorolja, hogy egy nem saját csoport tagjától elszenvedett sértés dühöt, a saját csoport tagjától való pedig csalódottságot okoz, illetve hogy a tanúk jelenlétében elszenvedett sérelmek esetén erősebb a sértettben a harag. De az igazságtalanságok szerteágazó szituációs meghatározottságai között idézhetjük akár azt is, hogy egy legitim vezetőt egy hátrányosan érintő döntésért kisebb mértékben kérünk számon, mint egy illegitim vezetőt (Hegtvedt és mtsai, 2003), vagy azt is, hogy a vezető agresszív megnyilvánulására inkább válaszolunk agresszív viszontválasszal, ha munkatársainktól is ilyen viszontválaszokat látunk (Mitchell és Ambrose, 2012).

Továbbá az igazságtalanságokra adott válaszokat (legyenek azok észleletiek vagy viselkedésesek) más egyéni jellemzők is befolyásolják, nem csak azok, melyeket e fejezetben tárgyaltunk. Így például az önértékelés is számít. Burton és munkatársai (2005) kísérletes vizsgálatában a magas önértékelésű személyek az alacsony önértékelésűekhez képest inkább szövögettek bosszúálló terveket egy interakciós igazságtalanság hatására. Az igazságtalanságra való romboló reakciót valószínűsíti az ellenségesség (Skarlicki és mtsai, 1999) és az impulzivitás, vagyis a forrófejűség is (Henle, 2005).

A tárgyalt tényezőket a specifikus relevanciájuk alapján választottuk ki az egyéni jellemzők lehetséges halmazából. A proszocialitás, az igazságosságra való érzékenység és az igazságos világba vetett hit szűk tartományú tényezők, és az igazságosság szempontjából különösen relevánsak. A Sabbagh és Schmitt (2016) szerkesztette, az igazságosságkutatásnak, -elméletnek és -gyakorlatnak a bemutatására szánt testes kézikönyvben Gollwitzer és Van Prooijen jegyzik „Az igazságosság pszichológiája” fejezetet. Itt ők maguk is e három egyéni vonatkozást emelik ki mint legrelevánsabbakat a témában. Ugyanez a kézikönyv a vallásosságot ideológiai háttértényezőként emlegeti. A vonásszintű megbocsátás beemelését a megbocsátással való triviális kapcsolata miatt tartottuk fontosnak, továbbá azért is, mert igazolt kapcsolatot mutat azokkal a kevésbé specifikus, az igazságtalanságokra való válaszolást mégis befolyásoló tényezőkkel, melyekről ebben az összefoglalóban is említést tettünk. Nevezetesen az ellenségességgel (Lutjen és mtsai, 2012), de olyan általános és tartós klinikai állapotokkal is, mint a szorongás vagy a depresszió (Friedberg és mtsai, 2009).

7. Az egyéni tényezőknek az igazságtalanságra adott választ befolyásoló hatását ellenőrző vizsgálataink

Az előző fejezetben igazságtalanságra való reagálást befolyásolni képes személyiségtényezőket vizsgáltunk meg, s ebben a fejezetben azokról a saját vizsgálatainkról számolunk be, melyek próbára tették azt, hogy vajon a fentiekben tárgyalt jellemzők valóban úgy befolyásolják-e az igazságtalanságra adott válaszokat, ahogyan azt a szakirodalom alapján bemutattuk és feltételeztük. Elsőként egy korábban publikált tanulmányunkhoz fordulunk (Kovács és mtsai, 2011), mely azt mutatta meg, hogy az együttműködő társas értékorientációjú személyek elnézőbbek a sérelmek kiértékelésekor. Másodikként arról szólunk, hogy a társas értékorientációjukat tekintve proszociális értékorientációjú személyek kevésbé hajlanak arra, hogy saját maguk önértéért és érdekeikért harcba szálljanak egy konfliktusban (vesd össze az 5.1. pontban bemutatott „Menethibás csavar” vizsgálattal). Ezt követően a vallásosság szempontjaira fókuszálva újratárgyaljuk az 5.2. szakaszban bemutatott kérdőíves vizsgálat eredményeit, mely vizsgálatban az igazságtalanságokra adott érzelmi, kognitív és viselkedéses válaszaik alapján tipizáltuk a személyeket. Végül, ugyancsak újratárgyaljuk az 5.3. szakaszban bemutatott vinyettavizsgálat eredményeit, ezúttal az igazságtalanságra való érzékenység és a proszocialitás szempontjaival kiegészítve azokat.

7.1. A PROSZOCIÁLIS TÁRSAS ÉRTÉKORIENTÁCIÓ ÉS AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOK

A proszociális társas értékorientációjú személyektől, mivel definíció szerint nekik a saját jutalmaiknál fontosabb, hogy a kapcsolatokban, közösségekben az emberek összességében mennyi javat tudhatnak magukénak, és azt mennyire kiegyensúlyozottan tudhatják annak (Van Lange és mtsai, 1997), azt várjuk, hogy igazságossági ítéleteikben kevésbé befolyásolja őket a saját érdekük. Továbbá azt is várjuk tőlük, hogy az igazságtalanságokra adott válaszaikban többet törődjenek azzal, hogy összességében – saját magukat és másokat is, tehát a sértőt is beleértve – kevesebbet ártsanak.

7.1.1. A proszociális társas értékorientáció elnézővé tesz a sérelmekkel kapcsolatban

E pont alatt bemutatott vizsgálatunkban (Kovács és mtsai, 2011) azt szeretttük volna tesztelni, hogy szimmetrikus helyzetekben is igaz-e Van Prooijen és munkatársainak (2008) az az eredménye, mely szerint a procedurális igazságosságra (az általuk vizsgált konkrét helyzetben az érintettek véleményezési jogának meglétére vagy hiányára), az önérdékhangsúlyos személyek sokkal érzékenyebbek, mint az együttműködő társas értékorientációjúak. A logika szerint a procedura az aktuális elosztási eredményeken túlmutató módon, hosszabb távon, stratégiailag tudja előrevetíteni, hogy mire számíthatunk a másiktól (mennyire számíthatunk korrekt, elfogulatlan, a minimális emberi tiszteletet megadó, bizalomra méltó bánásmóddra), s ezek a stratégiai becslések az önérdékhangsúlyos személyeknek sokkal fontosabbak.

Kutatásunkba 97 főt (58 nőt és 39 férfit) vontunk be, akiknek az átlagéletkora 21,62 év volt, és mindannyian a Debreceni Egyetem hallgatói voltak. Kutatásunkat az igazságossági és együttműködési tematikák között való párhuzamokat keresve építettük föl. Egyrészt mértük a vizsgálati személyek társas értékorientációját (Van Lange és mtsai, 1997 alapján), másrészt azt, hogy mennyire látnak egy történetben megjelenített munkatársi viselkedést együttműködőnek.

A társas értékorientációt mérő kérdőív (Van Lange és mtsai, 1997) instrukciója szerint a személynek 9 választási helyzetben kell 3 alternatíva közül kiválasztani, hogy saját maga és egy jelen nem levő másik – ismeretlen személyazonosságú – személy között hogyan osztana szét értékes pontokat. Például vajon azt választaná-e, hogy (1) magának 480, a másiknak pedig 80, (2) magának 540, a másiknak 280, vagy pedig (3) magának is és a másiknak is 480-480 pontot adna. Az 1. választás versengő, mert a saját haszon és a másik haszna között lévő különbséget maximalizálja. A 2. alternatíva individualista, mert a saját hasznot abszolút értelemben maximalizálja. A 3. alternatíva pedig együttműködő, mert a két személy hasznának az összegét maximalizálja, és az egyensúlyt is tartja. Egy személyt akkor sorolunk be valamelyik kategóriába, ha a 9 helyzetből, melyek mindegyike a példában bemutatotthoz hasonlító problematikát jelenít meg, 6 esetben ugyanabba a kategóriába tartozó választ ad. Az adatelemzés során az individualista és a versengő kategóriákat a szakirodalomban látott gyakorlathoz képest az önérdékvezérelt társas értékorientációjú személyek csoportjába vonjuk össze.

A történetben lefestett munkatárs a munkahelyén egy másik személlyel azonos hierarchikus szinten, tehát mellérendelt szerepben dolgozott. A munkatárs alapvetően együttműködni kívánt, de ezt a szándékát nem minden történetben fejezte ki helyes eszközökkel, és az együttműködése nem mindig vezetett eredményre.

Együttműködőnek látni valakit a személyhez való pozitív, barátságos viszonyulást jelent. Az együttműködőnek látott személy bizalmat ébreszt, vele szívesen építünk ki kapcsolatot, éppúgy, mint ahogyan például a bizalmat ébresztő, igazságosnak látott vezetőjű szervezethez szívesen csatlakozunk (Lind, 2001). Van tehát konceptuális kapcsolat a szimmetrikus kapcsolatokban hozott együttműködési ítélet és a hierarchikus kapcsolatokban hozott igazságossági ítéletek között (Kovács és mtsai, 2011).

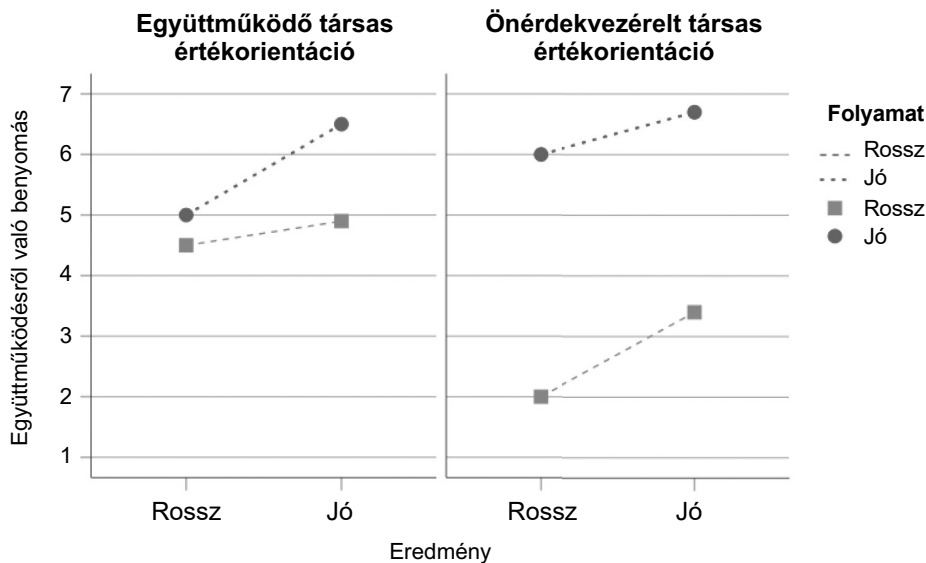
Két történettel dolgoztunk, mindkettőben a disztributív és a procedurális igazságosság alacsony szintű és magas szintű megjelenését variáltuk, tehát bármelyik történetnek is négyféle változatával találkoztak a vizsgálatban részt vevők, ki-ki csak egy történettel.

Az egyik történetben a kolléga – akinek a viselkedését az együttműködés tekintetében meg kellett ítélni – éppen akkor szeretett volna szabadságra menni, mint egy másik kolléga, de belátta, hogy teljes egészében ugyanazt a hetet mindketten nem vehetik ki. Az osztozkodásról a társával folytatott vagy nem folytatott egyeztetést (jó vagy rossz folyamat), és végül sikerült az osztozkodás, vagy nem (jó vagy rossz eredmény).

A másik helyzetet segítségnyújtási tematikára fűztük fel: egy lemaradás miatt egy kolléga segítséget kér attól a munkatárstól, akinek az együttműködését meg kellett ítélni. Ő alapvetően kész volt segíteni. A segítséget vagy konstruktív vagy önkényes módon nyújtotta (jó vagy rossz folyamat), és az vagy vezetett eredményre, vagy nem (jó vagy rossz eredmény).

Az együttműködési ítéletét kilenc személy nem adta meg, s a maradék 88 főből a társas értékorientációját tekintve 19 személy nem volt a szokásos besorolási szabályok alapján kategorizálható (nem volt minimum hat azonos kategóriába tartozó – individualista, versengő, együttműködő – válasza a kilenc kérdés vonatkozásában).

A történetek két variánsa feltételenként nagyon hasonló vélekedéseket váltott ki, ezért a társas értékorientációval kapcsolatos összefüggések vizsgálatában nem tettünk közöttük különbséget. A többszemponos varianciaanalízissel elért eredményeink alapján, melyet a *10. ábra* szemléltet, az együttműködésről hozott ítéletek nagyon hasonlóan alakultak, mint ahogyan azt az igazságossággal kapcsolatos szakirodalomból tudjuk. Vagyis számított az eredmény is, $F(1, 69) = 5,96, p = 0,03$, tehát jó eredmény esetén együttműködőbbnek látták a kollégát, és számított a folyamat is, $F(1, 69) = 34,28, p < 0,01$, vagyis jó folyamat esetén is együttműködőbbnek látták a kollégát. A társas értékorientáció egyéni sajátosságának a hatására koncentrálo figyelmünk szerint különösképp fontos, hogy az együttműködő társas értékorientációjú személyek szemében a cselekvő viselkedési stílusának kisebb jelentősége volt az együttműködésről való benyomások formálásában, $F(1, 69) = 11,12, p < 0,01$.

10. ábra. Az együttműködésről alkotott benyomások, az együttműködés eredményességének, folyamatának és a megítélt személy társas értékorientációjának a függvényében

Vizsgálatunk tehát abból a szempontból, hogy az együttműködők számára a procedurális információk kisebb jelentőséggel formálják az együttműködésről szóló benyomásokat, nagyon hasonló eredményt hozott, mint Van Prooijen és munkatársai (2008) vizsgálata az igazságosság-ítéletek tekintetében.

E vizsgálat arról informál bennünket, hogy a normasértésre adott reakciókat – ezúttal a sértő a sértettel azonos hierarchiaszinten helyezkedik el – a proszocialitás már észleleti szinten is befolyásolni képes: az őket érő sérelmeket a magukon kívül a mások jutalmaival is sokat törődő proszociális társas értékorientációjú személyek nagyvonalúbban kezelik, kevésbé tartják sérelmesnek, mint az önérdelvezérelt személyek. A megítélt személy kontrollja alá eső hiba – normasértés – a stílusában nem kifogástalan segítségnyújtás volt (egyeztetés hiánya, illetve a másik feje fölött átnyúló önkényes segítségnyújtás). E sérelmek nem voltak durva normasértések, teret adtak a jóindulatú kiértékelésnek, tekintve, hogy az együttműködési szándék töretlenül, minden forgatókönyvben jelen volt.

Ez a vizsgálat kifejezetten az észleletekre irányult, a másik személy felé irányuló viselkedéses válaszokat nem célozta vizsgálni. A következő szakaszban viszont éppen arról esik szó, hogy a proszociális társas értékorientációjú személyek az igazságtalanságra, normasértésre adott reakcióikat tekintve viselkedéses szinten is megkülönböztethetők az önérdelvezérelt személyektől.

7.1.2. A proszociális társas értékorientációjú személy kevésbé védi saját magát és az erőforrásait

Az 5.1. szakaszban megismerkedhettünk a „menethibás csavar” történettel, mi-
kor is a vizsgálati elemzésből az alapkérdés megválaszolására való alkalmatlan-
ságuk miatt kihagyott, nem provokálható személyekről sok évvel az alapvizsgá-
lat eredményeinek közzlése után számomra kiderült, hogy többek között például
éppen ők kínálnak jó lehetőséget arra, hogy tanulmányozzuk az igazságtalan
tapasztalatok ellen nem harcoló emberek lelki jelenségeit.

Akkoriban a kutatóműhelyünkben folytatott számos vizsgálatba bevontuk
a társas értékorientáció mérését, így ebbe a nevezett vizsgálatba is, noha a Kovács
és munkatársai (2012) közzlése e változóra nézve nem osztott meg eredményeket
a szakmai publikummal.

A könyvünkben tárgyalt kérdésünk kapcsán – mely az igazságtalanságra adott
proszociális válaszok háttértényezőire irányult – felmerül tehát a kérdés, hogy
vajon a konfliktusba (a konfliktusnak az adott vizsgálatban rögzített részleteit
lásd az 5.1. szakaszban) be nem vonódó személyek társas értékorientációjukat
tekintve együttműködőbbek-e? Az együttműködő társas értékorientációnak
sajátja, hogy nem egyéni, hanem közös haszonban gondolkodik. Helyzetünk-
ben a békés magatartás nem erodálja a közösségi szinten értelmezhető erő-
forrást, a nyerési esélyt, mert nem kisebbíti a másikat 5% nyerési eséllyel csak
azért, hogy a sajátja több legyen 3%-kal.

Az együttműködés vonatkozásában való besorolás és a vizsgálatban felvett
játékstílus nem volt független, $\chi^2 = 6,578$, $df = 2$, $p = 0,04$. Ahogyan a 8. táblázat-
ból kiolvashatjuk, a konfliktusba töretlenül be nem vonódó, soha harcos maga-
tartást nem mutató, vagy ahogyan az 5.1. szakaszban emlegettük, a „Béke” típusba
eső személyek szinte mindannyian együttműködő orientációjúak voltak. Ugyan-
ez nem mondható el a másik két („Harc”, illetve „Először béke, majd harc”)
típusról. Noha köztük is előfordultak együttműködő társas értékorientációjúak,
kisebb arányban. Jegyezzük meg, hogy ezúttal a személyeket nem a megszokott
módon kategorizáltuk együttműködő, individualista és versengő csoportokba
(a kilencből minimum hat kérdésre azonos orientációt tükröző válasz kritériuma
alapján), hanem úgy, hogy együttműködőnek neveztük azokat a személyeket,
akik minimum hat együttműködő választ adtak a pontosztásos feladatban,
a többiek pedig besoroltuk a „nem együttműködő” kategóriába.

Érdekesség, hogy a „Harc” kategóriába eső személyekhez képest az „Először
béke, majd harc” csoportbeliek orientációjukat tekintve még kevésbé voltak
együttműködőek, sokkal inkább önérdékvezéltek: valószínűleg ők a békét
a saját érdekük bölcs belátása által vezérelve kezdeményezték. Ugyanis, ha érdekük

úgy kívánja, és bíznak a másik együttműködő szándékában, az önérdékvezérelt személyek is szívesen működnek együtt (pl. Van Lange és Semin-Goossens, 1998).

8. táblázat. A „bosszújáték”-ban mutatott játéktípus és a társas értékorientáció összefüggése: a táblázatban lévő számok azt mutatják meg, hányan estek vizsgálati személyeink közül az adott kategóriába

		Harc	Először béke, majd harc	Béke	Összesen
Együttműködő társas értékorientáció	nem	25	17	2	44
	igen	25	11	10	46
Összesen		50	28	12	90

A társas értékorientációra is kiterjedő elemzésünkkel tehát tovább árnyaltuk azt a képet, amit a „bosszújáték”-ba be nem vonódó személyekről formálhattunk. Az ötödik fejezetben megtudhattuk róluk, hogy nem izgatták fel magukat különösképpen a partnerük kifejezetten invazív és durva, sokszorosan a viszonzás normáját sértő viselkedése miatt, noha látták, hogy a partnerük viselkedése nem éppen szokványos. E szakaszból pedig kiderült, hogy jellemzően együttműködő társas értékorientációjúak. E jegyen túl nyilvánvaló, hogy lennie kell más egyéni jellemzőnek is, ami megkülönbözteti őket a konfliktusba bevonódott túlnyomó többségtől, hiszen együttműködő értékorientációjú személyek a bevonódó személyek között is szép számmal előfordultak, továbbá a be nem vonódott személyek közül sem volt mindenki együttműködő orientációjú. A soron következő vizsgálatokból az igazságtalanságra adott válaszoknak számos további egyéni változóval való összefüggését követhetjük nyomon.

7.2. A VALLÁSOSSÁG ÖSSZEFÜGG AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA NEMCSELEKVŐ MÓDON VALÓ REAGÁLÁSSAL

Könyvünk ötödik fejezetében, az 5.2. szakaszban az olvasó megismerkedhetett azzal a kérdőíves vizsgálatunkkal, mely eredménye szerint az igazságtalanságra adott válaszaikat tekintve az emberek két csoportja volt elkülöníthető. Volt egy csoport, ahova tartozó személyek válaszaiból az derült ki, hogy minél inkább viszonzják az igazságtalanságot, annál hamarabb visszaszerzik nyugalmukat. És volt egy olyan csoport is (egy az előzőnél sokkal népesebb csoport), ahova azok tartoztak, akik válaszából az derült ki, hogy minél kevésbé viszonzják az igazságtalanságot, annál inkább megnyugszanak. Ez utóbbi csoportba tartozó

személyek ráadásul sokkal kisebb viselkedési és érzelmi kilengéseket mutattak. E szakaszban azt vizsgáljuk, vajon e két csoportba tartozás összefügg-e a keresztyén vallásossággal. Mint ahogyan azt a 6. fejezetben részleteztük, a Biblia ajánlásai az igazságosság tekintetében egyértelműek: cselekedni másokkal az igazságosságot, és eltérni másoktól a felénk irányuló igazságtalanságot, azt megbocsátva, és bízva abban, hogy a kapcsolat Isten segítségével újrakezeshető, folytatható, de legalábbis eltűrhető. Tehát a hívőktől inkább elvárjuk az igazságtalanságokra a Biblia ígéinek megfelelő reakció módokat, vagyis a nemcselekvést, mint a nem hívőktől.

Ahogyan az az 5.2. szakaszban említésre került, mérésünkbe a vallásosság mellett a barátságosság és a vonásszintű megbocsátás egyéni változóit is bevontuk mint olyan változókat, melyeknek a szakirodalom szerint igazolt kapcsolata van a sértésekre adott kapcsolatfenntartó (megbocsátó) válaszokkal (Schmitt és mtsai, 2010; Fehr és mtsai, 2010). Várakozásunk szerint a vallásos személyek inkább a nemcselekvésben nyugalmat találó személyek közé tartoznak.

A 9. táblázat a vallásosságnak e két másik egyéni változóval, valamint az igazságtalanságra adott válasz érzelmi, viselkedési és gondolati komponensével való korrelációját mutatja be.

9. táblázat. A vallásosság összefüggése az igazságtalanságra adott válaszok érzelmi, viselkedési és gondolati komponenseivel, valamint a barátságossággal és a vonásszintű megbocsátással (a táblázatban feltüntetett értékek Spearman-korrelációs *rho*-értékek)

	2.	3.	4.	5.	6.
1. Nyugalom (érzelem)	0,00	0,00	0,02	-0,03	0,40**
2. Szóvá tétel (viselkedés)		0,00	-0,04	0,04	-0,07
3. Elemzés (gondolkodás)			0,08	0,18**	0,03
4. Vallásosság				0,16*	0,16**
5. Barátságosság					0,27**
6. Vonásmegbocsátás					

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Bár a vallásosság mutatott némi gyenge összefüggést a barátságossággal és a vonásszintű megbocsátási hajlandósággal, az igazságtalanságra adott válaszokra vonatkozóan a korrelációvizsgálat nem hozott értelmezhető eredményt.

A vallásossággal kapcsolatos összefüggések elemzése kapcsán felmerült a lehetősége, sőt, a szükségessége annak, hogy a vallásosságot ne folytonos, hanem kategorikus változóként kezeljük. Egy hasonlattal élve: ugyanúgy, ahogy az

ember egyértelműen tud választ adni arra a kérdésre, hogy házasságban él-e, ha hívő, tudnia kell magáról, hogy Krisztushoz tartozik-e. Egy ez iránt érdeklődő kérdésre határozottan igennel kell válaszolnia. A „méréselt erősségű keresztyének iránti szimpátia” létezik, de a „kicsit hívőség” nem. (Kategorikus javaslatunk összevethető a Biblia „mustármagnyi hit” motívumával, pl. Mt 17,20 alapján, aminek üzenete, hogy nem a hit mértéke a lényeges, hanem az, hogy van vagy nincs.)

Tehát arra jutottunk, hogy ha valaki nem válaszol a vallásossággal kapcsolatos pár kérdésünkre (hogy hisz-e Istenben, jár-e templomba és vallásosnak tartja-e magát) elég egyértelműen igennel, akkor nagy valószínűséggel nem tekinthető hívőnek. Mivel mintánk kényelmi mintavétel eredményeképpen állt össze, valószínűleg magát igazán vallásosnak mondó személyt (5-ös skálán minimum 4-es szinten) keveset sikerült megszólítanunk: a válaszadók mintegy 20%-a volt ilyen. Ez az arány összevethető a magyarországi más mérésekben talált arányokkal [pl. Kopp és munkatársai (2004) mérésében a válaszadók 13%-a volt vallását egyházában rendszeresen gyakorló, és 17%-a ritkán gyakorló].

Megvizsgáltuk, hogy ezek a magukat határozottan vallásosnak mondó személyek arányaikban inkább tartoznak-e azokba a csoportokba (1-es, 2-es és 4-es klaszter), melyeket cselekvésesen és érzelmileg egyaránt visszafogottsággal jellemeztünk, azokhoz a személyekhez képest, akik nem vallásosak.

A különbség valóban számottevőnek mutatkozott, $\chi^2 = 4,28$, $df = 1$, $p = 0,04$: míg a vallásos személyeknek a 90%-a tartozott a visszafogott, a nyugalmat a nem-cselekvésben látó reakciócsoportokhoz (53 személyből 48), a nem vallásos személyeknek a 78%-a (204 személyből 159).

Megállapíthatjuk tehát, hogy az igazságtalanságokra való válaszadás vonatkozásában a vallásos személyekre különösképpen jellemző az amúgy az embereket általában is – legalábbis elmondásuk alapján – jellemző türelmes reakció, mely segít megőrizni a kapcsolatokat. Nem arról van tehát szó, hogy a vallásos személyek az igazságtalanságra adott válaszaikban teljesen mások lennének, mint a nem vallásosak. A két csoport közötti hasonlóság legfőképpen annak köszönhető, hogy a kapcsolatkonzerváció nagyon erős – általános – elv azoknak az embereknek a lelki működéseiben is, akik nem a hitükből eredően tulajdonítanak értékeséget ennek az elvnek.

Elemzésünkben igyekeztünk tekintettel lenni az esetleges nemi különbségekre is. A férfiakat némileg még inkább jellemezte a visszafogott magatartás, $\chi^2 = 2,88$; $df = 1$; $p = 0,09$: közülük 82% számolt be ilyen magatartásról, míg ez az arány a nők esetében mintegy 70%. Ez az eredmény jól harmonizál azokkal a vizsgálatokkal, melyek a férfiakat számos tekintetben konzervatívabb nézeteket vallónak találják (pl. Diekman és mtsai, 2002).

Mintánkban a vallásosság és a nem összefüggött ($t = -2,18$; $df = 265$; $p = 0,03$), lévén a nők vallásosabbak ($M = 2,60$; $SD = 1,37$), mint a férfiak ($M = 2,20$; $SD = 1,27$). Ezért igyekeztünk többváltozós módon, diszkriminanciaelemzéssel végére járni annak, hogy a nyugalmat a viszontválaszban látó, illetve a nyugalmat a válaszhiányban látó hozzáállás mennyire jósolható be a vallásosság, illetve a nem jellemzőjével. A diszkriminanciaelemzésbe e két bejósoló változón kívül belefoglaltuk a barátságosságot, a vonásmegbocsátást, az életkort, a végzettséget, s azt is, hogy a személynek van-e párkapcsolata vagy nincs. Vagyis az összes mérést, amit a kérdőív tartalmazott. A *stepwise* metódussal éltünk, s egy olyan szignifikáns modellt kaptunk, $\lambda = 0,96$, $\chi^2 = 9,43$, $df = 2$, $p < 0,01$, amelyben a vallásosság 0,85-ös koefficienssel (a vallásos inkább a nemcselekvésben látja a nyugalmat), a biológiai nem pedig $-0,67$ -es koefficienssel (a nő inkább igényli a szóvá tételt) szerepelt a nemcselekvésben nyugodt csoportba tartozást leíró egyenletben. Az egyenlet 60%-os eséllyel jósolta be a csoportokba tartozást, mely jóslás sikeresebb a véletlenszerűnél, $\chi^2 = 9,83$, $df = 1$, $p < 0,01$. A többi bevont változó nem ütötte meg a szignifikáns hatás mércéjét.

E vizsgálat eredménye tehát harmóniában állt azzal a hatodik fejezetben kibontott feltételezésünkkel, hogy a vallásos személyek a nem vallásosokhoz képest az igazságtalanságokra kisebb érzelmi és viselkedési amplitúdóval válaszolnak, amennyiben ők arányaikat tekintve még annál is jellemzőbben a visszafogottabb reakciókat mutató csoportokba tartoztak, mint amennyire ez jellemző volt a nem vallásos személyekre. A visszafogott választ mutató csoportokba tartozó személyekre, ahogyan arról az 5. fejezetben részletesen írtunk, az volt jellemző, hogy minél nemcselekvőbbnek vallották magukat, annál inkább olyanok is, mint aki hamar megnyugszik.

E vizsgálatunk megvitatásakor már az ötödik fejezetben is érintettük azt a kérdést, hogy a negatív érzésekkel való megküzdés alaposabb megismeréséhez olyan vizsgálatok is hasznos adalékokkal szolgálnának, ahol konkrét eseményekhez lehet kötni az érzéseket, cselekvéseket, gondolatokat.

Az 5.3. pontban bemutatott vinyettavizsgálatunk valóban egy konkrét ügyet tárt röviden a megítélő elé, ahol a kitöltőnek magát a főhős helyzetébe beleélve kellett nyilatkozni a valószínűsíthető reakcióiról. Abban a vizsgálatban az igazságosságra való érzékenység és a proszocialitás változóit emeltük be a reakciókkal potenciális összefüggésben álló változók sorába.

7.3. A PROSZOCIALITÁS ÉS AZ IGAZSÁGOSSÁG IRÁNTI ÉRZÉKENYSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOKKAL

Az ötödik fejezetben bemutatott egyik vinyettavizsgálatunk kapcsán előrevetítettük, hogy a vizsgálatba foglalt jelenségeket egyéni változók bevonásával is tárgyalni fogjuk egy későbbi ponton. Emlékeztetésképpen, ez volt az a vizsgálat, ahol a személynek a vetélytársánál jobb vagy rosszabb teljesítményét a döntőbíró jutalmazta (a pályázat nyertesének avatta fel), vagy nem jutalmazta (a pályázat veszteseként hirdette ki). A vizsgálat a döntést követő kapcsolatromboló és kapcsolatépítő válaszokat elemezte, melyet az érintett személy a döntéshozó és a döntésben érintett másik személy felé szándékozott mutatni. Az összefüggéseket illetően három fő eredményt emeltünk ki. Az igazságtalanság és az azt követő válaszok között valóban közvetít a stresszválasz. A kapcsolatromboló és a kapcsolatépítő válaszok egymással párhuzamosan jellemzik a viselkedést, stresszoldó potenciálja a kapcsolatépítésnek is van. A stressz nagyobb részt közvetít az igazságtalanság és a követő válasz között igazságtalanul kapott pozitív elismerés esetén, mint igazságtalan hátratétele esetén, ahol az igazságban való meggyőződöttség a morális elégtételhez józan indokoltságot adhat, közvetlenül.

A vizsgálatba az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásolni képes egyéni jellemzőként az áldozati és a kedvezményezetti érzékenységet (Schmitt és mtsai, 2010 alapján), valamint a proszocialitást (Caprara és mtsai, 2012 alapján) vontuk be. Azzal a várározással éltünk, hogy az áldozati érzékenység felerősíti az igazságtalan hátratétele esetén adott reakciókat, a kedvezményezettségre érzékeny személyektől pedig azt vártuk, hogy az igazságtalan kedvezményezettségre erősíti fel a reakciókat. A proszocialitással kapcsolatban pedig azt vártuk, hogy csendesíti a kapcsolatromboló reakciókat, és erősíti a kapcsolatépítő válaszokat.

A négy függő változóra (kapcsolatrombolás a bírálóval szemben, kapcsolatrombolás a vetélytárral szemben, kapcsolatépítés a bíráló felé, kapcsolatépítés a vetélytárs felé) végzett regressziós vizsgálatot a fokozatos modellépítés módszerével végeztük. E módszer lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy teszteljük, egyre újabb és újabb elemek bevonása mit ad hozzá a modellhez, egy-egy újabb változó bevonásával mely más változók meghatározó szerepe esik, implikálva, hogy az újabb változó bennfoglalja azt a másikat, melynek a szerepe esett.

A regressziós elemzések eredményeit a 10–13. táblázatok foglalják össze.

10. táblázat. Kapcsolatromboló viselkedés a bíráló felé (t: $p < 0,1$; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$)

Változók	1.	2.	3.	4.	5.
<i>nem</i>	-0,01	-0,04	-0,06	-0,06	-0,06
<i>életkor</i>	0,07	0,10*	0,13**	0,11**	0,11**
<i>végzettség</i>	0,02	-0,01	-0,01	-0,05	-0,05
<i>proszocialitás</i>	0,01	0,01	0,02	-0,01	-0,01
<i>eredmény</i>		-0,42**	-0,43**	-0,28**	-0,28**
<i>igazságtalan</i>		0,57**	0,62**	0,46**	0,46**
<i>eredmény * igazságtalan</i>		-0,18**	-0,22**	-0,27**	-0,27**
<i>proszocialitás * igazságtalan</i>		0,09*	0,10*	0,08*	0,07 ^t
<i>áldozati érzékenység</i>			0,15**	0,04	0,04
<i>áldozati érz. * eredmény</i>			-0,11**	-0,06 ^t	-0,06 ^t
<i>áldozati érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,03	-0,05	-0,05
<i>kedvezményezetti érzékenység</i>			-0,01	-0,08 ^t	-0,08
<i>kedvezményezetti érz. * eredmény</i>			0,18**	0,16**	0,16**
<i>kedvez. érz. * eredmény * igazságtalan</i>			0,09*	0,06 ^t	0,06
<i>negatív érzelmek</i>				0,39**	0,39**
<i>negatív érzelmek * proszocialitás</i>					0,04
R^2	0,01	0,55**	0,61**	0,70**	0,70**
F változás	0,37	76,75**	7,11**	70,87**	0,93

11. táblázat. Kapcsolatromboló viselkedés a vetélytárs felé (t: $p < 0,1$; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$)

Változók	1.	2.	3.	4.	5.
<i>nem</i>	0,03	0,02	-0,0	-0,02	-0,02
<i>életkor</i>	-0,03	0,04	0,10 ^t	0,09	0,09
<i>végzettség</i>	0,09	0,03	0,01	-0,02	-0,02
<i>proszocialitás</i>	-0,16*	-0,17**	-0,14*	-0,16**	-0,16**
<i>eredmény</i>		-0,36**	-0,38**	-0,24**	-0,24**
<i>igazságtalan</i>		0,22**	0,25**	0,13*	0,13*
<i>eredmény * igazságtalan</i>		-0,13*	-0,16**	-0,20**	-0,20**
<i>proszocialitás * igazságtalan</i>		-0,06	-0,08	-0,09 ^t	-0,09
<i>áldozati érzékenység</i>			0,23**	0,14*	0,14*
<i>áldozati érz. * eredmény</i>			-0,06	-0,02	-0,02
<i>áldozati érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,04	-0,06	-0,06
<i>kedvezményezetti érzékenység</i>			-0,05	-0,11 ^t	-0,11 ^t
<i>kedvezményezetti érz. * eredmény</i>			0,02	-0,01	-0,01
<i>kedvez. érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,04	-0,07	-0,07
<i>negatív érzelmek</i>				0,34**	0,34**
<i>negatív érzelmek * proszocialitás</i>					0,01
R^2	0,04*	0,22**	0,28**	0,34**	0,34**
F változás	2,51*	15,14**	3,30**	25,29**	0,01

12. táblázat. Kapcsolatépítő viselkedés a bíráló felé (t: $p < 0,1$; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$)

Változók	1.	2.	3.	4.	5.
<i>nem</i>	-0,03	-0,01	-0,02	-0,02	-0,02
<i>életkor</i>	0,02	-0,01	0,01	-0,01	-0,00
<i>végzettség</i>	-0,01	0,04	0,04	0,02	0,02
<i>proszocialitás</i>	-0,05	-0,03	-0,04	-0,05	-0,06
<i>eredmény</i>		-0,12*	-0,13*	-0,05	-0,05
<i>igazságtalan</i>		0,58**	0,59**	0,52**	0,51**
<i>eredmény * igazságtalan</i>		0,04	0,02	-0,01	-0,01
<i>proszocialitás * igazságtalan</i>		0,08	0,07	0,06	-0,05
<i>áldozati érzékenység</i>			0,06	0,01	0,01
<i>áldozati érz. * eredmény</i>			-0,04	-0,02	-0,02
<i>áldozati érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,08	-0,09 ^t	-0,09 ^t
<i>kedvezményezetti érzékenység</i>			0,02	-0,02	-0,02
<i>kedvezményezetti érz. * eredmény</i>			0,09 ^t	0,08	-0,08
<i>kedvez. érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,02	-0,03	-0,04
<i>negatív érzelmek</i>				0,21**	0,21**
<i>negatív érzelmek * proszocialitás</i>					0,04
R^2	0,01	0,36**	0,38**	0,41**	0,41**
F változás	0,21	35,88**	1,30	10,66**	0,42

13. táblázat. Kapcsolatépítő viselkedés a vetélytárs felé (t: $p < 0,1$; *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$)

Változók	1.	2.	3.	4.	5.
<i>nem</i>	-0,01	0,01	0,02	0,02	0,02
<i>életkor</i>	-0,01	-0,08	-0,10 ^t	-0,11 ^t	-0,11 ^t
<i>végzettség</i>	-0,14*	-0,04	-0,03	-0,04	-0,04
<i>proszocialitás</i>	0,22**	0,21**	0,16*	0,15*	0,16**
<i>eredmény</i>		0,37**	0,37**	0,40**	0,41**
<i>igazságtalan</i>		0,19**	0,18**	0,15*	0,16**
<i>eredmény * igazságtalan</i>		0,04	0,03	0,02	0,03
<i>proszocialitás * igazságtalan</i>		0,03	0,03	0,03	0,07
<i>áldozati érzékenység</i>			-0,07	-0,09	-0,08
<i>áldozati érz. * eredmény</i>			-0,01	0,01	0,01
<i>áldozati érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,06	-0,06	-0,05
<i>kedvezményezetti érzékenység</i>			0,10	0,08	0,08
<i>kedvezményezetti érz. * eredmény</i>			0,09 ^t	0,09	0,07
<i>kedvez. érz. * eredmény * igazságtalan</i>			-0,03	-0,04	-0,02
<i>negatív érzelmek</i>				0,09	0,10
<i>negatív érzelmek * proszocialitás</i>					-0,13*
R^2	0,07**	0,24**	0,26**	0,26**	0,28**
F változás	5,23**	13,51**	1,43	1,39	4,30*

Első lépésben a történet szempontjából tematikusan nem releváns egyéni változókat vontuk a modellbe, a demográfiai változókat (nem, életkor, végzettség) és a proszocialitást. Az életkor meghatározó jelentőségű összefüggésben állónak mutatkozott a döntéshozó felé irányuló kapcsolatromboló viselkedéssel (az idősebb többet rombol) és a vetélytárs felé irányuló kapcsolatépítő viselkedéssel (az idősebb kevésbé ápolja a munkatársával a kapcsolatot). Összességében tehát idősebb válaszadóink kevésbé válaszoltak barátságosan, attól függetlenül, hogy milyen válaszlapot töltöttek ki. A proszocialitás ezen első lépésben, és nemcsak ekkor, de jelentőségét minden későbbi lépésben is kitartóan megőrző módon, a vetélytárssal kapcsolatos viselkedéssel függött össze (kevesebb rombolás, több építés). Ezek a hatások az igazságosságtól tehát teljesen függetlenek.

Arra nem számítottunk, hogy az idősebb válaszadók barátságatlanabban viselkednének a döntéshozóval, és kevésbé barátságosan viselkednének a vetélytárssal. A kutatások a proszociális viselkedés és az életkor kapcsolatának vonatkozásában inkább ellenkező irányú kapcsolatot találnak. E kutatások szerint az idősebbek adakozóbbak (Midlarsky és Hannah, 1989; Sze és mtsai, 2012), empátikusabbak (Seider és mtsai, 2010). Ezt a kutatók azzal magyarázzák, hogy az idősebbek számára az aktivitások érzelmi vonatkozásai többet jelentenek, mint az, hogy valamivel mennyit lehet nyerni vagy veszíteni (Carstensen és Charles, 1998). Mivel mintánk 90%-a 45 év alatti korú személy volt, e fentiekben tárgyalt mechanizmus, vagyis, hogy az idősebbeknek könnyebben meglágyul a szíve mások irányába, nem is működhetett. Ellenben az életkor általunk tapasztalt hatását az magyarázhatja, hogy a dolgozó személyek számára talán nagyobb bevonódást kínált a kérdőívben közölt történet (kimeneteltől teljesen függetlenül), és a leírt versenyszituáció több versengő indulatot generált. A tanuló/dolgozó státuszról információt nem gyűjtöttünk, így e feltételezést nem tudjuk ellenőrizni.

A proszocialitásnak az elvárható összefüggései, nevezetesen, hogy a proszociális személyek mutassanak kevesebb kapcsolatromboló megnyilvánulást, és több kapcsolatépítőt, csak a vetélytárs irányában mutatkoztak. A vetélytárs feltehetőleg azonos munkahelyen dolgozik a képzeletbeli főhőssel, ugyanazon a hierarchikus szinten, akár egy részlegen, egy osztályon. A válaszokba belefogalmazott tartalom legalábbis ilyen viszonyt implikál („akadályozom”, „segítek neki”). A proszociális motiváció és proszociális viselkedés a közeli interdependens kapcsolatokban komolyan ki tud bontakozni. Minél közelebb áll a proszociális cselekedetben érintett személy a cselekvőhöz, gyakori interakciók során át annál nagyobb eséllyel tudja a jó gesztusokat jó válaszokkal viszonzni (Rusbult és Agnew, 2010). A döntéshozó egy másik hierarchikus szinten áll, mint a válaszadó. A döntéshozó sokkal kevésbé függ a válaszadótól, mint fordítva. A döntéshozó

irányában gyakorolt gesztusok kevésbé valószínű, hogy egy kölcsönös együttműködésben kibontakozhatnak.

Második lépésben a történetbe foglalt manipulált változóinkat építettük a modellbe, az eredményt és az igazságtalanságot, a kettőt együtt, illetve az igazságtalanságot a proszocialitással együtt. Mindkét manipulált változó a végső elemzésig (5. modell) megtartott határozott összefüggést mutatott a viselkedéssel: jó eredmény és igazságosság esetén gyengébb reakciókat figyelhetünk meg, mint ellenkező esetekben. A rombolás a negatív eredménnyel végződő igazságtalan döntések esetén nagyobb, mint akkor, ha az igazságtalanság előnyös. Az igazságtalanság hatását a proszocialitás is befolyásolta, ugyanis eredményeink szerint a proszociális személyek igazságtalanság esetén a döntéshozóval erősebben szegülnek szembe, mint a kevésbé proszociális személyek.

Az eredmény és az igazságtalanság a józan ész alapján is elvárható módon állt összefüggésben a romboló válaszokkal: rossz eredmény és igazságtalanság esetén több rombolással találkozhattunk. Ezt a frusztráció-agresszió kapcsolattal magyarázhatjuk (Fox és Spector, 1999). A rossz eredmény különösképp frusztráló, ha igazságtalan döntés eredménye, ebben az esetben különösen erős kapcsolatrombolást látunk. Ez az eredményfonákjaként tekinthető annak a tézisnek, melynek a színe, hogy a saját csoportjukon belül az emberek normatartó, igazságos viselkedést várnak, és így viselkednek (Wenzel, 2000).

Az eredménynek és az igazságtalanságnak a kapcsolatépítéssel való kapcsolatai némiképp másként alakulnak. Csakis főhatásokat figyelhetünk meg: az igazságtalanságnak a kapcsolatrendezést fokozó hatásait, legyen szó akár a döntéshozóról, akár a vetélytársról. Az eredménynek azonban a két érintett fél tekintetében ellentétes hatásai jelentkeznek: a jó eredmény nem szükségeltet rendezést a döntéshozóval (ha nincs probléma, a felettséssel való eszmecsere indokolatlannak tűnik). Igényli viszont a kapcsolat ápolását a vetélytárssal, valószínűleg az irigység elővételezett érzését kivédendő. Ezen a ponton mindenképpen érdemes azzal számolni, hogy Fülöp Márta (2009) kutatásai szerint a magyaroknál – ő többek között serdülők kapcsán beszél róla – a győzelem számos érzelmi következménye között a negatív érzelmek élen járnak: mintha a legyőzött vetélytársakkal szemben egyfajta szégyen lenne nyerni. Ennek ismeretében nem is meglepő, ha jó eredmény esetén nagy fokú indíttatást éreztek válaszadóink a vetélytárssal való kapcsolat ápolására.

Különösképpen figyelemreméltó, talán nem várt hatás, a proszocialitásnak az igazságtalansággal együtt való pozitív hatása a döntéshozóval szemben mutatott tiltakozó magatartásra. Korábbi kutatások alapján ismert, hogy a proszocialitás erős morális és társadalmi érzékenységgel is együtt jár, és morális fölháborodás esetén az uralkodó renddel szembeszálló tiltakozó

magatartással, kollektív cselekvéssel is (Fattori és mtsai, 2015; Dovidio és mtsai, 2006; Passini és Morselli, 2011). Kutatásunk szerint a proszocialitás nemcsak társadalmi, de interperszonális szinten is valószínűsíti az igazságtalan döntéshozói magatartással való szembeszállást. A proszociális személy erősebb késztetést érez tehát a társas normák betartására, ami a közösségiességgel végső fokon harmonizál.

Harmadik lépésben a releváns igazságosságérzékenységi komponenseket emeltük be az elemzésbe, az áldozati érzékenységet és a kedvezményezettként való érzékenységet. Természetesen ezen érzékenységeket az eredménnyel és az igazságossággal együtt való hatásukban is vizsgáltuk. Eredményeink szerint az áldozati érzékenység főleg a rombolással van összefüggésben és főleg negatív eredmény esetén, de attól teljesen függetlenül, hogy az az adott negatív esemény igazságos vagy igazságtalan döntés eredménye. A kedvezményezettként való érzékenységnek a hatása pozitív eredmény esetén nem független az igazságtalanságtól, ugyanis szignifikánsan több kapcsolatromboló választ mutatnak a döntéshozó felé a kedvezményezetttségérzékeny személyek igazságtalanul kapott pozitív eredmény esetén.

Az érzékenységekkel kapcsolatban talált összefüggések több szempontból is váratlanok: az áldozati igazságtalanságra való érzékenységgel kapcsolatban meglepő tapasztalat, hogy nem a koncepcióból következő módon működött, vagyis nem az igazságtalan rossz kimenet esetében. Az áldozati érzékeny személyek negatív tapasztalat esetén többet romboltak, igazságosságtól függetlenül, ezentúl még az volt rájuk jellemző, hogy mindentől függetlenül több vetélytárs felé irányuló romboló választ adtak. Mintha az áldozati érzékenység valamiféle ellentéte lenne a proszocialitásnak.

A kedvezményezett érzékeny személyek is mutattak igazságosságfüggetlen választ: pozitív eredmény esetén az igazságosságtól teljesen függetlenül többet vitatták a döntéshozó magatartását (mint aki azt szereti, ha a másik jár jól, a másiknak akar kedvezni). Az áldozati érzékenységnek és a kedvezményezetti érzékenységnek az agresszióval és a proszocialitással való kapcsolatát a szakirodalom eddig is látta (Schmitt és mtsai, 2010; Schlösser és mtsai, 2018), ezek az igazságosságfüggetlen összefüggések ezekkel az eredményekkel összevetve talán nem annyira meglepőek.

Negyedikként a negatív érzelmeket vontuk az elemzésbe, melyek együttjárnak a kapcsolatrombolással és a kapcsolatépítéssel, valamelyest csökkentve az igazságtalanságnak a viselkedésbefolyásoló önálló jelentőségét. A negatív érzelmelek a vetélytárs felé való kapcsolatépítéssel nem mutattak meghatározó jelentőségű összefüggést, illetve, amint az a legvégső (5.) modellből kiderült, csak a kevésbé proszociális személyeknél jelentkezett, hogy erősebb érzelmi feszültség esetén

a vetélytárral szorosabbra vonják a kapcsolatot. (Ne feledjük, a kifejezetten proszociálisok mindentől függetlenül barátságosabbak, és foglalkoznak a kapcsolataikkal, a vetélytársiakkal is.) A negatív érzelmek, azáltal, hogy hozzá tudtak adni a korábbi modell becselőértékéhez (kivéve a vetélytárs felé való kapcsolat-építést), újra aláhúzzák az ötödik fejezetben mediációs elemzésekkel is vizsgált tézist, hogy a stressz közvetítőként (legalább részleges közvetítőként) működik az igazságtalanság és az azt követő válasz között.

Összességében tehát láthattuk, hogy mind a proszocialitásnak, mind az igazságossági érzékenységnek voltak az igazságtalanságra adott válaszokat formáló hatásai.

7.4. A MEGBOCSÁTÁSI HAJLANDÓSÁG ÉS ÖSSZEFÜGGÉSE AZ IGAZSÁGTALANSÁGRA ADOTT VÁLASZOKKAL

A vonásszintű megbocsátásnak kifejezetten a helyzeti megbocsátással való összefüggését vizsgáló kutatások Fehr és Gelfand (2010) metaanalízise alapján a két konstruktum közepesen erős kapcsolatáról árulkodnak.

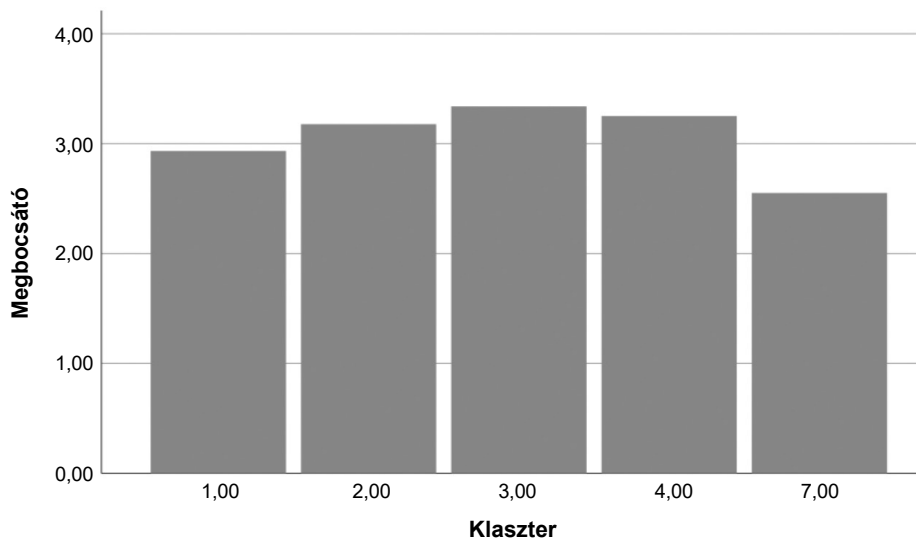
Az elsőként az 5.2. szakaszban bemutatott, majd a 7.2. szakaszban a vallásosság szempontjával kiegészítve utóelemzett kutatásunk adatai lehetőséget nyújtanak arra, hogy megvizsgáljuk, a vonásszintű megbocsátás milyen összefüggésben van az igazságtalanságokra való általában vett érzelmi, viselkedéses (szóvá tevő) és töprengésben tetet öltő reakciókkal. A 4. táblázatba foglalt állításokra adott válaszok érzelmi, viselkedéses és kognitív főkomponensértékeit korreláltattuk a vonásszintű megbocsátás értékével. A Spearman-korreláció ρ -értékeit a 14. táblázat mutatja be. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság kifejezetten az érzelmi válaszokkal mutatott összefüggést, a megbocsátóbb személyek tehát azt mondják magukról, hogy egy sérelem után hamar megnyugszanak.

14. táblázat. A vonásszintű megbocsátási hajlandóság összefüggése az igazságtalanságra adott érzelmi, viselkedéses és a gondolkodásban jelen lévő reakciókkal ($N = 267$)

	2.	3.	4.
1. Vonásszintű megbocsátási hajlandóság	0,41**	-0,05	-0,01
2. Érzelmi reakció – Nyugalom		-0,01	-0,01
3. Viselkedéses reakció – Szóvá tétel			-0,02
4. Gondolkodásbéli reakció – Töprengés			

** $p < 0,01$

Ebben a vizsgálatban a könyvünkben kifejtett mondanivaló – nevezetesen a viszonyosság alternatíváján túl (vagy mellett) létező igazságtalanságra való válasz – szempontjából a legfontosabb eredményünk a „cselekvésben megnyugvó” és a „nemcselekvésben megnyugvó” személyek elkülönítése volt. A 7.2. szakaszban bemutatott diszkriminanciaelemzésből már kiderült, hogy e két csoportba tartozás meghatározói között a vonásmegbocsátás nem játszott szerepet. A 11. ábra alapján azonnal beláthatjuk, miért.

11. ábra. Az egyes klaszterekhez tartozó személyek vonásszintű megbocsátása

Ugyan a vonásszintű megbocsátás tekintetében a klaszterek különbséget mutatnak ($F = 6,580$; $df = 4$; $p < 0,01$), a különbségek nem rendeződtek olyan mintázatba, mely belesimulna e kéts csoportos felosztásba. Emlékeztetésképpen, a „cselekvésben megnyugvó” csoportot a 3-as és 7-es klaszter alkotta (a 7-es történetesen a nemcselekvésben nem nyugszik, de a cselekvés és megnyugvás pozitív összefüggését ez nem illeti). E két csoport, a 3-as és a 7-es, az öt csoport összehasonlításában a két szélsőséget jelenti: a legmegbocsátóbbak a 3-as klaszterbe eső személyek, a legkevésbé megbocsátóak pedig a 7-esbe esők. A varianciaanalízist követő LSD utóelemzés szerint bármelyik klaszter nagyobb vonásmegbocsátással írható le, mint a 7-es klaszter (a p -érték rendre kisebbnek bizonyult, mint $0,03$). Viszont a 3-as klaszterbe eső személyek nemcsak a 7-esbe esőknél megbocsátóbbak, de az 1-esbe esőknél is ($p < 0,02$).

Összességében tehát a vonásmegbocsátással kapcsolatos elemzéseinkben arra jutottunk, hogy az komoly összefüggést mutat az igazságtalanságokra adott

érzelmi reakciókkal, értve ezalatt legfőképpen, hogy milyen gyorsan nyugszanak meg a személyek a sérelmek után. Ez az eredmény harmóniában áll a kötetünkben képviselt állásponttal, mely kifejezetten összekapcsolhatónak tekinti a megbocsátás- és az igazságosságtematikát.

7.5. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezet az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezőkre irányuló kutatásaink eredményeit foglalta össze. Bemutattuk, hogy a proszociális társas értékorientáció már észleleti szinten is képes befolyásolni a későbbi esetleges válaszokat, mivel az együttműködő értékorientációjú személyek elnézőbben ítélik meg a társuk viselkedését a véleményes helyzetekben, vagyis amikor fel is lehet róni a partnernek a viselkedése miatt, hogy sértett bizonyos normákat, de lehet tekinteni az alapvető jó szándékát is. Az együttműködő (proszociális) társas értékorientációjú személyeket viselkedéses szempontból is jellemeztük. Megmutattuk, hogy a romboló természetű konfliktusokba bevonódni sokszor még a másik megdöbbenően pusztító – és általuk is észlelt – viselkedése esetén sem hajlandóak. A megtorlástól következetesen tartózkodó személyek között jóval nagyobb az együttműködő értékorientációjú személyek aránya, mint a konfliktusba bevonódni kész személyek között.

A proszocialitással együtt járó viselkedéses következményeket a proszocialitást a társas értékorientációs mérőeszközhöz képest (Van Lange és mtsai, 1997) más-képpen megragadó kérdőíves mérőeszközzel is vizsgáltuk (Caprara és mtsai, 2012). A nagyobb proszocialitású személyek a vinyettakísérletünkben megjelent pályázatbírálási szituációban – ahol az érintett pályázó szerepét vették föl – mindentől függetlenül kevesebb kapcsolatromboló destruktív és több kapcsolatépítő konstruktív viselkedést mutattak a vetélytárs felé. A proszocialitás azonban nemcsak az azonos szintű vetélytárs felé mutatott viselkedéssel függött össze, de igazságtalanság esetén a döntéshozóval való szembeszállással is, melyet azzal magyaráztunk, hogy a proszociális személyeknek fontosabb lehet a normák betartatása, tekintve, hogy a normák közösségi értékeket fejeznek ki, és a közösségi koordinációt segítik. A proszocialitást más kutatások is összekapcsolják erős morális és társadalmi érzékenységgel, sőt a záró fejezetünkben tárgyalt kollektív cselekvéssel is (Dovidio és mtsai, 2006; Fattori és mtsai, 2015).

Az áldozati és a kedvezményezetti igazságtalanságra való érzékenységet illetően azt a megfigyelést tettük, hogy a velük kapcsolatos összefüggéseknek van egy alapvetően általános, igazságosságfüggetlen szintje, nevezetesen, hogy az áldozati érzékeny személyek inkább, a kedvezményezetti érzékenyek pedig kevésbé bántják

a vetélytársukat. Ezek az eredmények összhangban vannak az áldozati érzékenységgel és a kedvezményezetti érzékenységgel az agresszióval és a proszocialitással általában vett kapcsolatával, mely kapcsolatokra a szakirodalom korábban már rámutatott (Schmitt és mtsai, 2010; Schlösser és mtsai, 2018). Kutatásunkban az általános hatást az eredmény szempontja árnyalta: az áldozati érzékenyek a számukra kedvező eredmény esetén (nyertes a pályázatban) kevesebbet romboltak a döntéshozóval való kapcsolatukban, a kedvezményezettek pedig többet. Az érzékenységek igazságossággal összefüggő kapcsolatai közül viszont csak az sejlett (tendenciaszintű eredmény gyanánt), mely szerint az áldozati érzékeny személyek igazságtalan negatív eredmény esetén kevesebb konstruktív viselkedéssel közelítenek a döntéshozó felé. Meglátásunk szerint az érzékenységi konstruktum jelentésének pontosításához nagy szükség lenne olyan vizsgálati eredményekre, melyek meggyőznek bennünket arról, hogy az igazságosságra való érzékenység egyes komponensei valójában is az igazságtalanságokra való reakciókat jósolják be.

A vallásosság vonatkozásában bemutatott eredményünk szerint a vallásos személyekre különösképpen jellemző, hogy az őket érő igazságtalanságokra adott válaszaikat – önbeszámolóik szerint – a mértéktartás jellemzi, és az a nézet, hogy az igazságtalanságot viszonzó válaszok inkább megzavarják az ember nyugalalmát, a feszültségek ezek nélkül a destruktív válaszreakciók nélkül is megszűnnek, sőt, inkább azok nélkül szűnnek meg. Noha ez az eredményünk teljes mértékben beleillett a vallásossággal kapcsolatban elvi alapon megfogalmazott, az igazságtalanságokra adott válaszokat érintő elvárásainkba, fontos megjegyezni, hogy a nemcselekvés eme filozófiája a nem vallásos személyeknél is többségi volt, ha nem is annyira egyeduralkodó. Az önbeszámolókra építő kérdőív vizsgálatunk eredményei még meggyőzőbbek lennének, ha viselkedés adatokkal is meg tudnánk azokat támogatni.

A vonásszintű megbocsátási hajlandósággal (Berry és mtsai, 2005) kapcsolatban leírt legfontosabb megfigyelésünk, hogy az közepesen erős összefüggést mutatott az igazságtalanságra adott válaszok érzelmi komponensével, mely eredmény újabb adalékot jelentett számunkra azt illetően, hogy az igazságosságkutatás és a megbocsátáskutatás egészen közeli relációba állítható egymással.

A hetedik fejezetben bemutatott kutatásokba bevont személyi tényezők nem fedték le tökéletesen a hatodik fejezetben tárgyaltakat (az igazságos világba vetett hitre vonatkozó mérés egyik vizsgálatunkban sem fordult elő). Sőt, bevonhattuk volna akár a Haidt és Joseph (2004) által kínált „morális alapok” koncepciót is az egyéni változók sorába. De legfőképpen, nagy szükség lenne olyan vizsgálatokra, ahol az egyéni tényezők minél szélesebb körének az egyidejű mérésére kerülne sor, hogy e változók hatásai egymáshoz képest is értékelhetők legyenek. Későbbi kutatásainknak ilyen vizsgálatok folytatása is lehet célkitűzése.

8. A döntéshozó törekvése az igazságosságra, és válaszai az igazságtalanságra

A könyv első hét fejezetében a pszichológiai igazságosságtematikát, és az igazságtalanságra adott válaszokat jellemzően az érintettek válaszaira, azon belül is főleg a sértettek reakcióira összpontosítva tárgyaltuk. Az előszóban előrevetítettük, hogy Schmitt és munkatársainak (2010) az igazságtalanságra való érzékenység kapcsán bevezetett különbségtevésével összhangban, mely az áldozati, a kedvezményezettként való, a döntéshozói és a tanú nézőpontjából való érzékenységet különbözteti meg, az igazságtalanságra adott reakciókat is a szerepeket szétválasztva tárgyaljuk. Az áldozati és a kedvezményezettként való szerep érintett szerepek. Noha arányait tekintve a korábbi fejezetek kissé eltolódtak az áldozati szerepben adott reakciók tárgyalása felé, a kedvezményezett szerepben adott reakciókat is érintettük. Például a második fejezetben, amikor a viszonyosság jegyében a jutalmak meghálálása volt a téma (2.3.2. szakasz), vagy a hetedik fejezetben, ahol azt láttuk, hogy a kedvezményezettséggel kapcsolatban érzékeny személy vitatja a neki kedvezményt adó döntéshozó ítéletének jogosságát (7.3. szakasz).

A következő két fejezet más szemszögből elemzi az igazságtalanságra adott válaszokat. E nyolcadik a döntéshozó reakcióit veszi számba, különös hangsúlyt helyezve a kapcsolat- és egyensúly-helyreállító gyakorlatokra, azon belül is a kompenzációra, illetve a bocsánatkérésre. A kilencedik fejezetben pedig a tanú helyzetben adott reakciókról lesz szó.

8.1. A DÖNTÉSHOZÓK IGAZSÁGOSÁGRA VALÓ TÖREKVÉSE ÉS AZ ETIKUS VEZETÉS

Egy tökéletesen igazságos világban nem születnének igazságtalan döntések, és ha így lenne, nem élnének át annyian igazságtalanságot. Mivel a döntéshozói szerep kezdeményező, könnyű belátni, milyen nagy a felelőssége a döntéshozóknak, vezetőknak abban (is), hogy lehetőleg minél kevesebb olyan feszültség keletkezzen környezetükben, melyet az igazságtalan döntések okoznak. Noha egy ilyen világ a maga tökéletességével utópisztikus, az emberek szemében az igazságosságra való törekvés a mindennapi életben is a mindenkori döntéshozókkal szemben támasztott egyik legfontosabb követelmény. Az igazságosságra törekvő

döntéshozó felé, például a szervezetekben egy vezető felé, a beosztottak bizalommal fordulnak (Tyler, 1989, 1994). Az igazságos szervezetekben a tagok jó hozzáállást mutatnak a szervezethez, többek közt elégedettebbek, elkötelezettebbek, és a vezetői döntésekkel kapcsolatban engedelmesebbek (pl. Judge és Kam-meyer-Mueller, 2012).

Az „etikus vezető” szélesebb spektrumú fogalma újabban vált igen népszerűvé az olyan vezetők jelölésére, akik az igazságosságon túl még számos más morális, normatív törekvést is mutatnak. Az etikus vezetésnek a Brown és munkatársai (2005) által kidolgozott mérése az igazságosságon túl többek között arra vonatkozik, hogy a vezető személyes élete mennyire normakövető, etikus, mennyire beszéli át a munkával kapcsolatos morális vonatkozású kérdéseket a beosztottjaival, és mennyire mutat példát azzal kapcsolatban, hogyan lehet kezelni az etikai vonatkozású munkahelyi ügyeket. Kutatások egész sora mutatott rá, hogy az etikusnak észlelt vezetők milyen jó hatásúak a szervezeti folyamatokra, szervezeti attitűdökre (pl. Xu és mtsai, 2016; Brown és mtsai, 2005).

Hibákat mindazonáltal mindenki elkövet, s a vezető igazságossága, moralitása abban is megmutatkozhat, ahogyan a saját hibáit kezeli. Az első fejezetben tárgyaltuk, hogy a procedurális igazságosság egyik aspektusa a döntések korrigálhatósága, amin azt értettük, hogy jót tesz a döntési folyamatok igazságosságának, ha az eredményeket új háttérinformációk birtokában újra lehet gondolni. Sokszor azonban a sérelmes döntés visszavonhatatlan, a sértés érvényteleníthetetlen. Ilyenkor is elrendezheti azonban a döntéshozó a kialakult igazságtalanságot, orvosolhatja az általa generált rossz érzéseket, ha morális gesztusokat tesz, kárpótol és/vagy bocsánatot kér.

8.2. A DÖNTÉSHOZÓ PROSZOCIÁLIS LEHETŐSÉGEI AZ ÁLTALA ELKÖVETETT IGAZSÁGTALANSÁG UTÁN: A KÁRPÓTLÁS

Nem mindegy, a saját hibáira hogyan reagál a hibát elkövető döntéshozó. Lehet immorális öngazoló módon be nem látni a hibát, akár tetézve ezt a rossz döntéssel amúgy is sújtott károsult hibáztatásával, belőle eredő okot keresve és találva a „megérdemelt” hátratétele mögött. Az igazságosságra törekvő vezető azonban belátja hibáját, és szeretné helyrehozni az általa generált igazságtalanságot. Megteheti ezt úgy is, hogy kárpótolja a károsultat, de bocsánatot is kérhet tőle.

A kárpótlás valamilyen ellenszolgáltatás nyújtása a sérelmet elszenvedett félnek, a bocsánatkérés pedig a vétség elismerése és a kapcsolat folytatása iránti igény kifejezése. A kárpótlás közvetlenül nem tartalmaz együttérzést. Nincs

benne direkt módon az, hogy a sérelmet okozó fél elismerné bűnösségét, sem az, hogy sokra értékeli a kapcsolatot, és szeretné, ha az fennmaradna. Mégis, a kárpótlás magában hordoz egyfajta bocsánatkérést, tekintve, hogy a két viselkedés a tapasztalat szerint jellemzően együtt jár (Doosje és mtsai, 1998).

A kárpótlás közvetlen célja, hogy a két fél kapcsolatában helyreálljon az egyensúlyi helyzet, ami felbomlott a sérelmet követően (Fehr és Gelfand, 2010). Egy sérelem után a kárpótlásra való igény a kapcsolati egyensúlyról szól. Ha vagy a sértő, vagy egy intézmény nem kárpótol, a sértett maga is visszavághat, bosszút állva juttatva magát kompenzációhoz. Ugyan a szimmetria fontos alapelve a kapcsolaton belüli igazságosság helyreállításának (Tripp és mtsai, 2002), a kárpótlás értékének nem feltétlenül kell megfelelni károkozás mértékének. A kárpótlás ténye már önmagában utal jóvátételi szándékra (Flynn és Adams, 2009; Papp és mtsai, 2013).

Üzleti kapcsolatokban gyakori, hogy a sérelem valamilyen anyagi kár okozásával jár együtt, ebben az esetben a legáltalánosabb kárpótlási forma az anyagi kártérítés (Desmet és mtsai, 2010). Kárpótolni azonban nem csak az anyagi természetű sérelmeket lehet, gondoljunk csak például arra, amikor a szülő nem tartja be ígéretét gyermekének egy vágyott programmal kapcsolatban, de utána elviszi valami más vonzó eseményre.

A legtöbb tanulmány szerint a kárpótlás csökkenti a sértett neheztelését (Bottom és mtsai, 2002; Scher és Darley, 1997; Schmitt és mtsai, 2004). A kárpótlás nem minden helyzethez illik azonban egyformán. A megfogható ellentétben „be nem árazható” sérelmekhez (pl. becsületsértésekhez) kevésbé illik, mint például az anyagi veszteségekhez (De Cremer, 2010). Papp és Kovács (2015) pedig arra jutottak, hogy a kárpótlás inkább a lazább kapcsolatokban segíti a rossz érzések enyhülését, a bocsánatkérés pedig a közelebbi kapcsolatokban járul inkább hozzá a bizalom helyreállításához, a kapcsolat folytatásához. A kárpótlás más jóvátételi gesztusok hatásával is kapcsolatba léphet. Például Schmitt és munkatársai (2004) arra mutatnak rá, hogy a szolidaritás kifejezésével egyidejűleg történő kompenzációnyújtás nemcsak hogy egyértelműsíti a jóvátételi szándékot, de kiteljesíti a sértett megbocsátó magatartását.

Egyik kutatásunkban magunk is rámutattunk a kárpótlás megbocsátást segítő hatására (Papp és mtsai, 2013). Azzal gazdagítottuk a kárpótlás pozitív hatásáról való tudást, hogy rámutattunk, a kárpótlásnak sokszor inkább a ténye, mint a nagysága számít. A sértő felé való megbocsátáshoz – legalábbis apró sérelmek esetén – elégséges egyfajta szabály által előírt alapértelmezett „rendszerkárpótlás” (ami ezzel mintegy elismeri, hogy a sértettnek igaza van). Egy efféle alapértelmezett kárpótlás még jobb hatású is lehet a sértő és sértett kapcsolatára nézve, mint az, ha a sértő saját maga dönt az igazságtalanság ellentételezéséről.

8.3. KÉRJEN-E BOCSÁNATOT A DÖNTÉSHOZÓ? HOGYAN KÉRJEN BOCSÁNATOT A MEGBOCSÁTÁST SEGÍTENDŐ ÉS A BIZALMAT HELYREÁLLÍTANDÓ?

A bocsánatkérés egyike a sértést elkövető cselekvő leghatásosabb kapcsolat-helyreállító eszközeinek. Longitudinális vizsgálatok alapján például egy közeli kapcsolatban megélt sértést követően a sértett nagyobb valószínűséggel jut el a megbocsátásig, ha a sértő bocsánatot kért tőle, és megbánást tanúsít a történetek miatt (Bono és mtsai, 2008). A bocsánatkérés hatásosságát a mellétett anyagi kárpótlás emelheti (Mungan, 2012).

A bocsánatkérés hatékonysága persze még sok más tényezőtől függ, például a szándékosan elkövetettnek ítélt sértést követő bocsánatkérést akár manipulációnak is tarthatja a sértett, mely a befolyásolásnak való ellenállást válthat ki belőle, nehezítve a megbocsátást (Struthers és mtsai, 2008). Kis és Kovács (2013) is arra jutottak, hogy egy súlyos morális vétség után tett szolidáris bocsánatkérés nemhogy nem javította, de még meg is nehezítette a sértett megbocsátását. (Nem megvédeni a hozzátartozót az őt jelenlétén kívül érő nyilvános rágalmozással szemben, vagyis a lojalitás hiánya volt a morális vétség.)

A sértéseket követően a kapcsolatok folytatását feltétlenül akadályozza, ha a sértett a sérelem után más helyzetekre is továbbviszi a rossz érzéseit a másikkal kapcsolatban, és nem tud neki jó dolgokat kívánni, vagyis nem tud megbocsátani (Rye és mtsai, 2001). Továbbá nem tudja azt feltételezni a másikról, hogy az ő (a sértett) kiszolgáltatott helyzetével a jövőben nem él vissza, vagyis nem tud bízni – a bizalom Deutsch által adott definíciója alapján, mely szerint akkor bízunk, ha a másikról azt feltételezzük, hogy – noha megtehetné – nem fog visszaélni helyzetével (Deutsch, 1973).

A bizalom megközelíthető érzelmi oldalról is, de racionális, stratégiai oldalról is (Kramer, 1999). Az érzelmi alapú bizalom az összetartozásból, a szeretetből és a kapcsolatból indul ki, amikor a másiktól jót vár (pl. Poppo és mtsai, 2016; McAlister, 1995). A racionális (sokszor kalkulusalapúnak nevezett) bizalom logikai úton feltételezi, hogy a másik a közösen ismert és elfogadott játékszabályok alapján belátja, hogy egyedül az együttműködő, nem pedig a másikat kihasználó viselkedésnek van értelme (pl. Murphy és Ackermann, 2015; Robinson, 1996).

Ha a kapcsolatban az egyik fél rácáfol ezekre a bizalomalapú várakozásokra, nemcsak a nehezítés elengedésére (a megbocsátásra) lehet szükség, de arra is, hogy a sértettnek racionális értelemben bizonyossága legyen azzal kapcsolatban, hogy a károkozó tudja, hogy mi rosszat követett el, sajnálja azt, tanul belőle, és legközelebb máshogy kíván viselkedni. Ez a bizalom-helyreállítás stratégiai előfeltétele. Ez utóbbi előfeltételt segítheti, ha a sértő kifejezi, hogy tudja, hol hibázott.

A megbocsátást persze nemcsak a bocsánatkérés befolyásolhatja, de számos személyiségjeggyel is kapcsolatban áll. Így többek között az emocionálisan stabil személyek (Walker és Gorsuch, 2002), a nagyobb általános megbocsátási hajlandósággal jellemezhető személyek (Berry és mtsai, 2005), és a vallásos személyek (Fox és Thomas, 2008) kevésbé haragtartók. A megbocsátás a helyzettől, így a konkrét sértéstől és a kapcsolattól magától is nagyban függ.

8.3.1. A vétséget elismerő bocsánatkérés hatása: elméleti bevezetés

A következőkben egy olyan vizsgálatot mutatunk be részletesebben (Kovács és Papp, 2019), mely a bocsánatkérés tartalmának a hatását vizsgálta a megbocsátásra és a bizalomra. A pszichológiai kutatás jellemzően nem tesz különbséget bocsánatkérés és bocsánatkérés között. A legtöbb vizsgálat úgy operacionalizálja a bocsánatkérést, hogy a nagyon egyszerű „bocsánatot kérek” („*I am sorry*”) feltételt különbözteti meg a „nincs bocsánatkérés” („*no apology*”) feltételtől, és nem dolgozik a bocsánatkérés során alkalmazott különböző tartalmi elemek kérdésével (Fehr és Gelfand, 2010). Mindamellet akad néhány kutatás, mely mégis foglalkozik a bocsánatkérés tartalmával. Például Lewicki és munkatársai (2016) szerint a részletezőbb, többkomponensű bocsánatkérések hatásosabbak, mint az egyszerű bocsánatkérések, hozzátevé, hogy a személyes integritást (a büszkeséget) sértő viselkedés után kevésbé működik a bocsánatkérés. Schlenker és Darby (1981) alapján a különböző komponensek a következők: (1) a bocsánatkérő szándék deklarációja, (2) a bánkódás kifejezése, (3) a segítség felajánlása a helyreállításban, (4) önbüntetés, (5) direkt próbálkozások arra, hogy a bocsánatot elnyerje a sértő. Fehr és Gelfand (2010) a kárpótlási, az empátiát kifejező és a vétséget normasértésként elismerő tartalmakat különböztette meg.

Vizsgálatunk legfőbb újítása a „normasértést elismerő” és a normasértést el nem ismerő, úgynevezett „kapcsolati mentetetőző” bocsánatkérés közötti megkülönböztetés. Mindkettő tartalmazza a bocsánatkérést. Azonban míg a normasértést elismerő explicit módon kommunikálja, hogy az elkövető tudja, hogy mit kellett volna másképp tennie, a kapcsolati mentetetőző bocsánatkérés azt fejezi ki, hogy az elkövető látja, hogy a másik megbántódott, sajnálja azt, szeretné helyreállítani a kapcsolatot, de nem igazán érti, hogy a másik miért sértődött meg, talán még vitatja is, hogy arra volt-e neki oka.

A bocsánatkérés működésével összefüggésben McCullough és munkatársai (1997) a sértett felől a sértő felé érzett empátiát emelik ki. Az empátiát a vétség feletti bánkódás válthatja ki. A sértett szolidáris a sértőnek a saját vétsége feletti bánkódásával. Tehát a szerzők a sértő büntudatának a sértettre való érzelmi

hatását hangsúlyozzák. Felfogásunk szerint azonban a vétség feletti bánkódás, különösképpen, ha az a vétség elismerésével jár együtt, egyúttal esély a változásra, változtatásra, kiigazításra. Kutatásunkban a sértő saját vétségének az általa való tisztán látását *belátásként* emlegetjük, a sértettben erről való benyomást pedig *észlelt belátásként*.

Feltételezzük, hogy a hibát elismerő, belátó bocsánatkérést a sértett inkább észleli belátásként, mint a kapcsolati mentegetőzőt, az észlelt belátás pedig hozzájárul mind a megbocsátáshoz, mind a bizalom újraépüléséhez.

Vizsgálati kérdések és hipotézisek. Kutatásunk különböző bocsánatkérési tartalmak hatását vizsgálta tehát a megbocsátásra és a bizalomra, az általános megbocsátási hajlandóság és a vallásosság függvényében is.

Legfőbb kérdésünk, hogy mi a szerepe az észlelt belátásnak (és a feltételezhetően mögötte lévő vétséget elismerő bocsánatkérésnek) a megbocsátás formálásában. Feltételezésünk szerint a sértésért való bocsánatkérés a sértettben a normasértésért való felelősségvállalás és bánkódás (belátás) észleletén keresztül váltja ki a megbocsátást (H₁).

További kérdésünk, hogy mi a szerepe az észlelt belátásnak a bizalom formálásában. Feltételezésünk szerint az észlelt belátás egyrészt megbocsátáshoz vezet, a megbocsátás pedig a bizalom érzelmi előfeltételeként bizalom-helyreállításhoz. Másrészt az észlelt belátás direkt módon is hozzájárulhat a bizalom regenerációjához, mivel stratégiai értelemben ad okot bizakodásra, ha látja a sértett, hogy a sértő belátta, hogy mit hol hibázott (H₂).

Továbbá a más kutatásokban a megbocsátással kapcsolatban álló személyes tényezőket (vallásosság és általános megbocsátási hajlandóság) esetünkben is kapcsolatban állónak várjuk a megbocsátással.

8.3.2. Módszer

Vizsgálatunkban vinyettamódszerrel éltünk, vagyis az adatgyűjtés során válaszadóink egy kérdőív háromféle változatának egyikével találtak véletlenszerűen. Mint a vinyettaeljárásokban általában (Kovács, 2015), a háromféle kérdőív minden tekintetben tökéletesen egyforma volt, kivéve a manipulált változót. A manipulált változó esetünkben a bocsánatkérés tartalma volt. A mérőeszköz az informált beleegyező nyilatkozat megtörténte, és demográfiai adatok felmérése után bemutatott egy minden változatban ugyanolyan formában leírt sérelmet, amely kapcsán a sértett helyébe kellett képzelnie magát a válaszadónak, s meg kellett mondania, mennyire haragudna a másokra. Ezután a sére-

lemmel kapcsolatban – különös tekintettel arra, hogy a sértést követte-e bocsánatkérés, és ha követte, az belátó vagy mentegetőző volt – a három különböző változatban különféle információkat kaptak a személyek. Ezt követően válaszolniuk kellett azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak a sértő félről, mit éreznek iránta. Majd arról hoztak döntést, hogy a sérelmet követően egy bizalmat igénylő helyzetben mennyi bizalmat szavaznának a nekik ezelőtt sérelmet okozó személynek. Zárasképpen személyiségtulajdonságaikat érintő kérdésekre adtak választ.

Demográfiai kérdések. A válaszadók jelölték nemüket, végzettségüket és korukat. Az alapvető demográfiai kérdések után információt gyűjtöttünk a válaszadó vallásosságáról. Erre azért volt szükség, mert a főképp nyugati kultúrákban adatokat gyűjtő kutatás a vallásosságot a megbocsátással összefüggésben lévőnek szokta találni, rímelve arra (is), hogy a megbocsátáskészség a keresztyéneknél erős normatív elvárás (a további érveket lásd könyvünk 6.4. pontja alatt kifejtve). A vallásosságot felmérő két állítás, mellyel kapcsolatban hétfokú skálán jelölték egyetértésüket, a „Vallásos embernek tartom magam.” és a „Rendszeres vallásgyakorló vagyok.” állítások ($\alpha = 0,88$). Elemzéseinkben a vallásosság mutatójaként az átlaguk szerepel.

A sérelem. A sérelem elképzelt volt, és a sértett helyzetébe kellett a válaszadónak magát beleélnie, és válaszolni kérdéseinkre. A válaszadó a kapó fél, a sértő pedig az elosztó fél szerepét töltötte be egy diktátorjátékban (Kahneman és Tversky, 1986), ami a vizsgálóeszközben elmondottak szerint már korábban lezajlott, és a sértő fél tízből mindössze egyetlen zsetont adott a játékban a kapónak. A diktátorjáték egyszerű forgatókönyve szerint az elosztó szerepben lévő személy eldönti, hogy közte és egy vele párba osztott másik személy (a kapó) között hogyan oszt el egy 10 egységnyi vagyont, abból mennyit ad a kapónak, és mennyit tart meg magának. A kapó félnek a döntést egyszerűen tudomásul kell venni, fellebbezni nincs módja. A diktátorjátékokkal kapcsolatos szakirodalmi tapasztalatok alapján ez az egy egységnyi felajánlás egy ilyen helyzetben nagyon kevés, ennél az emberek átlagosan sokkal többet szoktak adni (Camerer, 2003). Számíthattunk tehát rá, hogy a sérelmet neheztelés követi.

A sérelmet követő harag. A sérelem elolvasása után a válaszadók ötfokú skálán fejezték ki, hogy egy ilyen szituációban mennyire éreznék magukat meglepettnek, haragosnak, csalódottnak, dühösnek, mennyire neheztelnének. Az öt negatív érzelemre adott válasz megfelelő összetartást mutatott ($\alpha = 0,85$), így az átlagukat a bocsánatkérést megelőző harag fokmérőjének tekintjük.

Bocsánatkérés. A kontrollfeltételben nem követte semmiféle bocsánatkérés a sérelmet. A kapcsolati mentegetőző feltételben azt mondta a sértő, hogy „Sajnálom, ha valamivel megbántottalak.” A valódi bocsánatkérési feltételben pedig azt mondta, hogy „Sajnálom, túl mohó voltam, többet kellett volna adnom.”

A bocsánatkérést követő észlelt belátás. Az észlelt belátást ötfokú skálán mértük, három itemmel, nevezetesen „A másik sajnálja, hogy megbántódtam.”, „A másik pontosan tudja, hogy rosszat tett az előbb.” és „A másik bánja, hogy rosszat tett az előbb.” állításokkal való egyetértéssel. A három skálán adott válaszok megfelelő összetartást mutattak ($\alpha = 0,85$), az átlagukat az észlelt belátás fokmérőjének tekintjük.

A bocsánatkérést követő megbocsátás. Négy állítással kapcsolatban fejezték ki a válaszadók ötfokú skálán az egyetértésüket, a „Haragszok a másokra.”, „Megbocsátottam a másoknak.”, „Szeretnék revánsot venni a másikon.” és a „Többet nem szeretnék a másikkal kapcsolatban lenni.” állításokkal kapcsolatban. A négy állítás közül a második egyenes, a többi három pedig fordított item volt, melyekkel való kis fokú egyetértés a megbocsátás fokmérője. Mivel a négy állításra adott válaszok a megfelelő megfordítások után nem mutattak elégséges összetartást ($\alpha = 0,67$), a megbocsátás fokmérőjének a „Megbocsátottam a másoknak.” itemre adott választ tekintjük.

A bocsánatkérést követő bizalom. Vizsgálatunkban a bizalmat viselkedés szinten ragadtuk meg az arra alkalmas bizalomjátékkal (Berg és mtsai, 1995). Ugyan a bizalomjáték lényegét ismertettük már a 2.3.2. szakaszban, röviden ezen a ponton ezt újra megteesszük. A bizalomjátékban két szerep van, a megbízó szerep (1. lépésben ő hoz döntést) és a megbízott szerep (2. lépésben pedig ő hoz döntést). A megbízó először eldönti, mennyit bíz a megbízottra 10 egységnyi pénzből. A megbízottnál a kapott pénz megháromszorozódik. Utána a megbízott eldönti, szolgáltat-e vissza valamennyit a megbízó felé a nála lévő pénzből. Ha a megbízó bíz a megbízott jóindulatában, sok erőforrást odaad neki, bízva benne, hogy a megbízott hálás lesz, és ez majd tükröződik is a viselkedésében. A diktátorjátékbeli sértő ajánlat megtapasztalását követő bizalomjátékban mutatott bizalom a sérelmet követő megbocsátás fokmérőjeként jelent meg korábbi kutatásokban (De Cremer, 2010). A jelen kutatásban azonban a bizalmat szétválasztottuk a megbocsátástól: a megbocsátást önbeszámoló alapján mértük, a bizalomjátékban átadott erőforrások mértékét pedig a bizalom mutatójának tekintettük.

Általános megbocsátási hajlandóság. Mérésére a Berry és munkatársai (2005) által kifejlesztett általános megbocsátási hajlandóságot mérő skálát alkalmaztuk, mely 10 állításból áll (köztük öt fordított), melyekkel kapcsolatban hétfokú skálán kell kifejezni az egyetértést. Olyan tartalmú kijelentések ezek, mint például „Mindig megbocsátottam azoknak, akik bántottak.” vagy „Megbocsátó ember vagyok.” A 10 állításra adott válasz konzisztenciája kiválóan bizonyult ($\alpha = 0,81$), átlaguk az általános megbocsátási hajlandóság mutatója.

A vizsgálati minta jellemzői. A válaszadó személyek ismerőseink, és ismerőseink ismerősei köréhez tartoztak. E-mailben buzdítottuk ismerőseinket a levélben feltüntetett linken elérhető rövid kérdőív kitöltésére. A 130 válaszadó személy nagy része nő volt (102 személy), fele (66 személy) középiskolai végzettségű (minden bizonnyal egyetemista, hiszen egyetemi oktatóként diákjainkat is buzdítottuk a részvételre), 64 személy pedig egyetemi vagy főiskolai végzettségű. Életkorukat tekintve válaszadóink 65%-a 30 év alatti, 7%-a pedig 50 év fölötti korú volt (legidősebb válaszadónk egy 68 éves személy volt). A vallásosság tekintetében a válaszadók 20%-áról jelenthető ki, hogy inkább vallásos, mint nem vallásos (vagyis a vallásosságot illető pontszáma 4 fölötti értékű).

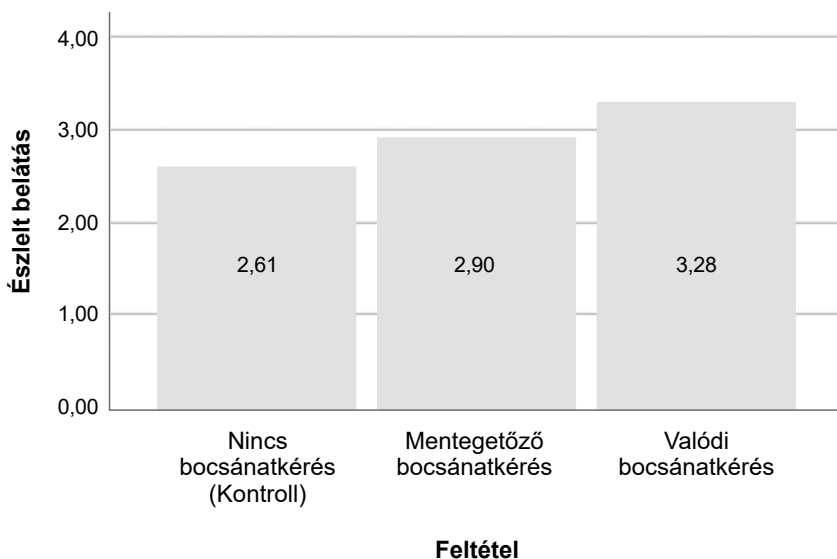
8.3.3. *Eredmények*

Mielőtt a különböző vizsgálati feltételekben kapott eredményeinket összevetnénk, ellenőrizzük, hogy vajon a válaszadók a kényelmi adatgyűjtésünk során valóban véletlenszerűen kerültek-e be a vizsgálati feltételekbe. Vajon a feltételek között tényleg csak a bocsánatkérés tartalma tesz-e különbséget, vagy esetleg a különböző csoportok különbözőek nem, életkor, iskolázottság, vallás vagy megbocsátási hajlandóság tekintetében, esetleg különböző mértékben éltek át neheztelést a sértés kapcsán, még mielőtt szétváltak volna a feltételek forgatókönyvei a bocsánatkérés tartalma szerint. A feltételekbe eső személyek nemi összetétele a függetlenségvizsgálat szerint nem különbözött, $df = (2, 130)$, $\chi^2 = 1,40$, $p = 0,50$. Az egyszempontos varianciaanalízis-elemzések eredményei szerint a különböző feltételekbe eső személyek a többi változó vonatkozásában sem mutattak eltérést, $df = (2, 129)$, $F < 2,26$ és $p > 0,10$, bármilyen összevetésben.

A vizsgálatban a sértőnek a saját vétségére való rálátását kontrolláltuk. Célunk szerint a bocsánatkérés elmaradásához képest nagyobb mértékben kellene a belátás benyomását kelteni, ha a sértő kifejezi, hogy „valamit elkövettem, de nem tudom pontosan, hogy mit, de szeretném, ha megbocsátanál” (mentegetőző bocsánatkérés). Továbbá a belátásnak még ennél is erősebb benyomását kellene

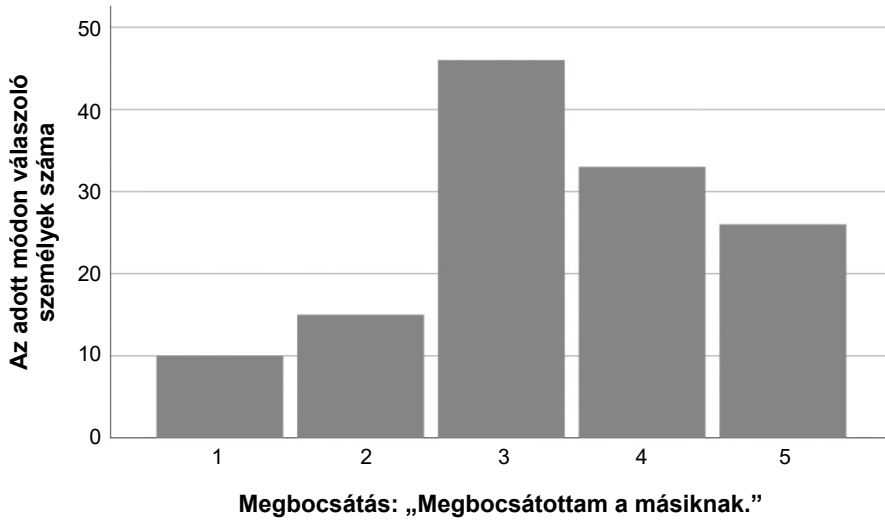
keltenie annak, ha a sértő azt kommunikálja, hogy „pontosan tudom, hogy hibáztam, és sajnálom, szégyellem” (valódi bocsánatkérés).

A manipuláció sikerességét egyszempontos varianciaanalízissel teszteltük, mely szerint a három feltételben észlelt belátás tekintetében szignifikáns különbséget figyelhetünk meg, $df = (2, 129)$, $F = 4,57$, $p = 0,01$. A 12. ábrán látható, hogy a csoportok közötti különbségek a manipulációs szándékunk szerint alakultak. A varianciaanalízist követő LSD post hoc teszt eredménye szerint a valódi bocsánatkérés és a kontrollfeltételek az észlelt belátás tekintetében szignifikánsan különböznek, $p < 0,01$, a valódi és a mentegetőző feltételek marginálisan szignifikáns mértékben különböznek, $p = 0,07$, a kontroll- és a mentegetőző feltételek pedig nem különböznek, $p = 0,16$.

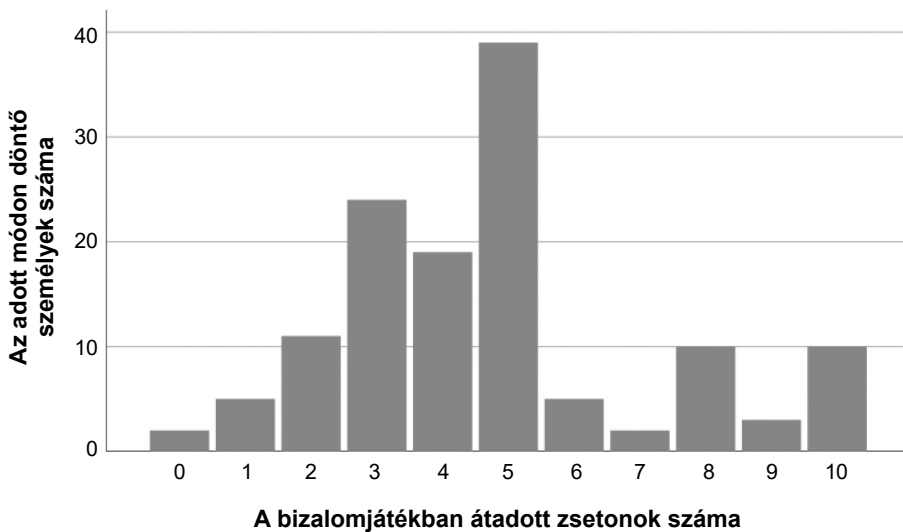

12. ábra. Az észlelt belátás a bocsánatkérés tartalmának függvényében

A legfőbb függő változóink, melyeknek alakulásával kapcsolatban elvárásokat fogalmaztunk meg, a megbocsátás és a bizalom volt. A 13. és 14. ábrákon jól látható, hogy mindkét változó kellő változatosságot mutatott ahhoz, hogy indokoltan tarthassuk a kérdést, e változók mely más változók függvényében alakultak úgy, ahogyan alakultak.

13. ábra. A megbocsátásválaszok eloszlása

14. ábra. A bizalomjátékban átadott zsetonok számának eloszlása

A 15. táblázat a legfőbb változók Spearman-korrelációját mutatja be. A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalabbak, az alacsonyabb végzettségűek, továbbá azok, akik felé érkezett bocsánatkérés (lehetőleg a vétség elismerését magába foglaló) inkább megbocsátottak. A megbocsátás pozitív összefüggést

mutatott továbbá az észlelt belátással, az általános megbocsátási hajlandósággal és a bizalommal. A bizalom a megbocsátáson túl az észlelt belátással és a vallásossággal függött össze pozitívan.

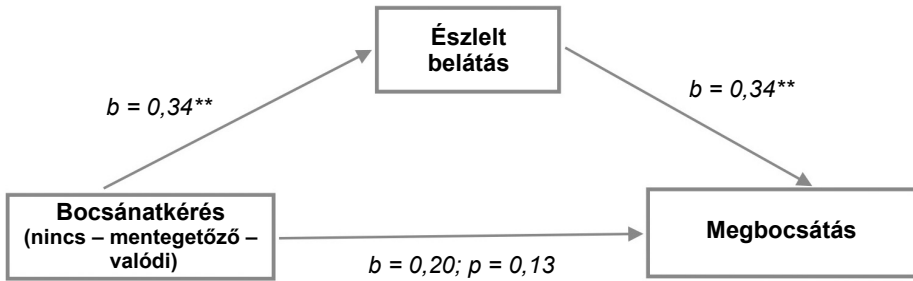
15. táblázat. A változók összefüggései. A változók neve mellett zárójelben a változók lehetséges értékei. A táblázat *rho*-értékeket mutat.

Változók	Mean	SD	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. nem (1-2)	1,78	0,41	0,04	0,06	0,01	-0,06	-0,04	-0,05	-0,07	0,00
2. Életkor (18-68)	28,96	11,49		0,65**	-0,07	-0,10	-0,11	-0,23	-0,01	-0,03
3. Végzettség (1-4)	2,89	0,95			-0,07	-0,09	-0,05	-0,25**	-0,14	0,03
4. Vallásosság (1-7)	2,68	1,70				-0,03	0,09	0,14	0,23**	-0,01
5. Feltétel (1-2-3)							0,25**	0,20*	-0,04	-0,06
6. Észlelt belátás (1-5)	2,93	1,01						0,28**	0,26**	0,02
7. Megbocsátás (1-5)	3,38	1,16							0,26**	0,29**
8. Bizalom (0-10)	4,78	2,39								0,15
9. Megbocsátási hajlandóság (1-7)	4,47	1,05								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

A legfőbb függő változóink, a megbocsátás és a bizalom, szorosabban összefüggtek az észlelt belátással, mint a legfőbb független változóval, vagyis a bocsánatkérés tartalmával. A bocsánatkérés tartalma viszont az észlelt belátással függött össze legerősebben. Tehát a korrelációs értékek alapján nem tűnik alaptalannak a feltételezés, hogy a bocsánatkérés az észlelt belátáson keresztül fejti ki hatását a megbocsátásra, illetve a bizalomra.

Az észlelt belátásnak a bocsánatkérés tartalma és a megbocsátás között közvetítő szerepét mediációs elemzéssel ellenőriztük, melyet az SPSS PROCESS macro csomagjával végeztünk el (Hayes, 2013). Az elemzés eredményét a 15. ábra mutatja be. A bocsánatkérés tartalma (nincs – van mentegetőző bocsánatkérés – van valódi bocsánatkérés a vétség elismerésével) az észlelt belátás szignifikáns előrejelzőjének mutatkozott, $b = 0,34$, $SE = 0,11$, $p < 0,01$, az észlelt belátás pedig a megbocsátás szignifikáns előrejelzőjének $b = 0,34$, $SE = 0,10$, $p < 0,01$. Továbbá a bocsánatkérés tartalma nem maradt meg a megbocsátás előrejelzőjeképpen, ha a mediátor (vagyis az észlelt belátás) hatását kontrolláltuk, $b = 0,20$, $SE = 0,13$, $p = 0,13$. Ezek az eredmények támogatják a mediációs hipotézist (H1). A bocsánatkérés tartalmának a megbocsátásra való indirekt hatása az elemzés szerint szignifikáns, $b = 0,11$, $SE = 0,05$, $p < 0,01$, 95% BCa CI [0,03; 0,23].

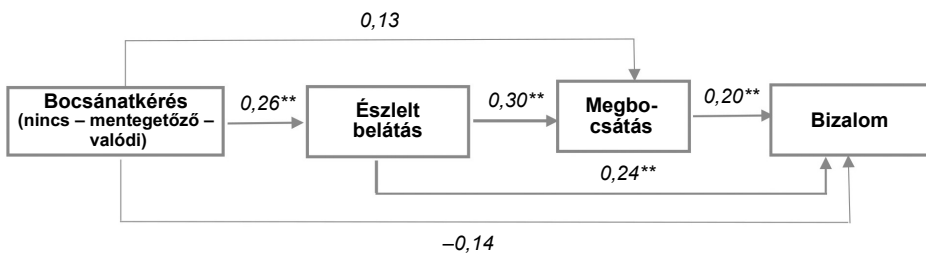
a bocsánatkérés indirekt hatása a megbocsátásra az észlelt belátáson keresztül:
 $b = 0,11$; CI [0,03; 0,23]

** $: p < 0,01$

15. ábra. A bocsánatkérés és a megbocsátás összefüggése az észlelt belátás mediálásával

A második feltételezésünk a bizalom érzelmi-kapcsolati és racionális alapját illetve. Azt feltételeztük, hogy a megbocsátás jelenti az érzelmi alapot (mely, mint azt az előző mediációs elemzésből láttuk, kapcsolatban áll az észlelt belátással), de az észlelt belátásnak van egy önálló direkt hatása is a bizalomra, mely a bizalom-helyreállítás racionális alapjául szolgál. Az érzelmi-kapcsolati előzményt illusztrálhatja az az olvasat, hogy „szimpatizálok vele, tehát bízom benne”, a racionálisat pedig az, hogy „látja, hogy hibázott, bánkódik miatta, tanult belőle, tudja, hogy legközelebb mit kell tennie”.

Feltételezésünket útmodell-analízissel ellenőriztük. A 16. ábrán bemutatott modell illeszkedése megfelelőnek bizonyult (CFI = 1,00; TLI = 1,00; RMSEA = 0,00), és az eredmények alapján a bizalomnak az érzelmi-kapcsolati és a racionális háttere valóban különválik, mivel az észlelt belátásnak van egy megbocsátás által közvetített hatása is a bizalomra, de van egy önálló, direkt hatása is.

** $: p < 0,01$

16. ábra. A bocsánatkérés tartalmának hatása a bizalomra: Az észlelt belátás megbocsátás által közvetített, és direkt hatása

8.3.4. Megbeszélés

Kutatásunk megerősítette azt az elgondolást, hogy a sértésért való bocsánatkérés a sértettben a normasértésért való felelősségvállalás és bánkódás (belátás) észleletén keresztül váltja ki a megbocsátást, valamint hogy a bizalomhoz az észlelt belátás nemcsak a megbocsátás közvetítette érzelmi előzményként járul hozzá, de stratégiai értelemben is ad okot bizakodásra, ha látja a sértett, hogy a sértő belátta, hogy mit hol hibázott. Alátámasztottuk, hogy a hibát elismerő bocsánatkérés a leghatásosabb bocsánatkérés. Ezekkel az eredményekkel gazdagítottuk a bocsánatkérés tartalmára irányuló, nem túlságosan bőségesen rendelkezésre álló kutatásoknak a sorát.

A megbocsátás és a bizalom erős kapcsolatban állt még az általános megbocsátási hajlandósággal. Továbbá a bizalom és a vallásosság mutatott kapcsolatot. Nem várt összefüggésként tapasztaltuk, hogy az idősebbek és a magasabb iskolai végzettségűek kevésbé bocsátottak meg.

A megbocsátás jelenségvilágában a személy általános megbocsátási hajlandósága nagyon fontos személyi tényező (Berry és mtsai, 2005), és ezt vizsgálatunk is alátámasztja. A vallásosság ehhez képest esetünkben gyengébb összefüggést mutatott akár a megbocsátással, akár a bizalommal. Pedig a vallásosságot a vizsgálatok a megbocsátással a legkülönbözőbb kontextusokban kapcsolatban állónak találják, a békülékeny párkapcsolati kommunikációtól kezdve a vásárlóként átélt sérelmekig (pl. Sheldon és Honeycutt, 2011; Tsarenko és Tojib, 2012). Vizsgálatunkban sem mondhatjuk, hogy ez az összefüggés nem volt jelen. Bár korrelációs szinten a vallásosság és a megbocsátás közötti kapcsolat valóban nem volt szignifikáns, *t*-próbával összehasonlítva az inkább vallásos 42 személy (4–7-ig terjedő pontszám a vallásosságindex alapján) inkább megbocsátott (átlagosan 3,79-es szinten az 1–5-ig terjedő skálán), mint a kevésbé vallásos többi 88 személy (átlagosan 3,19-es szinten), $df = 128$, $t = -2,80$, $p < 0,01$. Tehát e vizsgálatban (hasonlóan a 7.2. pontban bemutatotthoz) újra előállt az, hogy a vallásosság akkor hozza az elvárható összefüggéseket, ha kategorikus változóként kezeljük (vallásos – nem vallásos), nem pedig folytonosként. Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy vizsgálatunkban a vallásosságra két egyszerű kérdéssel kérdeztünk rá, mely arra nem volt alkalmas, hogy a hit tartalmi jegyeit is mutató vallásosságot elkülönítse a csak intézményes vallásosságtól. A tényleges hit a kutatások szerint ugyanis erősebb összefüggést mutat a megbocsátással (Hills és mtsai, 2004).

A megbocsátással foglalkozó szakirodalom az idősebbeket megbocsátóbbaknak tartja, egyrészt a rövidebb előttük álló, kapcsolattrendezésre alkalmas időperspektíva miatt, másrészt a hosszabb életük folyamán felhalmozódott tapasztalati bölcsességük miatt is (Allemand, 2008; Cheng és Yim, 2008). Ezzel

ellentétben a mi adataink az életkor és a megbocsátás közötti szignifikáns negatív korrelációról beszélnek. Nem szabad azonban megfeledezni arról, hogy a kényelmi mintánkban a 40 évesnél idősebbek aránya mindössze 13% volt, tehát az életkori összefüggések korrekt vizsgálatára adataink nem ideálisak. További limitációnak tekinthető a nem túl magas mintaelemszám, azon belül is a női válaszadók nagy aránya.

Fontos eredménynek tartjuk, hogy vizsgálatunkban nyomára bukkantunk a bizalom kétféle forrásának, a megbocsátás által hordozott érzelminek és az észlelt belátás által képviselt stratégiainak. A bizalom jelenségeinek kutatásában él egy olyan elképzelés, hogy a stratégiai döntéseket tartalmazó módszertan (itt ezt alkalmaztuk) inkább a bizalom stratégiai megragadására alkalmas, a bizalom kapcsolati alapú vizsgálatához viszont ténylegesen tartalmas, valódi kapcsolatokat kell vizsgálni (Kramer, 1999). Vizsgálatunk élő példáját mutatja annak, hogy a kapcsolati és a stratégiai szálát a bizalom-helyreállításban egyetlen vizsgálati elrendezésben is meg lehet ragadni, a megbocsátás konstruktumának a beemelésével. Sérelmek esetében ugyanis a megbocsátást és a bizalom-helyreállást érdemes külön jelenségekként kezelni. A mindennapi életben is számos példáját látjuk a megbocsátás lehetőségességének, anélkül, hogy a kapcsolat folytatódna. A folytatáshoz a megbocsátás szükséges, de nem feltétlenül elégséges, az észszerű keretek között folytatott kölcsönösen kielégítő kapcsolat lehetősége is fontos. Ez utóbbit segíti a hibák tisztázása és a tanulságok megfogalmazása után nyíló új esély az elégedettségre okot adó interakcióra. Noha a bizalom kapcsolati és stratégiai bázisainak a bizalomra gyakorolt hatásukban való megkülönböztetésére a szakirodalomban látunk friss példákat (pl. Poppo és mtsai, 2016; vagy Wang és mtsai, 2016), a hibaelismerő bocsánatkérésnek a bizalom-helyreállításban betöltött kettős szerepére tudomásunk szerint elsőként mutattunk rá.

Vizsgálatunk eredményeit azonban számos ok miatt érdemes óvatosan kezelni. A vizsgálatban megjelenő sértés nem számít túl összetettnek vagy nagy horderejűnek, és a kapcsolati partner is csak egy képzeletbeli, távoli partner volt. Az interakció mindvégig hipotetikus volt, valódi következmények nélkül, ahogyan az egyébként az ilyen típusú vinyettakutatásokban lenni szokott. Ezeket az eredményeket indokolt valós szituációkban is ellenőrizni. Nem jelenti ez azonban azt, hogy a kutatási eredményünk feltétlenül félrevezető lenne, hiszen számos olyan példát lehet azonosítani a szakirodalomban, ahol a vinyettakutatás és az azzal analóg, valós következményekkel járó kutatás egybevágó eredményeket hozott (Kovács, 2015).

Bizalmat szavazva a vizsgálat általánosíthatóságának, a kutatásunkból következő tanulságként megfogalmazhatjuk, hogy sérelemkózzóként a megbocsátás reményében érdemes bocsánatot kérni, és érdemes a hibát elismerő módon

bocsánatot kérni, ezzel egyrészt kapcsolati-érzelmi, másrészt észszerű-rationális alapokon esélyt adni a kapcsolat folytatásának és a bizalom újraépülésének.

8.4. ÖSSZEFOGLALÁS

Az igazságtalanságra adott válaszokat eddig az érintettek válaszaira összpontosítva vizsgáltuk. A bevezetőben azt vállaltuk, hogy e reakciókat a cselekvő és a tanú nézőpontjából is körbejárjuk. E ponton a cselekvő (~döntéshozó, ~vezető) reakcióihoz értünk, ahol is a kérdés az volt, hogy a vezető vagy a döntéshozó hogyan reagálhat a saját maga által elkövetett igazságtalanságokra, vajon hogyan rendezheti kapcsolatát a sértettel, hogy közöttük a kapcsolat folytatódhasson.

A fejezet nyitáskor azt fontolgattuk, hogy ha a döntéshozók tartanak magukat ahhoz, hogy mindig igazságos döntéseket hozzanak, ne kövessenek el sértéseket, nem is kellene foglalkoznunk mindazokkal az igazságtalanságokra adott válaszokkal, melyeket az első hét fejezetben tárgyaltunk: a döntéshozók, a potenciális igazságtalanságelkövetők felelőssége tehát nagy.

A hibáik kiigazítására is van azonban lehetőségük: nyújthatnak kárpótlást, kérhetnek bocsánatot. Mindkét lehetőség hatásos eszköze az egyensúly helyreállításának és a kapcsolatrendezésnek. Vannak helyzetek (anyagi veszteség, távoli kapcsolat), melyekhez inkább a kárpótlás illik, s vannak (erkölcsi veszteség, közeli kapcsolat), melyekhez inkább a bocsánatkérés (De Cremer, 2010; Papp és Kovács, 2015). A bocsánatkéréssel kapcsolatban részletesen bemutattunk egy vizsgálatot, mely legfőbb tanulsága az volt, hogy a bocsánatkérés hatását a megbocsátásra az észlelt belátás közvetíti. A belátás észleletének esélye nagyobb, ha a bocsánatkérés valódi, tehát a normasértést elismerő, nem pedig kapcsolati mentegetőző, vagyis olyan, mely a kapcsolat folytatására való igényt kifejezi, de nem ismeri el a vétséget. A kapcsolatok folytatásához nélkülözhetetlen bizalomra is volt hatása az észlelt belátásnak, egyrészt közvetlenül, másrészt közvetve, a megbocsátás által közvetítetten. Az észlelt belátás közvetlen hatásában a bizalom stratégiai előzményét véltük megtalálni (akkor van értelme bízni a vétséget elkövetőben, ha biztosak lehetünk abban, hogy tudja, mit hol hibázott, és emiatt bánkódik), a megbocsátás által közvetített hatásban pedig a bizalom érzelmi előzményét.

Felmerülhet a kérdés, vajon egy nagyon egyszerű elosztásos szituációban mutatott viselkedés (sérelemokozás és bocsánatkérés) megfeleltethető-e a vezetők, döntéshozók mindennapi élethelyzetekben mutatott viselkedésének. Ezek az egyszerű döntési helyzetek természetesen csak vázlatai az élethelyzeteknek. Azonban ahogy egy festmény vázlatának egy-két vonása alapján azonosíthatóak

fontos struktúrák, az itt bemutatott vizsgálatban alkalmazott modellhelyzet is a hasonló kapcsolatok lényegi jegyeit hordozza: teljhatalmú döntést hozni erőpozíció, igazságtalan eredményre jutni sértés. Sőt, a modell nagyon általánosan a „szándékos módon sérelmet okozni egy védtelen személynek” forgatókönyvet jeleníti meg, ahol a hatalmat az agresszióra való lehetőség adja, attól akár teljesen függetlenül, hogy konvencionálisan az adott kapcsolatban ki az alárendelt vagy fölrendelt. Fájdalmas sértések a vezetők felé is irányulhatnak, még ha az ilyen esetek számos oknál fogva ritkébbak is (például a vezetők alapértelmezésben nagyobb büntetőhatalma miatt, illetve az engedelmesség normája miatt).

Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy a kapcsolat-helyreállító viselkedésre vonatkozó hivatkozott és bemutatott kísérletes vizsgálatok érdekes módon a kapcsolat-helyreállító viselkedést (itt: bocsánatkérés) független, nem pedig függő változóként kezelik. Ez nem eseti jegy, hanem jellemző tendencia. Vagyis valójában inkább arról szólnak az áttekintett vizsgálatok, hogy a sértő kapcsolat-helyreállító viselkedésére a sértettek hogyan reagálnak, nem pedig arról, hogy a sértő fél mikor és hogyan kér bocsánatot, vagy mikor és hogyan kárpótol. Mintha a kutatóként való gondolati sémáinkba nem férne bele, hogy a döntéshozónak ne az akcióit, hanem a reakcióit – az önmaguk által okozott zavarra való reakcióit – vizsgáljuk. Pedig a döntéshozó és érintett szerepek közötti hierarchikus különbségnek az olvadásával együtt járhatna a reaktív viszonyulás vizsgálata is, melyet a jövőbeni kutatások ígéretes tárgyának látunk.

9. Az igazságtalanságra tanúként adott proszociális válaszok

Ahogy az igazságtalanságra való érzékenységnek egy alkotóeleme a másokkal történt igazságtalanságra való érzékenység (Schmitt és mtsai, 2010), az igazságtalanságokra adott válaszok között is megjelenik az a viselkedés, amikor a személy nem a közvetlen saját ügyében lép, és tesz valamit azért, hogy a méltánytalan helyzet rendeződjön, hanem másokért áll ki (mely kiállás közvetett értelemben akár a saját helyzetének rendezését is szolgálhatja). Ez a kiállás történhet interperszonális szinten, akár egyetlen személy védelmében, de akár társadalmi szinten is, a kollektív cselekvés formájában, mely egy kollektív entitás érdekében történik, és általában több személy együttes cselekvéséből áll.

Az eddigiekben amellet érveltünk, hogy a kapcsolatainkban, legyenek azok egyértelműen alá- és fölérendeltség szerint strukturáltak vagy szimmetrikusak, komoly érvek szólnak a sérelmekre és igazságtalanságra adott kapcsolat-reparáló válasz mellett, mely esélyt ad a kapcsolat folytatására, mely kapcsolat jó esetben, a hibák belátása és az abból való tanulás után, kevésbé lesz sérelmekkel, hibázással és igazságtalansággal terhelt.

Ugyanakkor a béketűrő, kapcsolathoz lojális magatartás a bizalommal, illetve a hatalommal való visszaélés kockázatát vállalja, és a túlkapások akár állandósulhatnak is. Ezek ellen a túlkapások ellen észszerű védelmet nyújthat az eseti kiállás is, de a testületi érdekképviselő is, mely során a sérelmeket átélő személy nem mint személy harcol a sértő fél ellen, hanem az ő érdekét képviselő társadalmi mozgalom változtatja meg a sérelmek társadalmi-jogi környezetét olyan módon, mely visszahat az egyedi esetekre, védve őket a túlkapásoktól.

9.1. TANÚKÉNT VALÓ KÖZBEAVATKOZÁS AZ IGAZSÁGTALANSÁGOKKAL SZEMBEN, INTERPERSZONÁLIS SZINTEN

Ha nem vagyunk közvetlenül érintettek egy igazságtalanságot magába foglaló helyzetben, de tanúi vagyunk annak, a cselekvés vagy nemcselekvés dilemmája akkor is érint bennünket. Miért avatkozunk közbe, ha abból kézzelfogható előny nincs (mert nem a mi ügyünk), de a beavatkozás költségeit mindenképpen állnunk kell? Ilyen költség lehet például a sértő fél magunkra haragítása, a sértett elutasítása, a tárgyalásokra járás fáradalma, és még sorolhatnánk. Sokan valóban arra jutnak, mások dolgába inkább nem ártják magukat. Hasonlíthatjuk a jelenséget

a hirtelen segítségre szorulóknak nyújtott segítségadásra jellemző közönyösséghez (*bystander apathy*, Latané és Darley, 1969).

Viszont vannak, akik beavatkoznak. A beavatkozás alapvetően a sértett védelmében, illetve a normák védelmében (a sértő ellen) történhet, és mindkettőt proszociálisnak, vagyis a társakért, a társadalomért cselekvőnek tartjuk, el nem vitatva, hogy a normák betartatása az egész társadalomnak, tehát a beavatkozó tanúnak is érdeke.

9.1.1. Az áldozat védelmében való személyes kiállás tanú szerepben

A jelenséget jellemzően a zaklatással (*bullying*) kapcsolatos jelenségeket vizsgáló szakirodalom tárgyalja. A zaklatást Olweus (1993) alapján a másíknak kárt okozó, őt megfélemlítő és megalázó, időről időre ismételt magatartásként definiáljuk. A tanúk szerepe kulcsfontosságú a zaklatással szemben vívott harcban, ugyanis az áldozat a megfélemlítettség, tehetetlenségérzet, az áldozatként való önhibáztatás, valamint a szégyenérzet miatt ritkán kér segítséget. A zaklatásra irányuló vizsgálatoknak, legalábbis azoknak, amelyek a szemtanúként való beavatkozást vizsgálják, nagy részben az iskolai zaklatás a témája. Az Olweus és munkatársai (2007) által kidolgozott iskolai zaklatás prevencióját célzó program hangsúlyozza, hogy a szemtanú is részese a zaklatási eseménynek: a nemcselekvés majdnem ugyanolyan káros, mint a bántalmazóval való szövetség. Obermann (2011) a közönyt érző szemtanúkkal kapcsolatban beszél arról, hogy a sértőkhöz hasonlóan morális érzéküket teljesen elveszítve „áldozathibáztatnak”, ez a fajta „morális szétkapcsoltság” (*moral disengagement*) egyáltalán nem jellemzi azokat, akiknek büntudatuk van amiatt, hogy nem tesznek semmit.

A morális értelemben vett egyetlen elfogadható válasz itt tehát a bántalmazott mellett való kiállás, a neki való segítségnyújtás. Barhight és munkatársai (2013) prepubertású gyerekek körében azt találták, hogy a társak jellemzése alapján azok a gyerekek hajlanak mások védelmére kelni, akiket fiziológiai mérések tanúsága szerint mások zaklatásának a látványa érzelmileg erősen felzaklat. Caravita és munkatársai (2009) különösképpen a csoportban magas státuszú fiúkat találták olyannak, akiktől a gyengék védelmében a zaklatással szemben való fellépést várhatjuk.

A másik terület, ahonnan viszonylag sok tanulmányt folytattak a zaklatással kapcsolatban, a munka világa. A tanúként látott munkahelyi zaklatás egyértelműen feszültségforrás, még akkor is, ha kisebb feszültséget jelent, mint áldozatként a zaklatás. A kutatások rendre arról számolnak be, hogy a tanúként megélt zaklatás elégedetlenséggel jár együtt (Einarsen és Mikkelsen, 2003; Lutgen-Sandvik

és mtsai, 2007; Vartia, 2001). Sims és Sun (2010) szerint a tanúként megélt tapasztalat összefüggésben van a munkahely elhagyásának szándékával, s e kapcsolatot a stressz és az elégedetlenség közvetíti. Más vizsgálatok figyelme pedig nem a munkahelyi attitűdökre gyakorolt, hanem a beavatkozást érintő hatásokra irányult. Például MacCurtain és munkatársai (2018) arra világítottak rá, hogy a munkahely által nyújtott biztonság és támogatottságérzés fokozni tudja az érdemi beavatkozás (az ügyről a vezetőnek való jelentés, beszámolás) esélyét, amit ha nem tesznek meg, akkor a zaklatás ügyét a kollégák jellemzően csak egymás között tárgyalják ki. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a jó munkatársi csoportklíma feltétele mellett való kibeszélés könnyen elviheti a jelentésre buzdító feszültséget, éppen ezért a vezetőknek érdemes hangsúlyozottan buzdítani arra, hogy tegyenek jelentést a túlkapásokról.

Akár iskolai, akár munkahelyi zaklatással kapcsolatban történtek tehát a vizsgálódások, a tanú szerepkörében való kiállás normatív, morális felhanggal mint kívánatos magatartás jelenik meg, melyet valószínűsítő hatásoknak a vizsgálata intenzív kutatás tárgya.

9.1.2. A normasértés büntetése érdekében mutatott kiállás tanú szerepben

Az előző szakaszban a sértések és igazságtalanságok kapcsán történő tanúként tett közbeavatkozásokat főképp az áldozatvédelem nézőpontjából tárgyaltuk. Ezeknek a közbeavatkozásoknak a másik célja a normasértés büntetése, az elkövetőre kirótt büntetés formájában.

Az ebben a tárgykörben folytatott vizsgálódásokat gyakran anyagi tétre menő kísérletes játékokban folytatják, és meggyőző eredményeket halmoztak fel a kutatások azzal kapcsolatban, hogy tanúként látott igazságtalanságokat anyagi áldozatokat is vállalva büntetnek az emberek. Fehr és Fischbacher (2004) például diktátorjátékba vitték be a harmadik személyes büntetés lehetőségét. A harmadik személy, a diktátor viselkedésének (mely sokszor kifejezetten zsugori) tanújaként, büntetőpontokat róhatott ki a diktátorra, és minden kirótt pont háromszor annyit vont el a saját 50 pontnyi erőforrásából. A tanúk mintegy kétharmada élt az elosztási norma megbüntetésének a lehetőségével, és minél kevesebbet adott a diktátor a partnerének, annál jobban büntették a diktátort. Fehr és Fischbacher (2004b) egy megfelelő összehasonlításra alkalmas vizsgálati elrendezés alapján arra is felhívták a figyelmet, hogy a tanúként való költséges büntetés mértéke elmarad az áldozatként való költséges büntetés mértékétől.

Nelissen és Zeelenberg (2009) a harmadik személyes büntetés motivációját kutatva arra jutottak, hogy abban nagy szerepet játszik a normasértés okozta

düh, másrészt a cselekvés felelőssége miatt megélt lelkiismeret. Kísérletükben szintén egy diktátorjátékban hozott döntésnek voltak a résztvevők a tanúi, és a diktátor 100 pontból 20 pontnyi ajánlatáról vagy azt tudták, hogy szándékos (nagy indulatot kiváltó feltétel), vagy pedig azt, hogy egy sorsolás műve (kis düh). Továbbá vagy úgy tudták, hogy egyedüli tanúk (nagy mértékű felelősségérzet), vagy pedig abban a hiszemben voltak, hogy harmadmagukkal azok (kisebb felelősség). Mindkét érzelem közreműködött a büntetések kiszabásában, de némi büntetésre még akkor is sor került, ha az elosztás a véletlen műve volt, és voltak más tanúk is. Ez az eredmény egyrészt az egyensúlyra törekvésről is szól, de a nevezett morális érzelmek közvetítésével történő büntetések egyértelműen a normák betartására irányuló motivációt húzzák alá. A harmadik feles büntetést számos más kutatás is a társadalmi normák betartására irányulóknak mutatja be (pl. Carlsmith, 2006).

9.2. A KOLLEKTÍV CSELEKVÉS

A társadalomtudósok általában egyetértenek azzal, hogy az észszerű keretek között tartott, *békés, nem radikális* kollektív cselekvés, vagyis a valamilyen szempontból elnyomott, hátrányos helyzetű személyek ügye mellett való kollektív kiállás a társadalom összessége szempontjából kívánatos (Thomas és Louis, 2013). Amit pedig a társadalom összérdeke alapján kívánatosnak nevezünk, azt nevezhetjük proszociálisnak is, ugyanis a proszociális személyek definitív tulajdonsága, hogy az érintettek összességének érdeke motiválja őket.

Thomas és Louis (2013) szerint a kollektív cselekvésben való részvétel, illetve a társadalmi tiltakozást kifejező cselekedetek az állampolgárok nagyon fontos eszközei a demokratikus társadalmakban, mellyel részt tudnak venni a társadalmi történésekben, és társadalmi változásokat tudnak kezdeményezni. Az intézményeknek, nagyobb szervezeteknek, társadalmaknak igazából saját maguknak is érdekük lenne, hogy az ilyen kezdeményezések – lehetőleg békés keretek között – mobilizálódjanak, ugyanis ezek a cselekvések a társadalmi egyenlőség és igazságosság céljait szolgáló eszközök.

9.2.1. A kollektív cselekvés pszichológiai alapja: a társasidentitás-alapú mobilizáció

A kollektív cselekvést pszichológiailag a társas identitás alapozza meg. A társas identitás az énfogalomnak az az aspektusa, mely egy csoporthoz tartozásból ered (Tajfel, 1981). A csoporttagságból az önértékelésünk építkezik, és arra törekszünk,

hogy a saját csoportot pozitív színben lássuk. Éppen ezért a csoport bármely tagját érő atrocitás, még akkor is, ha a személyt személyesen nem érinti, rosszul eshet. Azt, hogy a cselekvők a mobilizáció mely formáját választják, és azt, hogy a cselekvés felforgató vagy békés lesz, a társas normák alakítják.

A kollektív cselekvés tehát a csoportalapú igazságtalanság megszüntetését vagy megelőzését célozza. Ezt az igazságtalanságot a saját csoport is, de egy külső csoport is elszenvedheti (Van Zomeren és Iyer, 2009). Sokan ugyanis más csoportok tagjaival is képesek szolidaritást átélni, különösképpen, ha identitásuk úgynevezett „széles alapú”, vagyis a kisebb csoportok határain átívelő, másokat is magába foglaló (Gaertner és mtsai, 1993). Noha a kutatások sokáig elsősorban kisebbségi csoportok tagjaira irányultak, azt vizsgálván, hogy a hátrányos helyzetű személyek mikor válaszolnak az őket ért igazságtalanságokra összefogással, a vizsgálatok egy másik része valóban a más csoportba tartozó személyek érdekében való aktivizálódásra irányult.

A motiváció tekintetében tehát a magyarázó elvek között sokáig a végső soron egyéni érdekek voltak előtérben (a saját csoport tagjával történő esemény közvetlenebb módon érinti az egyént). Később azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az emberek privilegizált csoportok tagjaiként is mobilizálódhatnak.

9.2.2. Az aktivizálódás feltételei: morális felháborodás és hatékonyságérzés

Az aktivizálódás egy sajátos hozzáállást szükségeltet, melyben szükség van a csoporttal való sorsközösség érzésére, a csoport státuszával és hatalmával való elégedetlenségre, arra a meggyőződésre, hogy a csoportok közötti vagyoni különbségek nem egyéni tényezőkön múlnak, hanem a társadalom szerkezetéből következnek, és arra a felismerésre, hogy a sérelmeket csak kollektív cselekvéssel lehet rendezni. Egy Van Zomeren és munkatársai által 2008-ban végzett, 182 tanulmányt metaanalizáló kutatás szerint kollektív cselekvésbe akkor fognak az emberek, ha az igazságtalanság felzaklatja őket, továbbá ha értelmét látják a cselekvésnek.

Saab és munkatársai (2015) vizsgálata is éppen olyan személyek kollektív cselekvésbe való bevonódását vizsgálta, akik nem voltak érintettek egy igazságtalanságban, de a hátrányos helyzetű csoporttal való szolidaritásuk cselekvésre ösztönözte őket. Egyrészt a palesztinok ügyéért Londonban tüntető britek körében, másrészt a Tienanmen-téri eseményeknek emléket állító szolidaritástüntetés kapcsán, Hongkongban gyűjtötték adataikat. A kollektív cselekvés kéttényezős elméletét (Van Zomeren és mtsai, 2004) finomították tovább, mely elmélet a felzaklatottság érzelmi komponensét és a hatékonyságérzet kognitív kompo-

nensét különítette el a kollektív cselekvés mögött. Az érzelmi komponenst is tovább bontották két összetevőre, a sajnálatra és a morális felháborodásra, és a hatékonyságkomponenst is tovább finomították, a célelés hatékonyságérzete és a tiltakozó mozgalom identitását megszilárdító hatékonyságérzetre. Az az eredmény, hogy az identitás megerősödésével kapcsolatos hatékonyságérzet a politikai hatékonyságérzettől függetlenül bejósoló erővel van a kollektív cselekvésre, az identitáserősítő hatékonyság intrinzik motiváló erejére mutat rá.

9.2.3. A kollektív cselekvést befolyásoló további hatások

A felháborodáson és a hatékonyságérzésen túl a kollektív cselekvésbe való bevonódást számos tényező befolyásolja: nem mindegy, kit ért atrocitás, az sem mindegy, milyen atrocitás, ki által, és az sem, hogy kinek a bevonódásáról van szó.

Kollektív cselekvéssel saját csoporttagért könnyebb kiállni, mint más csoport tagjáért (Glasford és Caraballo, 2016). Ugyan a távolság, legyen az téri vagy időbeli távolság, növeli az esélyét annak, hogy az áldozatokban az embert, ne pedig egy bizonyos kisebb csoport tagját lássuk, e távolság el is von a segíteni akarás érzelmi muníciójából. A saját csoporttagjainknak viszont jellemzően a közelségében élünk.

Kollektív fellépésre akár egy hétköznapi nem várt nyilvános helyzetben is sor kerülhet (például egy rendbontóval szemben egy közlekedési eszközön). A fellépés nagyban múlik az elkövető rangján, hatalmán és azon, hogy a cselekedete mennyire súlyos következményekkel bír a jelenlévőkre. A lényegtelen rendbontásokat a szemtanúk még a kisebb státuszú elkövetőknek is sokszor elnézik, de a súlyosabb rendbontások esetén már cselekszenek, igaz, leginkább az alacsony státuszú rendbontókkal szemben (Glasford és Pratto, 2014).

A kollektív cselekvésbe való bevonódást az is befolyásolja, hogy a személy mennyire érzi úgy, hogy a sérelem akár vele is megtörténhetne. Ezt az érzést a társas identitás alapjának a szélessége alapvetően befolyásolja. Minél inkább sorsközösséget tud valaki érezni másokkal, vagyis az identitása minél kevésbé kizárólagos, de inkább befogadó, széles alapú, annál inkább mobilizálódni tud egy igazságtalanság láttán. Subašić és munkatársai (2011) kísérletben tették a sorsközösség-érzetre alkalmas befogadó társas identitást hozzáférhetővé, és úgy találták, hogy ilyen esetben a kollektív áldozatiság érzése hajlandóvá tette a résztvevőket az etikus módon gyártott termékekért többet fizetni, és kiállni a dolgozók nagyobb fizetéséért (édességekről és édességboltban dolgozó kizsákmányolt eladókról volt szó a kísérleti forgatókönyvben). Ugyanakkor a közös

áldozatiság által keltett fenyegetés befogadó identitás hiányában mérsékelte a kollektív cselekvésre való készséget.

Shepherd és munkatársai (2013) a kollektív lelkiismeret erejére mutatnak rá, amennyiben azt hangsúlyozzák, hogy ez az érzés a csoport által a jövőben más csoportok rovására elkövetni tervezett normasértéssel szemben mozgósíthatja a lelkiismeret-furdalást átélő személyeket.

A kollektív cselekvés személyiségtényezőkkel is kapcsolatban áll. Duncan és Stewart (2007) a politikai érdeklődéssel, a politikatudatossággal (*personal political salience*) kapcsolatban mutattak arra rá, hogy akiben erős a politikai érdeklődés, az a politikai eseményekhez könnyen kapcsolódik személyesen, mivel azokat az identitásához kapcsolódónak látja. Rámutattak arra, hogy a politikai érdeklődés hozzájárul az átpolitizálódott kollektív identitás kialakulásához és a kollektív cselekvéshez. Ezt a kapcsolatot a nőjogi és a polgárjogi aktivizmus vonatkozásában mutatták ki.

Kelly és Kelly (1994) is a kollektív cselekvést valószínűsítő egyéni tényezőket vizsgálták. Kereskedelemben dolgozó szakszervezeti tagoktól kérdezték, hogy milyen eséllyel vennének részt a legkülönbélebb szakszervezeti megmozdulásokban. Legfontosabb meghatározónak a csoportidentitás erőssége bizonyult, de sokat számított még a kollektivista beállítódás is, illetve az, hogy a másik csoport tagjait (a managementet) mennyire látták sztereotip módon.

9.3. ÖSSZEFOGLALÁS

Az igazságtalanságokra tanú szerepben mutatott reakciók vizsgálata a kutatásban jókora késéssel indult a személyesen érintett szerepben mutatott reakciók vizsgálatához képest, valamikor a 90-es évek elején, közepén. A tanúként adott reakciók ugyanis zavarba ejtő módon kívül esnek az érdekvezérelt motivációval magyarázott reakciók körén, főleg, ha valóban érdekmentes reakciókról van szó, mint például azt a fejezetben emlegetett kutatások közül Fehr és Fischbacher (2004b) harmadik személyes büntetést vizsgáló kutatásában, vagy Saab és munkatársai (2015) szolidaritástüntetési kutatásaiban láttuk.

A tanúként mutatott reakcióhoz motivációs bázist ugyanúgy az igazságtalanság okozta belső feszültség ad (Einarsen és Mikkelsen, 2003; Lutgen-Sandvik és mtsai, 2007; Vartia, 2001), mint érintett helyzetben. A tanúként adott érzelmi reakciókat viszont jellemzően és dominánsan morális érzelmekkel írhatjuk le, mint a sajnálat, szolidaritás, düh, felelősségérzet, felháborodás (Barhight és mtsai, 2013; Nelissen és Zeelenberg, 2009; Saab és mtsai, 2015; Van Zomeren és mtsai, 2008).

A szociálpszichológia a tanúként való beavatkozásokat – kiváltképpen érdektelen esetekben – egyértelműen proszociálisnak, vagyis az áldozatot segítőnek és a társadalmi normák betartását támogatónak tekinti, és azt vizsgálja – csakúgy, mint általában más proszociális cselekedetek esetén is –, hogy milyen feltételek erősítik a tanúként gyakorolt beavatkozásokat, melyek általában véve azért gyengébbek, mint az érintett helyzetben mutatott reakciók.

Összefoglalás

A motiváció témakörében a pszichológiai kutatás sok tekintetben jutott arra az álláspontra, hogy egy jól funkcionáló személy – az adott szituáció követelményeihez is alkalmazkodva – egyensúlyt tart a sokszor szükségszerűen egymásnak feszülő motívumok kielégítésében. Így például lavírozunk a pontos és a gyors cselekvés követelményei között (Förster és mtsai, 2003), az önértékelésünk a reális és a magas önértékelés között keresi az egyensúlyt (Crocker és Park, 2004), az önkontroll a csalóka azonnali jutalmak csábítása és a hosszú távú érdemi célok kereszttüzében funkcionál (Baumeister és Vohs, 2003). Sorolhatnánk még azokat a működéseket, melyekben az emberek egymásnak feszülő erők által befolyásolva éreznek, gondolkodnak, cselekszenek.

Miután áttekintettük az igazságossággal és az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó szakirodalom fontos fejezeteit és a területhez kapcsolódó saját kutatásainkat is, az igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban is eszünkbe juthatna az a konklúzió, hogy a körülményeket is tekintetbe véve optimálisnak azt tartjuk, ha az egyén megtalálja az egyensúlyt a saját érdekének képviselője és a kapcsolat gondozása, fenntartása között. A saját érdek túlhajszolása tönkretelheti a kapcsolatot, és viszont. A két szélsőség közötti kontinuumon az egyensúlyi pont helyét nagyban befolyásolja a kontextus, például az, hogy mennyire közeli kapcsolatról van szó.

E következtetésre azok a – negyedik fejezetben bemutatott – elméletek is indíthatnának bennünket, melyek a kapcsolati és az önérdekalapú motívumok vonatkozásában működő dinamikáról beszélnek (pl. Lindenberg és Steg, 2007; Tenbrunsel és mtsai, 1999; Vohs és mtsai, 2006). De akár az alapján is erre a következtetésre juthatnánk, ahogyan a könyvben a viszonyosság logikája szerint felfűzhető jelenségek és a kapcsolatfenntartás elve szerint felfűzhetőek váltakoztak. Nyitásképpen arról beszéltünk, hogy az igazságtalanságokra az emberek viszonzóan válaszolnak, de sokszor saját érdekeiket nem képviselve ezt nem teszik. Majd hosszasan bemutattuk, hogy a kapcsolatfenntartási motiváció milyen magatartásra – sokszor az önérdek-képviselőben való engedményre – készítheti az embert az igazságtalan helyzetekben, de a kötet végén mégis visszatértünk az érdekét (a sajátját, de a másét is) kollektív cselekvésben képviselő ember magatartásának tárgyalásához.

Óriási különbség van azonban az első bekezdésben emlegetett ellentétek (gyorsaság és pontosság; reális önértékelés és túl magas önértékelés; csalóka ju-

talmak és igazi jutalmak), valamint az önérdék-kapcsolat ellentét között. Az előbbiek a jelenségek lényegéből fakadó ellentétek: ha egy olyan feladatot végzünk, ahol a gyorsaság is számít, és a pontosság is, és a ráfordított időben elérjük a pontos kivitelezés gyorsasági határát, a gyorsítás szükségszerűen több pontatlansághoz vezet. A saját lehetőségeinket illető nagyban túlzó optimizmus is törvényszerűen alkalmazkodási hibához vezet. A saját érdek képviselésének és a kapcsolatok ápolásának a motívuma azonban csak akkor ellentétes, ha a kapcsolatban az egyik fél, jellemzően az erősebbik fél, visszaél a hatalmával, és méltatlanul kihasználja a hozzá ragaszkodót. Ebben az állapotban a sértettnek nemcsak azt kell elviselnie, hogy kevés jut neki, de az önbecsülését pusztító érzés is, hogy olyan kapcsolatban él, melyben megsértik vele szemben a normákat (Deutsch, 1990). Vannak azonban olyan kapcsolatok, ahol a felek kölcsönösen megbecsülik egymást, serkentő módon inspirálják egymást arra, hogy ki-k tudása, képessége szerinti legjavát adja a kapcsolathoz, és a kapcsolatban megragadható javakból a felek megelégedéssel részesülnek. A legtöbb kapcsolat valójában valószínűleg e két szélsőség, a kegyetlen igazságtalanság és a boldog igazságosság között húzódó kontinuumon helyezkedik el valahol.

Szociálpszichológusi identitásom és világnézetem alapján is – talán a kötet alapján ez nem meglepő – a magam részéről „kapcsolatpárti” vagyok. Rögtön hozzáteszem, lehetőleg jó kapcsolat párti. Amellett próbáltam érvelni, hogy sokat tehet érte a sértő is, és a sértett is, hogy a kontinuumnak inkább azon a végén helyezkedjen el a kapcsolatuk, mely a fejlődést, a kibontakozást és a megelégedést biztosítja az érintettek számára. Tehet érte az igazságtalanságokat elkövető, törekedve arra, hogy igazságos legyen döntéseiben, ha pedig valamit igazságtalanság cselekedett, folyamodhat kárpótláshoz, és bocsánatot is kérhet. És tehet érte az igazságtalanságot elszenvedő is. Már azzal is sokat tehet a kapcsolatért, ha igazságtalanság esetén nem mutat viszontválaszt, vagy megbocsát. Ez a nagyvonalúság persze sokkal inkább elvárható, ha a negatív esemény elsődleges kiértékelése pozitív eredménnyel zárul (Greenberg, 2004), vagyis, amikor a sértés eseti, nem rendszerszerű, és a sértő fél kapcsolati jó szándékához az általa követett eljárások és az általa mutatott viselkedés alapján kétség sem férhet.

Azonban a destruktív reakció mellőzése nem az egyetlen mód arra, ahogyan a sértett igazságtalanságok esetén kapcsolatfenntartó és reparáló módon válaszolhat. Előállhat ugyanis kapcsolatjavítási konstruktív kezdeményezésekkel is, ami a tisztázást, megbeszélést, kölcsönösen elfogadható változások kezdeményezését jelenti. Valójában, ha ezekkel nem él, akkor a kapcsolat javulását kizárólag a sértőtől várhatja. Nyilvánvalóan az is előfordulhat, hogy a sértő tényleg belátja hibáját, örül a sértett nagyvonalúságának, és hálából, valamint belátásból, változtat a saját sértő gyakorlatán. De annak is megvan a veszélye, hogy visszajelzés

hiányában a sértő esetleg azt gondolja, hogy az általa folytatott sértő gyakorlat rendben lévő. Rosszabb esetben tudja, hogy nem az, de látja, hogy következmények nélkül megteheti. Kutatásainkban, többek között, éppen erre a sértett által kezdeményezett kapcsolatépítő konstruktív aktivitásnak a lehetőségére és a jelenlétére igyekeztünk felhívni a figyelmet.

Ezekkel a sértett oldaláról induló kapcsolatjavító konstruktív kezdeményezésekkel az igazságtalanságokra adott válaszokkal foglalkozó szakirodalom igen keveset foglalkozik. Igaz, a megbocsátás is a kapcsolatépítő irányba mutat, és a megbocsátásra valóban nagyon sok kutatás irányul (pl. Worthington, 2001), azonban a sértett oldaláról tekintve a megbocsátás nem kezdeményező, hanem általában inkább követő esemény. Kezdeményezés alatt olyan aktivitásokra kellene inkább gondolnunk, mint például annak elmagyarázása, hogy egy változás (például a munkabeosztás hosszabb távra való fixálása) mennyire hasznos lenne mindenki számára, de a konstruktív kezdeményezés akár direkt módon is elejét veheti a további konfliktusoknak. (Például, ha valaki sérelmezi a társa rendetlenségét, elláthatja őt további iratrendező alkalmatosságokkal.)

A második fejezetben, amikor a viszonyossági értelmezési keret szociálpszichológiai kutatásokban jelenlévő hagyományáról szóltunk, idéztük Hastings és Finegan (2011) gondolatait, akik maguk is annak adtak hangot, hogy a viszonyossági keret milyen sokáig szívósan tartotta magát. Továbbá, hogy az abba a keretbe tartozó kutatások volumenéhez képest mennyivel kevesebb az olyan, mely a destruktív válaszokat befolyásoló egyéni tényezőkről szól, és még sokkal kevesebb, mely a konstruktív válaszokról, és a mögötte húzódó személyiségtényezőkről szól. Akkor, vagyis 2011-ben, a szerzők egyedül Gill (2005) kiadatlan doktori disszertációjában találtak rá a sértett pozícióból kezdeményezett konstruktív válaszok lehetőségére, illetve rajta kívül még Bies és Tripp (1996) munkájában, akik a vezető kifogásolható cselekedeteit vele négy szemközt átbeszélni kívánó kezdeményezést jegyezték e viselkedéskategóriában. Hastings és Finegan (2011) az idealista gondolkodásról – vagyis arról a felfogásmódról, mellyel jellemezhető személyek hisznek a problémák mindenki számára kedvező megoldást nyújtó rendezésének a lehetőségében – mutatták ki, hogy a konstruktív sértett oldali kezdeményezések velejárója. Áttekintve a 2011 utáni szakirodalmat, nem bukantam nyomára más tanulmányoknak, melyek ezeket a kezdeményezéseket vizsgálják. Saját kutatásaink a proszocialitással hozták összefüggésbe az ilyen konstruktív viszontválaszokat.

Elméleti értelemben a kötet egyik remélt hozamának magát a kötetnek a szemléletét tartom. Többekhez hasonlóan (Hastings és Finegan, 2011; Strelan, 2018), magam is elégedetlen voltam azzal, ahogyan az igazságossággal és igazságtalansággal kapcsolatos jelenségek jellemzően egy torzóként, a tárgynak csak a viszo-

nossági keretbe illő részét mutatva jelennek meg tanulmányokban, könyvfejezetekben, a témáról a szakmában való gondolkodásban. Erre a hiányra e kötet formájában én is megfogalmaztam egy választ. A könyv szemléletén túl fontosnak tartom a bemutatott kutatások eredményeit. Ezek szerint (1) az igazságtalanságokra adott nyílt válaszok hiánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy a személy nem látta a normasértést. (2) Sokaknál a válaszhiány nem jelent szünni nem tudó stresszterhelést, mivel (3) az igazságtalanságokra adott kapcsolat-reparáló reakciók is képesek oldani az igazságtalanság okozta stresszt, feszültséget. (4) Az igazságtalanságra adott válaszokat személyi tényezők is befolyásolják, mint vizsgálatainkban a vallásosság, a megbocsátási hajlandóság, az igazságtalanságra való érzékenység és a proszocialitás. Továbbá megmutattuk, hogy (5) a bocsánatkérés az észlelt belátáson keresztül fejt ki hatását a megbocsátásra, valamint hogy (6) a megbocsátás a bizalom-helyreállítás érzelmi, (7) az észlelt belátás pedig a bizalom-helyreállítás stratégiai előfeltételei közé sorolható.

Könyvünk szemléletét – a kapcsolatfenntartás és a kapcsolat-reparálás irányában való elkötelezettséget – könyvünk egyik gyakorlati hozamának is gondoljuk, mely inspirációkat nyújthat munkahelyi vagy más kapcsolatokban előforduló igazságtalanságok okozta problémákkal találkozó segítő foglalkozásúaknak. (Bízom benne, hogy senki nem azt olvassa ki ebből a szemléletből, hogy a bánatalmazó kapcsolatokat szándékozzuk legitimálni.) Másrészt számos praktikus, aprópénzre váltható üzenetet is megfogalmazunk, és támasztunk alá érvekkel. Például azt, hogy „ha magad is békülnél, semmiképp ne kérsd magad, mert ha késlekedsz, már késő lehet”, vagy „ha bocsánatot kérsz, leghasznosabb elismerni a hibát, különben a másik milyen alapon bízhatna abban, hogy legközelebb nem követed el ugyanazt”.

Számomra való hozama pedig, hogy az írás és kutatás során újra igazán közel kerültem a régi témámhoz, az igazságosság pszichológiájához, mely akként az egyoldalú tárgyként, ahogyan a viszonyossági keretben mutatta magát, már kezdett kiismertnek tűnni. Ebben az újrendezésben számos korábbi vizsgálatom is a helyére került, a kérdések eredeti megfogalmazásának idejéhez képest új nézőpontból is tudtam olvasni azok eredményeit, és bele tudtam helyezni azokat ebbe az új integrációba.

Utószó

Közvetlenül a kézirat elkészítése, pályázatra bocsátása után, 2020 februárjában, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének pszichológia szakos hallgatói számára „Társadalmi és szervezeti igazságosság” címmel MA-kurzust indítottam. A kurzus tematikájának frissítése érdekében elindítottam a keresőmotort, hátha találok valami egészen friss írást, ami kihagyhatatlan egy korszerű tematikából. Amolyan szokásos keresgélésnek indult tehát, biztos, ami biztos elővigyázatosságnak, hiszen a könyv írása folyamán a megelőző egy évben éppen elégszer hajtottam a keresőmotort a legkülönbözőbb igazságosságreleváns kulcsszavakkal.

Ekkor azonban valami egészen szokatlan történt. Február elején, egy 2020-as kiadású (tehát egészen friss) könyvet találtam *Social Psychology and Justice* címmel, ráadásul Allan Lind szerkesztésében (2020a), aki régtől fogva mindig a teoretikus újításokra kész, nagyon átfogó tudású kutatóként emelkedik ki az igazságosságkutatók sorából, és aki olyan további meghatározó jelentőségű tudósokat vont be a szerkesztett kötet szerzői közé, mint többek között Tom Tyler, Russel Cropanzano vagy Rob Folger. Hihetetlen izgalommal vágtam bele a könyv elolvasásába, nagymértékben nemcsak azért, hogy a hallgatóimnak a legfrissebb szakirodalom alapján tudjak beszámolni a tudomány állásáról, de azért is, mert nagyon érdekelt, hogy rátalálok-e azokra a nyomokra az ő gondolkodásukban, melyeket én is követtem és jártam e könyv megírásakor, és az is roppant mód érdekelt, hogy az ő általuk követett nyomok visznek-e tovább, messzebb, mint ameddig magam eljutottam.

Nagy örömmel nyugtáztam, hogy az az út, melyet könyvemben követtem, máshonnan nézve is sejlik, sőt, olyannak tűnik, mint ami vezet valahova, és az is jóleső megkönnyebbüléssel töltött el, hogy ez az út a mértékadó nemzetközi szakemberek megnyilvánulásai alapján nem egy mindenki által taposott, kijárt út, amiről valami oknál fogva csak éppen én nem tudtam ez idáig.

Lind (2020b) szerint az igazságosságkutatás egyik legnagyobb kihívása, hogy létrehozson egy egységes keretrendszert, melyben a „motiváló” és a „motivált” igazságosság jelenségei koherensen kapcsolódnak egymáshoz. A „motiváló” jelző arra utal, hogy az igazságosság/igazságtalanság kivált belőlünk válaszreakciókat (leginkább viszonzókat), a „motivált” pedig arra, hogy belső indíttatásunk van azzal kapcsolatosan, hogy a világot igazságosnak lássuk. Nem minden igazságtalan helyzet vált ki azonban belőlünk viszontreakciót, és az igazságtalan helyzeteink racionalizációja, önmagunk előtt jó színben való fel-

tüntetése sem mindig egyforma erővel működik. Az egységes keretbe foglalásban a kihívást az adja, hogy azok a helyzetek, melyekben nincs következménye az igazságtalanságnak, nem fednek át azokkal, ahol a kívülről igazságtalannak látszó helyzetet racionalizáló módon igazságosnak látjuk. A szerző felveti azt a kérdést, hogy vajon ez az illeszkedéshiány nem függ-e össze azzal a jelenséggel, hogy igazságtalanság esetén nemcsak izgatottak és éberek leszünk, de komolyan elgondolkozunk azon is, hogy vajon utat engedjünk-e indulatainknak. Vajon nem ártunk-e többet a viszontválasszal, ahhoz képest, ha nem cselekszünk. Ugyanis az idegtudományos eszközökkel élő kutatásoknak sikerült azt kimutatni, hogy igazságtalanságok esetén nem csak a riasztó (alarmizáló) funkciót ellátó agyterület (az anterior cerebrális cortex) aktív, de a fájdalomra adott reakciókat *kontrolláló* központ is (a jobboldali ventrális prefrontális cortex) (Eisenberger és mtsai, 2003). Lind (2020c) a kötet egy másik tanulmányában azt veti föl, hogy az igazságtalanságot követő viszontválasz elmaradása mögött kapcsolatfenntartásra irányuló törekvések lehetnek, a társadalmi együttélés, csoporton belüli együttélés ugyanis nagy önfegyelmet is kíván tőlünk. Vagyis ő is megfogalmazza, hogy az elmaradó válasz nem feltétlenül rendszerigazolásból, racionalizálásból ered, származhat az kapcsolatfenntartási motivációból is.

E kötetben Brockner és Wiesenfeld (2020) is tesznek az igazságosságkutatás jelenéről és jövőbeni irányairól összegző megállapításokat. Felhívják a figyelmet arra, hogy az igazságosságproblematika – igazából ők specifikusan a szervezeti igazságosságról beszélnek – kikerült a saját tárgyának a szűk kereteiből, és az általa tárgyalt kérdések más, de az igazságossághoz közelebről kapcsolódó konceptuális keretekben fogalmazódtak újra. Hangsúlyozzák, hogy kiszélesedett és dinamizálódott tehát az igazságosságkutatás hagyományos paradigmája: már nemcsak az érdekel bennünket, hogy az alá-fölérendelt kapcsolatokban a fölérendelt döntéshozó döntései milyen hatásokat váltanak ki az alárendeltből, de érdekes lett az is, hogy az alárendelt személy viselkedése hogyan hat a döntéshozóra, érdekesek lettek a mellérendelt kapcsolatok, de akár az igazságtalanságnak a tanúként megélt tapasztalatai is. Sőt, akár azt is vizsgálhatjuk, hogy a döntéshozó viselkedése őt magát hogyan befolyásolja egy időben későbbi pillanatban. Mint ahogyan említettük, hangsúlyozzák a döntésekben érintetteknek a döntéshozó felé irányuló válaszainak a jelentőségét, tehát látják például a beosztottak szerepét saját helyzetük alakításában, hiszen beszélnek például a panaszkodás helyett a proaktív javaslattétel alternatívájáról a szervezeti viszonyokban. Viszont az igazságtalanságra adott válaszok körébe – kissé talán túl fegyelmezetten kötve magukat az igazságosságkutatás saját belső hagyományaihoz – a konstruktív kapcsolatrendező választ mégsem vonják be, hiszen egyértelműen azt deklarálják, hogy ha egy dolgozót igazságtalanság ér, vagy megszökik (destruktív viszontválasz),

vagy megszokja, elfogadja az igazságtalan helyzetet, de szenved ettől, vagy megmagyarázza magának, hogy tulajdonképpen ami rossznak tűnik, az valójában nagyon jó.

Ezek az utószóban röviden vázolt együttállások, vagyis az abban a tekintetben kapott szakirodalmi megerősítés, hogy a konstruktív kapcsolatrendező magatartás beemelése az igazságosságkutatásba előrevivő lehet az igazságossággal kapcsolatos jelenségkör megismerésében, komoly inspirációt adnak számomra a kutatások folytatásához.

Irodalomjegyzék

- ABELER, J., FALK, A., GOETTE, L., HUFFMAN, D. (2011): Reference points and effort provision. *American Economic Review*, 101(2). 470–492.
- ADAMS, J. S. (1965): Inequity in social exchange. In BERKOWITZ, L. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, 2. Academic Press, New York. 267–299.
- ALLEMAND, M. (2008): Age differences in forgivingness: The role of future time perspective. *Journal of Research in Personality*, 42(5). 1137–1147.
- ALSHEDDI, M., RUSSELL, S., HEGARTY, P. (2020): How does culture shape our moral identity? Moral foundations in Saudi Arabia and Britain. *European Journal of Social Psychology*, 50(1). 97–110.
- ARGYLE, M. (1995): Társas viszonyok. In Hewstone, M., Stroebe, W., Codol, J. P., Stephenson, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 245–271.
- ARYEE, S., CHEN, Z. X., BUDHWAR, P. S. (2004): Exchange fairness and employee performance: An examination of the relationship between organizational politics and procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 94(1). 1–14.
- ASHY, M., MERCURIO, A. E., MALLEY-MORRISON, K. (2010): Apology, forgiveness, and reconciliation: An ecological world view framework. *Individual Differences Research*, 8(1). 17–26.
- BALES, R. F. (1970): *Personality and interpersonal behavior*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- BARHIGHT, L. R., HUBBARD, J. A., HYDE, C. T. (2013): Children's physiological and emotional reactions to witnessing bullying predict bystander intervention. *Child Development*, 84(1). 375–390.
- BARON, J. (1993): Heuristics and biases in equity judgements: A utilitarian approach. In MELLERS, B. A., BARON, J. (eds): *Psychological perspectives on justice*. Cambridge University Press, Cambridge. 109–137.
- BATSON, C. D. (1998): Altruism and prosocial behavior. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (eds): *Handbook of social psychology*. Vol. 2. McGraw-Hill, Boston, MA. 282–316.
- BAUER, P. T. (1981): *Equality, the Third World, and economic delusion*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- BAUMEISTER, R. F., VOHS, K. D. (2003): Willpower, choice, and self-control. In Loewenstein, G., Read, D., Baumeister, R. (eds): *Time and decision: Economic and psy-*

- chological perspectives on intertemporal choice*. Russell Sage Foundation, New York. 201–216.
- BAUMERT, A., GOLLWITZER, M., STAUBACH, M., SCHMITT, M. (2011): Justice sensitivity and the processing of justice-related information. *European Journal of Personality*, 25(5). 386–397.
- BÈGUE, L. (2002): Beliefs in justice and faith in people: Just world, religiosity and interpersonal trust. *Personality and Individual Differences*, 32(3). 375–382.
- BÈGUE, L., MULLER, D. (2006): Belief in a just world as moderator of hostile attributional bias. *British Journal of Social Psychology*, 45(1). 117–126.
- BERG, J., DICKHAUT, J., MCCABE, K. (1995): Trust, reciprocity, and social history. *Games and Economic Behavior*, 10(1). 122–142.
- BERKOWITZ, L., LE PAGE, A. (1967): Weapons as aggression-eliciting stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(2). 202–207.
- BERNÁTH Á., KOVÁCS J. (2013): A mentalizációs igény és a machiavelliánus nézetekkel való egyetértés. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4). 671–685.
- BERNÁTH Á., KOVÁCS J. (2015): Mentalizációra irányuló igény és együttműködés integratív alkutárgyalásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1). 233–247.
- BERRY, J. W., WORTHINGTON JR, E. L., O'CONNOR, L. E., PARROTT III, L., WADE, N. G. (2005): Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*, 73(1). 183–226.
- BERRY, J. W., WORTHINGTON JR., E. L. (2001): Forgiveness, relationship quality, stress while imagining relationship events, and physical and mental health. *Journal of Counseling Psychology*, 48(4). 447–455.
- BIES, R. J., TRIPP, T. M. (1996): Beyond distrust: Getting even and the need for revenge. In Lewicki, R. J., Sheppard, B. H., Baszerman, M. H. (eds): *Research on Negotiation in Organizations*. Vol. 1. JAI Press, Greenwich, CT. 43–55.
- BJERK, D. (2016): In front of and behind the veil of ignorance: an analysis of motivations for redistribution. *Social Choice and Welfare*, 47(4). 791–824.
- BLOUNT, S. (1995): When social outcomes aren't fair: The effect of causal attributions on preferences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63(2). 131–144.
- BOLLE, F., TAN, J. H., ZIZZO, D. J. (2014): Vendettas. *American Economic Journal: Microeconomics*, 6(2). 93–130.
- BONO, G., MCCULLOUGH, M. E., ROOT, L. M. (2008): Forgiveness, feeling connected to others, and well-being: Two longitudinal studies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(2). 182–195.
- BOTTOM, W. P., GIBSON, K., DANIELS, S. E., MURNIGHAN, J. K. (2002): When talk is not cheap: Substantive penance and expressions of intent in rebuilding cooperation. *Organization Science*, 13(5). 497–513.

- BOULDING, K. E. (1962): Social justice in social dynamics. In Brandt, R. B. (ed.): *Social justice*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ. 73–92.
- BROCKNER, J., SIEGEL, P. (1996): Understanding the interaction between procedural and distributive justice. The role of trust. In Kramer, R., Tyler, T. (eds): *Trust in organizations. Frontiers of theory and research*. Sage, Thousand Oaks, CA. 390–413.
- BROCKNER, J., WIESENFELD, B. M. (2020): Organizational Justice is Alive and Well and Living Elsewhere (But Not Too Far Away). In Lind, E. A. (ed.): *Social psychology and justice*. Routledge, New York. 213–242.
- BROWN, M. E., TREVINO, L. K., HARRISON, D. (2005): Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2). 117–134.
- BROWN, R. P. (2004): Vengeance is mine: Narcissism, vengeance and the tendency to forgive. *Journal of Research in Personality*, 38(6). 576–584.
- BROWN, R. P., BARNES, C. D., CAMPBELL, N. J. (2007): Fundamentalism and forgiveness. *Personality and Individual Differences*, 43(6). 1437–1447.
- BUCHKO, A. A., BUSCHER, C., BUCHKO, K. J. (2017): Why do good employees stay in bad organizations? *Business Horizons*, 60(5). 729–739.
- BURTON, J. P., MITCHELL, T. R., LEE, T. W. (2005): The role of self-esteem and social influences in aggressive reactions to interactional injustice. *Journal of Business and Psychology*, 20(1). 131–170.
- CAMERER, C. F. (2003): Dictator, Ultimatum and Trust Games. In Camerer, C. F. (ed.): *Behavioral Game Theory: Experiments in Strategic Interaction*. Sage, New York. 43–117.
- CAPRARA, G. V., ALESSANDRI, G., EISENBERG, N. (2012): Prosociality: The contribution of traits, values, and self-efficacy beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6). 1289–1303.
- CARAVITA, S. C., DI BLASIO, P., SALMIVALLI, C. (2009): Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social Development*, 18(1). 140–163.
- CARLSMITH, K. M. (2006): The roles of retribution and utility in determining punishment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(4). 437–451.
- CARLSMITH, K. M., DARLEY, J. M., ROBINSON, P. H. (2002): Why do we punish?: Deterrence and just deserts as motives for punishment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2). 284–299.
- CARSTENSEN, L. L., CHARLES, S. T. (1998): Emotion in the second half of life. *Current Directions in Psychological Science*, 7(5). 144–149.
- CHADWICK-JONES, J. K. (1976): *Social exchange theory: Its structure and influence in social psychology*. Vol. 8. Academic Press, New York.

- CHENG, S. T., YIM, Y. K. (2008): Age differences in forgiveness: The role of future time perspective. *Psychology and Aging*, 23(3). 676–680.
- CIALDINI, R. H. (1984): *Influence – How and Why People Agree to Things*. Morrow, New York.
- CIKARA, M., LEE, T. L., FISKE, S. T., GLICK, P. (2009): Ambivalent sexism at home and at work: How attitudes toward women in relationships foster exclusion in the public sphere. In Jost, J. T., Kay, A. C., Thorisdottir, H. (eds): *Social and psychological bases of ideology and system justification*. Oxford University Press, Oxford. 444–462.
- CLAYTON, S. D. (1992): The experience of injustice: Some characteristics and correlates. *Social Justice Research*, 5(1). 71–91.
- COLQUITT, J. A., SCOTT, B. A., JUDGE, T. A., SHAW, J. C. (2006): Justice and personality: Using integrative theories to derive moderators of justice effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 100(1). 110–127.
- COLQUITT, J. A., SCOTT, B. A., RODELL, J. B., LONG, D. M., ZAPATA, C. P., CONLON, D. E., WESSON, M. J. (2013): Justice at the millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98(2). 199–236.
- CROCKER, J., PARK, L. E. (2004): The costly pursuit of self-esteem. *Psychological Bulletin*, 130(3). 392–414.
- CROPANZANO, R., GOLDMAN, B., FOLGER, R. (2003): Deontic justice: The role of moral principles in workplace fairness. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(8). 1019–1024.
- CURHAN, J. R., NEALE, M. A., ROSS, L., ROSENCRANZ-ENGELMANN, J. (2008): Relational accommodation in negotiation: Effects of egalitarianism and gender on economic efficiency and relational capital. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 107(2). 192–205.
- DALBERT, C. (1998): Belief in a just world, well-being and coping with an unjust fate. In Montada, L., Lerner, M. (eds): *Responses to victimizations and belief in the just world*. Plenum, New York. 87–105.
- DALBERT, C. (1999): The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12(2). 79–98.
- DALBERT, C. (2002): Beliefs in a just world as a buffer against anger. *Social Justice Research*, 15(2). 123–145.
- DALBERT, C. (2009): Belief in a just world. In Leary, M. R., Hoyle, R. H. (eds): *Handbook of individual differences in social behavior*. Guilford Press, New York. 288–297.

- DALBERT, C., LIPKUS, I. M., SALLAY, H., GOCH, I. (2001): A just and unjust world: Structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30(4). 561–577.
- DARLEY, J. M., PITTMAN, T. S. (2003): The psychology of compensatory and retributive justice. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4). 324–336.
- DAVEY, L. M., BOBOCEL, D. R., HING, L. S., ZANNA, M. P. (1999): Preference for the merit principle scale: An individual difference measure of distributive justice preferences. *Social Justice Research*, 12(3). 223–240.
- DAVIS, D. E., DOOLEY, M. T., HOOK, J. N., CHOE, E., MCELROY, S. E. (2017): The purity/sanctity subscale of the Moral Foundations Questionnaire does not work similarly for religious versus non-religious individuals. *Psychology of Religion and Spirituality*, 9(1). 124–130.
- DAVIS, D. E., HOOK, J. N., VAN TONGEREN, D. R., WORTHINGTON JR, E. L. (2012): Sanctification of forgiveness. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(1). 31–39.
- DE CREMER, D. (2010): To pay or to apologize? On the psychology of dealing with unfair offers in a dictator game. *Journal of Economic Psychology*, 31(6). 843–848.
- DE FABRIQUE, N., ROMANO, S. VECCHI, V. (2007): Understanding Stockholm Syndrome. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 76(7). 10–15.
- DECETY, J., YODER, K. J. (2016): Empathy and motivation for justice: Cognitive empathy and concern, but not emotional empathy, predict sensitivity to injustice for others. *Social Neuroscience*, 11(1). 1–14.
- DESMET, P. T. M., DE CREMER, D., VAN DIJK, E. (2010): On the psychology of financial compensations to restore fairness transgressions: When intentions determine value. *Journal of Business Ethics*, 95(1). 105–115.
- DEUTSCH, M., GERARD, H. B. (1955): A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3). 629–636.
- DEUTSCH, M. (1973): *The resolution of conflict*. Yale University Press, New Haven, CT.
- DEUTSCH, M. (1975): Equity, equality, and need: What determines which value will be used as a basis for distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31(3). 137–150.
- DEUTSCH, M. (1990): Psychological roots of moral exclusion. *Journal of Social Issues*, 46(1). 21–25.
- DIEKMAN, A. B., EAGLY, A. H., KULESA, P. (2002): Accuracy and Bias in Stereotypes about the Social and Political Attitudes of Women and Men. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(3). 268–282.
- DIEKMANN, K. A., SAMUELS, S. M., ROSS, L., BAZERMAN, M. H. (1997): Self-interest and fairness in problems of resource allocation: Allocators Versus Recipients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5). 1061–1074.

- DIENER, E., SUH, E. M., KIM-PRIETO, C., BISWAS-DIENER, R., TAY, L. S. (2010): *Unhappiness in South Korea: Why it is high and what might be done about it*. Korean Psychological Association, Seoul.
- DIENER, E., TAY, L., MYERS, D. G. (2011): The religion paradox: if religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6). 1278–1290.
- DONNELLAN, M. B., OSWALD, F. L., BAIRD, B. M., LUCAS, R. E. (2006): The mini-IPIP scales: tiny-yet-effective measures of the Big Five factors of personality. *Psychological Assessment*, 18(2). 192–203.
- DOOSJE, B., BRANSCOMBE, N. R., SPEARS, R., MANSTEAD, A. S. R. (1998): Guilty by associations: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4). 872–886.
- DOVIDIO, J. F., PILIAVIN, J. A., SCHROEDER, D. A., PENNER, L. A. (2006): *The social psychology of prosocial behavior*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ.
- DUNCAN, L. E., STEWART, A. J. (2007): Personal political salience: The role of personality in collective identity and action. *Political Psychology*, 28(2). 143–164.
- EINARSEN, S., MIKKELSEN, E. G. (2003): Individual effects of exposure to bullying at work. In Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., Cooper, C. L. (eds): *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice*. Taylor & Francis, New York, NY. 127–144.
- EISENBERGER, N. I., LIEBERMAN, M. D., WILLIAMS, K. D. (2003): Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302(5643). 290–292.
- ELLEMERS, N., BARRETO, M. (2009): Collective action in modern times: How modern expressions of prejudice prevent collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4). 749–768.
- ELOVAINIO, M., KIVIMÄKI, M., PUTTONEN, S., LINDHOLM, H., POHJONEN, T., SINERVO, T. (2006): Organisational injustice and impaired cardiovascular regulation among female employees. *Occupational and Environmental Medicine*, 63(2). 141–144.
- ELSTER, J. (1992): *Local justice: How institutions allocate scarce goods and necessary burdens*. Russell Sage Foundation, New York.
- EVERETT, L., WORTHINGTON, E. L., SCHERER, M. (2007): Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology & Health*, 19(3). 385–405.
- EXLINE, J. J., WORTHINGTON JR., E. L., HILL, P., MCCULLOUGH, M. E. (2003): Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4). 337–348.
- EZENWA, M. O., MOLOKIE, R. E., WILKIE, D. J., SUAREZ, M. L., YAO, Y. (2015): Perceived injustice predicts stress and pain in adults with sickle cell disease. *Pain Management Nursing*, 16(3). 294–306.

- FALK, A., GÄCHTER, S., KOVÁCS, J. (1999): Intrinsic motivation and extrinsic incentives in a repeated game with incomplete contracts. *Journal of Economic Psychology*, 20(3). 251–284.
- FARROW, T. F. D., ZHENG, Y., WILKINSON, I. D., SPENCE, J. F., DEAKIN, J. F. W., TARRIER, N., GRIFFITHS, P. D., WOODRUFF, P. W. R. (2001): Investigating the functional anatomy of empathy and forgiveness. *NeuroReport*, 12(11). 2433–2438.
- FATTORI, F., POZZI, M., MARZANA, D., MANNARINI, T. (2015): A proposal for an integrated model of prosocial behavior and collective action as the expression of global citizenship. *European Journal of Social Psychology*, 45(7). 907–917.
- FEHR, E., FISCHBACHER, U. (2004a): Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4). 185–190.
- FEHR, E., FISCHBACHER, U. (2004b): Third-party punishment and social norms. *Evolution and Human Behavior*, 25(2). 63–87.
- FEHR, E., GÄCHTER, S. (2002): Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415(6868). 137–140.
- FEHR, E., KIRCHSTEIGER, G., RIEDL, A. (1993): Does fairness prevent market clearing? An experimental investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(2). 437–459.
- FEHR, R., GELFAND, M. J. (2010): When apologies work: How matching apology components to victims' self-construals facilitates forgiveness. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 113(1). 37–50.
- FEHR, R., GELFAND, M. J., NAG, M. (2010). The road to forgiveness: a meta-analytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *Psychological Bulletin*, 136(5). 894–914.
- FESTINGER, L. (1957): *A theory of cognitive dissonance*. Row, Peterson, Evanstone, IL.
- FISKE, S. T. (1993): Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48(6). 621–628.
- FLYNN, J. F., ADAMS, G. S. (2009): Money can't buy love: Asymmetric beliefs about gift price and feelings of appreciation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(2). 404–409.
- FOA, E. B., FOA, U. G. (1976): Resource Theory of Social Exchange. In Thibaut, J. W., Spence, J. T., Carson, R. C. (eds): *Contemporary Topics in Social Psychology*. General Learning Press, Morristown, NJ. 99–131.
- FOLGER, R., KONOVSKY, M. A. (1989): Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1). 115–130.
- FOLGER, R., BIES, R. J. (1989): Managerial responsibilities and procedural justice. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2(2). 79–90.
- FOLGER, R., CROPANZANO, R. (2001): Fairness theory: Justice as accountability. In Greenberg, J., Cropanzano, R. (eds): *Advances in organizational justice*. Stanford University Press, Stanford, CA. 89–118.

- FOLKMAN, S. (2013): Stress: appraisal and coping. In *Encyclopedia of behavioral medicine*. Springer, New York. 1913–1915.
- FORSYTH, D. R. (1980): A taxonomy of ethical ideologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(1). 175–184.
- FOX, A., THOMAS, T. (2008): Impact of religious affiliation and religiosity on forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3). 175–185.
- FOX, S., SPECTOR, P. E. (1999): A model of work frustration–aggression. *Journal of Organizational Behavior*, 20(6). 915–931.
- FÖRSTER, J., HIGGINS, E. T., BIANCO, A. T. (2003): Speed/accuracy decisions in task performance: Built-in trade-off or separate strategic concerns? *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90(1). 148–164.
- FRANCIS, L., BARLING, J. (2005): Organizational injustice and psychological strain. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 37(4). 250–261.
- FRANK, R. H., GILOVICH, T., REGAN, D. T. (1993): Does studying economics inhibit cooperation? *The Journal of Economic Perspectives*, 7(2). 159–171.
- FRIEDBERG, J. P., SUCHDAY, S., SRINIVAS, V. S. (2009): Relationship between forgiveness and psychological and physiological indices in cardiac patients. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(3). 205–211.
- FROHLICH, N., OPPENHEIMER, J. A. (1990): Choosing justice in experimental democracies with production. *American Political Science Review*, 84(2). 461–477.
- FROHLICH, N., OPPENHEIMER, J. A., EAVEY, C. L. (1987): Choices of principles of distributive justice in experimental groups. *American Journal of Political Science*, 31(3). 606–636.
- FRY, W. R., FIRESTONE, I. J., WILLIAMS, D. L. (1983): Negotiation process and outcome of stranger dyads and dating couples: Do lovers lose? *Basic and Applied Social Psychology*, 4(1). 1–16.
- FURNHAM, A., PROCTER, E. (1989): Belief in a just world: Review and critique of the individual difference literature. *British Journal of Social Psychology*, 28(4). 365–384.
- FÜLÖP, M. (2009): Happy and unhappy competitors: What makes the difference?. *Psihologijske Teme*, 18(2). 345–367.
- GAERTNER, S. L., DOVIDIO, J. F., ANASTASIO, P. A., BACHMAN, B. A., RUST, M. C. (1993): The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4(1). 1–26.
- GALINSKY, A. D., MAGEE, J. C., INESI, M. E., GRUENFELD, D. H. (2006): Power and perspectives not taken. *Psychological Science*, 17(12). 1068–1074.
- GELLES, R. J. (1976): Abused wives: Why do they stay. *Journal of Marriage and the Family*, 38(4). 659–668.

- GILL, H. (2005): *Reactions to injustice: Development and validation of a measure*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Western Ontario, London – Ontario.
- Idézi: HASTINGS, S. E., FINEGAN, J. E. (2011): The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics*, 100(4). 689–703.
- GILOVICH, T., CONE, J., ROSENZWEIG, E. (2012): Where the mind goes: The influence of endogenous priming on thought and behaviour. In KRUEGER, J. I. (ed.): *Social judgment and decision making*. Psychology Press, New York. 3–20.
- GLASFORD, D. E., CARABALLO, K. L. (2016): Collective action from a distance: Distance shapes how people view victims of injustice and decreases willingness to engage in collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(1). 27–42.
- GLASFORD, D. E., PRATTO, F. (2014): When extraordinary injustice leads to ordinary response: How perpetrator power and size of an injustice event affect bystander efficacy and collective action. *European Journal of Social Psychology*, 44(6). 590–601.
- GLICK, P., FISKE, S. T. (2001): An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2). 109–118.
- GOLLWITZER, M., VAN PROOIJEN, J. W. (2016): Psychology of justice. In Sabbagh, C., Schmitt, M. (eds): *Handbook of Social Justice Theory and Research*. Springer, New York. 61–82.
- GOLLWITZER, M., SCHMITT, M., SCHALKE, R., MAES, J., BAER, A. (2005): Asymmetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior. *Social Justice Research*, 18(2). 183–201.
- GOULDNER, A. W. (1960): The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25(2). 161–178.
- GRAHAM, J., HAIDT, J., NOSEK, B. A. (2009): Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5). 1029–1046.
- GRAHAM, J., MEINDL, P., BEALL, E., JOHNSON, K. M., ZHANG, L. (2016): Cultural differences in moral judgment and behavior, across and within societies. *Current Opinion in Psychology*, 8. 125–130.
- GRAHAM, J., NOSEK, B. A., HAIDT, J., IYER, R., KOLEVA, S., DITTO, P. H. (2011): Mapping the moral domain. *Journal of personality and social psychology*, 101(2). 366–385.
- GREEN, M., WHEELER, C. A., HODGSON, M. N. (2012): Leader spirituality and leader virtues as predictors of effective leadership. *Journal of Spirituality, Leadership and Management*, 6(1). 35–47.
- GREENBERG, J. (2004): Stress fairness to fare no stress: Managing workplace stress by promoting organizational justice. *Organizational Dynamics*, 33(4). 352–365.

- GREENBERG, J. (2006): Losing sleep over organizational injustice: Attenuating insomniac reactions to underpayment inequity with supervisory training in interactional justice. *Journal of Applied Psychology*, 91(1). 58–69.
- GREENBERG, J. (2010): Organizational injustice as an occupational health risk. *Academy of Management Annals*, 4(1). 205–243.
- GROBBINK, L. H., DERKSEN, J. J., VAN MARLE, H. J. (2015): Revenge: An analysis of its psychological underpinnings. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(8). 892–907.
- GRUENFELD, D. H., INESI, M. E., MAGEE, J. C., GALINSKY, A. D. (2008): Power and the objectification of social targets. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1). 111–127.
- GUINOTE, A. (2007): Power and goal pursuit. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(8). 1076–1087.
- GUINOTE, A., WILLIS, G. B., MARTELLOTTA, C. (2010): Social power increases implicit prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(2). 299–307.
- GÜTH, W., KOVÁCS, J. (2002): Why do people veto? *Homo Oeconomicus*, 18(2). 277–302.
- GÜTH, W., SCHMITTBERGER, R., SCHWARZE, B. (1982): An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 3(4). 367–388.
- GYOLLAI, Á., SIMOR, P., KÖTELES, F., DEMETROVICS, ZS. (2011): Psychometric properties of the Hungarian version of the original and the short form of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 13(2). 73–79.
- HAFER, C. L., CHOMA, B. L. (2009): Belief in a just world, perceived fairness, and justification of the status quo. In Jost, J. T., Kay, A. C., Thorisdottir, H. (eds): *Social and psychological bases of ideology and system justification*. Oxford University Press, Oxford. 107–125.
- HAFER, C. L., OLSON, J. M. (1989): Beliefs in a just world and reactions to personal deprivation. *Journal of Personality*, 57(4). 799–823.
- HAIDT, J., GRAHAM, J. (2007): When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1). 98–116.
- HAIDT, J., JOSEPH, C. (2004): Intuitive ethics: How Innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*, 133(4). 55–66.
- HAIDT, J., KOLLER, S. H., DIAS, M. G. (1993): Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4). 613–628.
- HASTINGS, S. E., FINEGAN, J. E. (2011): The role of ethical ideology in reactions to injustice. *Journal of Business Ethics*, 100(4). 689–703.
- HAYES, A. F. (2013): *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press, New York.

- HAYNES, G., GILOVICH, T. (2010): "The ball don't lie": How inequity aversion can undermine performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6). 1148–1150.
- HEGTVEDT, K. A., MARKOVSKY, B. (1995): Justice and injustice. In Cook, K. S., Fine, G. A., House, J. S. (eds): *Sociological Perspectives on Social Psychology*. Allyn and Bacon, Boston. 257–280.
- HEGTVEDT, K. A., CLAY-WARNER, J., JOHNSON, C. (2003): The social context of responses to injustice: Considering the indirect and direct effects of group-level factors. *Social Justice Research*, 16(4). 343–366.
- HENLE, C. A. (2005): Predicting workplace deviance from the interaction between organizational justice and personality. *Journal of Managerial Issues*, 17(2). 247–263.
- HIGGINS, E. T. (2012): Motivation science in social psychology: A tale of two histories. In Kruglanski, A. W., Stroebe, W. (eds): *Handbook of the History of Social Psychology*. Psychology Press, New York. 201–220.
- HILLS, P., FRANCIS, L. J., ARGYLE, M., JACKSON, C. J. (2004): Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Personality and Individual Differences*, 36(1). 61–73.
- HOGG, M. A. (2000): Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1). 223–255.
- HOMANS, G. C. (1961): *Social Behavior: Its Elementary Forms*. Routledge and Kegan Paul, London.
- HUNYADY GY. (2018): Rendszerigazolás és rendszerkritika. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(2). 269–298.
- JOHNSTON, C. S., KRINGS, F., MAGGIORI, C., MEIER, L. L., FIORI, M. (2016): Believing in a personal just world helps maintain well-being at work by coloring organizational justice perceptions. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(6). 945–959.
- JOSHANLOO, M., WEIJERS, D. (2016a): Religiosity reduces the negative influence of injustice on subjective well-being: A study in 121 nations. *Applied Research in Quality of Life*, 11(2). 601–612.
- JOSHANLOO, M., WEIJERS, D. (2016b): Religiosity moderates the relationship between income inequality and life satisfaction across the globe. *Social Indicators Research*, 128(2). 731–750.
- JOST, J. T., BANAJI, M. R. (1999): A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat. In Hunyady, Gy., Hamilton, D. L., Nguyen Luu L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 489–518.
- JOST, J. T., HUNYADY, O. (2005): Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14(5). 260–265.

- JOST, J. T., THOMPSON, E. P. (2000): Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(3). 209–232.
- JOST, J. T., GAUCHER, D., STERN, C. (2015): The world isn't fair: A system justification perspective on social stratification and inequality. In Mikulincer, M. E., Shaver, P. R., Dovidio, J. F., Simpson, J. A. (eds): *APA Handbook of Personality and Social Psychology*, Volume 2: Group Processes. American Psychological Association, Washington. 317–340.
- JOST, J. T., PELHAN, B. W., SHELDON, O., SULLIVAN, B. N. (2003): A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai disszonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire. In Jost, J. T. (Válogatta és szerkesztette Hunyady Gy.): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris, Budapest. 461–499.
- JUDGE, T. A., KAMMEYER-MUELLER, J. D. (2012): Job attitudes. *Annual Review of Psychology*, 63. 341–367.
- KAHNEMAN, D., MILLER, D. T. (1986): Norm theory: Comparing reality to its alternatives. *Psychological Review*, 93(2). 136–153.
- KAHNEMAN, D., KNETSCH, J. L., THALER, R. H. (1986): Fairness and the assumptions of economics. *Journal of Business*, 59(4). 285–300.
- KAMEDA, T., TAKEZAWA, M., TINDALE, R. S., SMITH, C. M. (2002): Social sharing and risk reduction: Exploring a computational algorithm for the psychology of wind-fall gains. *Evolution and Human Behavior*, 23(1). 11–33.
- KAY, A. C., GAUCHER, D., PEACH, J. M., LAURIN, K., FRIESEN, J., ZANNA, M. P., SPENCER, S. J. (2009): Inequality, discrimination, and the power of the status quo: Direct evidence for a motivation to see the way things are as the way they should be. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(3). 421–434.
- KAY, A. C., JIMENEZ, M. C., JOST, J. T. (2002): Sour grapes, sweet lemons, and the anticipatory rationalization of the status quo. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9). 1300–1312.
- KEIZER, K., LINDENBERG, S., STEG, L. (2008): The spreading of disorder. *Science*, 322(5908). 1681–1685.
- KELLEY, H. (1999): Fifty years in social psychology: Some reflections on the individual-group problem. In Rodrigues, A., Levine, R. (eds): *Reflections on One Hundred Years of Experimental Social Psychology*. Basic Books, New York. 35–46.
- KELTNER, D., GRUENFELD, D. H., ANDERSON, C. (2003): Power, approach, and inhibition. *Psychological Review*, 110(2). 265–284.

- KELLY, C., KELLY, J. (1994): Who gets involved in collective action?: Social psychological determinants of individual participation in trade unions. *Human Relations*, 47(1). 63–88.
- KIS M., KOVÁCS J. (2010): A bosszú pszichológiai összetevői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11(2). 129–150.
- KIS M., KOVÁCS J. (2013): Jótételi mintázatok hatása a jótételi igényekre és a megbocsátásra közeli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4). 687–712.
- KLIMECKI, O. M., VUILLEUMIER, P., SANDER, D. (2016): The impact of emotions and empathy-related traits on punishment behavior: introduction and validation of the inequality game. *PLoS one*, 11(3). e0151028.
- KOLEVA, S. P., GRAHAM, J., IYER, R., DITTO, P. H., HAIDT, J. (2012): Tracing the threads: How five moral concerns (especially Purity) help explain culture war attitudes. *Journal of Research in Personality*, 46(2). 184–194.
- KONOW, J., SCHWETTMANN, L. (2016): The economics of justice. In Sabbagh, C., Schmitt, M. (eds): *Handbook of Social Justice Theory and Research*. Springer, New York. 83–106.
- KOPP M., SKRABSKI Á., SZÉKELY A. (2004): Vallásosság és egészség az átalakuló társadalomban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5(2). 103–125.
- KOVÁCS J. (2009): *Felemás felezés- az egyenlőségheurisztika működése összetett társas elosztási helyzetekben*. Habilitációs értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- KOVÁCS J., KOVÁCS Z. (1998): A nyereség és méltányosság szempontjai rövid és hosszú távú kapcsolatokban – kultúraközi vizsgálat. *Pszichológia*, 18(2). 191–207.
- KOVÁCS J. (2000): *A méltányosság elve a munkahelyi ösztönzésben*. PhD-értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- KOVÁCS J. (2014): *Az igazságosság és a hatékonyság az interperszonális és a társadalmi kapcsolatok pszichológiájában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS J. (2015): A szerkesztett történetekkel élő vinyetta-kutatások módszertana. In Balázs K., Kovács J., Münnich Á. (szerk.): *Pszichológiai Módszertani Tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 127–141.
- KOVÁCS J. (2015): Az igazságossággal, az együttműködés-versengéskutatás és a hatalom pszichológiájára irányuló kutatás tematikus érintkezési pontjai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1). 197–213.
- KOVÁCS J. (2019): Az elosztásokkal együttjáró kockázatvállalás és a kapcsolati erőforrások összefüggése. In KÁDI A., KISS O. E., DÜLL A. (szerk.): *Inspirációk – Válogatott tanulmányok Faragó Klára tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 356–372.
- KOVÁCS J., PAPP G. (2019): „Bocsánat, ha valamivel megsértettelek volna” – A kapcsolati mentegetőzés hatása a megbocsátásra és az azt követő bizalomra. Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén. Debrecen.

- KOVÁCS J., BERNÁTH Á., PÁNTYA J., PAPP G. (2011): Az együttműködő személy figyelmessége és eredményessége által keltett benyomások a megfigyelőben: tesz-különbséget a társas értékorientáció kétféle szemüvege?. *Pszichológia*, 31(2). 107–123.
- KOVÁCS J., PÁNTYA J., BERNÁTH Á., MÁTH J., HIDEKGUTI I. (2012): Elég-e már a rosszból? – Az eskalálódó konfliktusból való kilépés kísérletes vizsgálata a viszonzatlan békülési gesztus és mentalizációs képesség függvényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(4). 653–671.
- KRAMER, R. M. (1999): Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50(1). 569–598.
- LABOUFF, J. P., HUMPHREYS, M., SHEN, M. J. (2017): Religiosity and group-binding moral concerns. *Archive for the Psychology of Religion*, 39(3). 263–282.
- LAMBERT, N. M., FINCHAM, F. D., STILLMAN, T. F., GRAHAM, S. M., BEACH, S. R. (2010). Motivating change in relationships: Can prayer increase forgiveness?. *Psychological Science*, 21(1). 126–132.
- LANDENBURGER, K. M. (1998): The dynamics of leaving and recovering from an abusive relationship. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 27(6). 700–706.
- LATANÉ, B., DARLEY, J. M. (1969): Bystander “Apathy”. *American Scientist*, 57(2). 244–268.
- LAZARUS, R. S., FOLKMAN, S. (1984): *Stress, appraisal, and coping*. Springer, New York.
- LENCH, H. C., CHANG, E. S. (2007): Belief in an unjust world: When beliefs in a just world fail. *Journal of Personality Assessment*, 89(2). 126–135.
- LERNER, M. J. (1980): *The Belief in a Just World*. Springer, Boston, MA.
- LEUNG, K., BOND, M. H. (1982): How Chinese and Americans reward task-related contributions: a preliminary study. *Psychologia: An International Journal of Psychology in the Orient*, 25(1). 32–39.
- LEVENTHAL, G. S. (1976): Fairness in social relationships. In Thibaut, J. W., Spence, J. T., Carson, R. C. (eds): *Contemporary topics in social psychology*. General Learning Press, Morristown, NJ. 211–239.
- LEWICKI, R. J. (2006): Trust, trust development, and trust repair. In Deutsch, M., Coleman, P. T. (eds): *The handbook of conflict resolution: Theory and practice*. Jossey-Bass, San Francisco, CA. 86–107.
- LEWICKI, R. J., POLIN, B., LOUNT JR, R. B. (2016): An exploration of the structure of effective apologies. *Negotiation and Conflict Management Research*, 9(2). 177–196.
- LEWIN, K. (1948/2001): Az amerikai és a német társadalom közti szociálpszichológiai különbségekről. In HUNYADY GY. (szerk.): *Nemzetkarakterológiák*. Osiris, Budapest. 251–282.
- LI, W., MOALLEM, I., PALLER, K. A., GOTTFRIED, J. A. (2007): Subliminal smells can guide social preferences. *Psychological Science*, 18(12). 1044–1049.

- LIND, E. A. (2001): Fairness heuristic theory: Justice judgments as pivotal cognitions in organizational relations. In Greenberg, J., Cropanzano, R. (eds): *Advances in organizational justice*. Stanford University Press, Stanford, CA. 56–88.
- LIND, E. A. (ed.) (2020a): *Social Psychology and Justice*. Routledge, New York.
- LIND, E. A. (2020b): The study of justice in social psychology and related fields. In Lind, E. A. (ed.): *Social Psychology and Justice*. Routledge, New York. 1–20.
- LIND, E. A. (2020c): Exclusion, exploitation and the psychology of fairness. In Lind, E. A. (ed.): *Social Psychology and Justice*. Routledge, New York. 75–92.
- LIND, E. A., TYLER, T. R. (1988): *The social psychology of procedural justice*. Plenum, New York.
- LIND, E. A., VAN DEN BOS, K. (2002): When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. *Research in Organizational Behavior*, 24. 181–224.
- LINDENBERG, S., STEG, L. (2007): Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior. *Journal of Social Issues*, 63(1). 117–137.
- LIPKUS, I., DALBERT, C., SIEGLER, I. (1996): The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus others: Implications for psychological well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(7). 666–677.
- LUCAS, T., LAKEY, B., ALEXANDER, S., ARNETZ, B. (2009): Individuals and illnesses as sources of perceived preventability. *Psychology, Health & Medicine*, 14(3). 322–330.
- LUTGEN-SANDVIK, P., TRACY, S. J., ALBERTS, J. K. (2007): Burned by bullying in the American workplace: prevalence, perception, degree and impact. *Journal of Management Studies*, 44(6). 837–862.
- LUTJEN, L. J., SILTON, N. R., FLANNELLY, K. J. (2012): Religion, forgiveness, hostility and health: A structural equation analysis. *Journal of Religion and Health*, 51(2). 468–478.
- MACCARTAIN, S., MURPHY, C., O’SULLIVAN, M., MACMAHON, J., TURNER, T. (2018): To stand back or step in? Exploring the responses of employees who observe workplace bullying. *Nursing Inquiry*, 25(1). e12207.
- MAES, J., SCHMITT, M. (1999): More on ultimate and immanent justice: Results from the research project “Justice as a problem within reunified Germany”. *Social Justice Research*, 12(2). 65–78.
- MAGEE, J. C. SMITH, P. K. (2013): The social distance theory of power. *Personality and Social Psychology Review*, 17(2). 158–186.
- MAJOR, B., ADAMS, J. B. (1983): Role of gender, interpersonal orientation, and self-presentation in distributive-justice behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(3). 598–608.
- MAMMAN, A. (1997): Employees’ attitudes toward criteria for pay systems. *The Journal of Social Psychology*, 137(1). 33–41.

- MANNIX, E. A., NEALE, M. A., NORTCRAFT, G. B. (1995): Equity, equality, or need? The effects of organizational culture on the allocation of benefits and burdens. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63(3). 276–286.
- MARTIN, J., HARDER, J. W. (1994): Bread and roses: Justice and the distribution of financial and socioemotional rewards in organizations. *Social Justice Research*, 7(3). 241–264.
- MICALISTER, D. J. (1995): Affect- and cognition based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1). 24–59.
- MCCULLOUGH, M. E. (2008): *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. Jossey-Bass, New York, NY.
- MCCULLOUGH, M. E., BELLAH, C. G., KILPATRICK, S. D., JOHNSON, J. L. (2001): Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the Big Five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(5). 601–610.
- MCCULLOUGH, M. E., WORTHINGTON JR, E. L., RACHAL, K. C. (1997): Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2). 321–336.
- MEEKER, B. F., ELLIOT, G. C. (1987): Counting the costs. Equity and allocation of negative group products. *Social Psychology Quarterly*, 50(1). 7–15.
- MESSICK, D. M. (1995): Equality, fairness, and social conflict. *Social Justice Research*, 8(2). 153–173.
- MESSICK, D. M., MCCLINTOCK, C. G. (1968): Motivational bases of choice in experimental games. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4(1). 1–25.
- MESSICK, D. M., SCHELL, T. (1992): Evidence for an equality heuristic in social decision making. *Acta Psychologica*, 80(1–3). 311–323.
- MESSICK, D. M., SENTIS, K. P. (1979): Fairness and preference. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15(4). 418–434.
- MESSICK, D. M., SENTIS, K. P. (1983): Fairness, preference, and fairness biases. In Messick, D. M., Cook, K. S. (eds): *Equity Theory: Psychological and Sociological Perspectives*. Praeger, New York. 61–94.
- MEZŐ E., KOVÁCS J. (1999): Szervezeti igazságosság. *Pszichológia*, 19(1). 125–162.
- MIDLARSKY, E., HANNAH, M. E. (1989): The generous elderly: naturalistic studies of donations across the life span. *Psychology and aging*, 4(3). 346–351.
- MIKULA, G., PETRIK, B., TANZER, N. (1990): What people regard as unjust: Types and structures of everyday experiences of injustice. *European Journal of Social Psychology*, 20(2). 133–149.
- MILLER, D. T. (1977): Personal deserving versus justice for others: An exploration of the justice motive. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(1). 1–13.

- MILLER, D. T. (2001): Disrespect and the experience of injustice. *Annual Review of Psychology*, 52(1). 527–553.
- MITCHELL, G., TETLOCK, P. E., MELLERS, B. A., ORDONEZ, L. D. (1993): Judgments of social justice: Compromises between equality and efficiency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4). 629–639.
- MITCHELL, M. S., AMBROSE, M. L. (2012): Employees' behavioral reactions to supervisor aggression: An examination of individual and situational factors. *Journal of Applied Psychology*, 97(6). 1148–1170.
- MOON, C., TRAVAGLINO, G. A., USKUL, A. K. (2018): Social value orientation and endorsement of horizontal and vertical individualism and collectivism: An exploratory study comparing individuals from North America and South Korea. *Frontiers in Psychology*, 9. 22–62.
- MOORMAN, R. (1991): Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76(6). 845–855.
- MUNGAN, M. C. (2012): Don't say you're sorry unless you mean it: Pricing apologies to achieve credibility. *International Review of Law and Economics*, 32(1). 178–187.
- MURPHY, R. O., ACKERMANN, K. A. (2015): Social preferences, positive expectations, and trust based cooperation. *Journal of Mathematical Psychology*, 67. 45–50.
- MURPHY-BERMAN, V., BERMAN, J. J., PURNIMA, S., PACHAURI, A., KUMAR, P. (1984): Factors affecting allocation to needy and meritorious recipients: A cross-cultural comparison. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6). 1267–1272.
- NAPIER, J. L., MANDISODZA, A. N., ANDERSEN, S. M., JOST, J. T. (2006): System justification in responding to the poor and displaced in the aftermath of Hurricane Katrina. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 6(1). 57–73.
- NELISSEN, R. M., ZEELENBERG, M. (2009): Moral emotions as determinants of third-party punishment: Anger, guilt and the functions of altruistic sanctions. *Judgment and Decision Making*, 4(7). 543–553.
- NEUMAN, J. H. (2004): Injustice, stress, and aggression in organizations. In Griffin, R. W., O'Leary-Kelly, A. M. (eds): *The dark side of organizational behavior*. Jossey-Bass, San Francisco. 62–102.
- NILSSON, A., ERLANDSSON, A. (2015): The Moral Foundations taxonomy: Structural validity and relation to political ideology in Sweden. *Personality and Individual Differences*, 76. 28–32.
- NISBETT, R. E., BELLOWS, N. (1977): Verbal reports about causal influences on social judgments: Private access versus public theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(9). 613–624.
- NOWAKOWSKI, J. M., CONLON, D. E. (2005): Organizational justice: Looking back, looking forward. *International Journal of Conflict Management*, 16(1). 4–29.

- NUDELMAN, G., SHILOH, S. (2011): Who deserves to be sick? An exploration of the relationships between belief in a just world, illness causal attributions and their fairness judgements. *Psychology, Health & Medicine*, 16(6). 675–685.
- OBERMANN, M. L. (2011): Moral disengagement among bystanders to school bullying. *Journal of School Violence*, 10(3). 239–257.
- OISHI, S., SCHIMMACK, U., DIENER, E. (2012): Progressive taxation and the subjective well-being of nations. *Psychological Science*, 23(1). 86–92.
- OKUN, A. M. (1975): *Equality and efficiency: The big tradeoff*. Brookings Institution, Washington, DC.
- OLSON, J. M., HAFER, C. (2000): Tolerance of personal deprivation. In Jost, J. T., Major, B. (eds): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge. 157–175.
- OLWEUS, D. (1993): *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell, Malden, MA.
- OLWEUS, D., LIMBER, S. P., CROCKER FLERX, V. C., MULLIN, N., RIESE, J., SNYDER, M. (2007): *Olweus Bullying Prevention Program teacher guide*. Hazelden, Center City, MN.
- OPOTOW, S. (1990): Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1). 1–20.
- OSBORNE, D., SENGUPTA, N. K., SIBLEY, C. G. (2019): System justification theory at 25: Evaluating a paradigm shift in psychology and looking towards the future. *British Journal of Social Psychology*, 58(2). 340–361.
- PÁNTYA J., KOVÁCS J. (2014): A hatalom pszichológiai következményei – A hatalmi előhangolást alkalmazó szociálpszichológiai kísérletek néhány tanulsága. In Münnich Á. (szerk.): *Pszichológiai kutatások. Debreceni Egyetem Pszichológiai Doktori Program*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 137–150.
- PÁNTYA J., KOVÁCS J., ILLYÉS K. (2015): Laikus nézetek az adózás igazságosságáról és hatékonyságáról. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(2). 21–47.
- PÁNTYA, J., KOVÁCS, J., KOGLER, C., KIRCHLER, E. (2016): Work performance and tax compliance in flat and progressive tax systems. *Journal of Economic Psychology*, 56. 262–273.
- PÁNTYA J., PAPP G., KOVÁCS J. (2019): Az adózás észlelt igazságosságának pozitív érzelmek által közvetített teljesítménynövelő hatása. Előadás az MPT XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén. Debrecen.
- PAPP G. (2014): *A jóvátétel megbocsátásra gyakorolt hatása*. Doktori disszertáció. Humán Tudományok Doktori Iskola, Debrecen.
- PAPP G., KOVÁCS J. (2015): A bocsánatkérés és a jóvátétel hatása a megbocsátásra közeli és távoli kapcsolatokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(1). 265–282.

- PAPP G., KOVÁCS J., PÁNTYA J., KISS N. (2013): Mikor vezet megbocsátáshoz a jóvátétel?. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(2). 277–300.
- PARGAMENT, K. I., RYE, M. S. (1998): Forgiveness as a method of religious coping. In Worthington, E. L. (ed.): *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives*. Templeton Foundation Press, Philadelphia, PA. 59–78.
- PASSINI, S., MORSELLI, D. (2011): In the name of democracy: Disobedience and value-oriented citizenship. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(3). 255–267.
- PAYNE, J. W., BETTMAN, J. R., COUPEY, E., JOHNSON, E. (1992): A constructive process view of decision making: Multiple strategies in judgment and choice. *Acta Psychologica*, 80(1–3). 107–141.
- PEDERSEN, M. J., STRITCH, J. M., TAGGART, G. (2017): Citizen perceptions of procedural fairness and the moderating roles of “belief in a just world” and “public service motivation” in public hiring. *Public Administration*, 95(4). 874–894.
- POPPO, L., ZHOU, K. Z., LI, J. J. (2016): When can you trust “trust”? Calculative trust, relational trust, and supplier performance. *Strategic Management Journal*, 37(4). 724–741.
- PRUITT, D. G. (2012): A history of social conflict and negotiation research. In Kruglanski, A. W., Stroebe, W. (eds): *Handbook of the history of social psychology*. Psychology Press, New York. 431–452.
- RAWLS, J. (1971/1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris, Budapest.
- RIEK, B. M., MANIA, E. W. (2012): The antecedents and consequences of interpersonal forgiveness: A meta-analytic review. *Personal Relationships*, 19(2). 304–325.
- RITTER, C., BENSON, D., SNYDER, C. (1990): Belief in a just world and depression. *Sociological Perspectives*, 33(2). 235–252.
- ROBERTS, M. L., HITE, P. A. (1994): Progressive taxation, fairness, and compliance. *Law & Policy*, 16(1). 27–48.
- ROBINSON S. L. (1996): Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, 41(4). 574–599.
- ROHRBAUGH, J., MCCLELLAND, G., QUINN, R. (1980): Measuring the relative importance of utilitarian and egalitarian values: A study of individual differences about fair distribution. *Journal of Applied Psychology*, 65(1). 34–49.
- RUSBULT, C. E., AGNEW, C. R. (2010): Prosocial motivation and behavior in close relationships. In Mikulincer, M., Shaver, P. R. (eds): *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature*. American Psychological Association, Washington, DC. 327–345.
- RUSBULT, C. E., MARTZ, J. M. (1995): Remaining in an abusive relationship: An investment model analysis of nonvoluntary dependence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(6). 558–571.

- RUTTE, C. G., MESSICK, D. M. (1995): An integrated model of perceived unfairness in organizations. *Social Justice Research*, 8(3). 239–261.
- RYE, M. S., LOIACONO, D. M., FOLCK, C. D., OLSZEWSKI, B. T., HEIM, T. A., MADIA, B. P. (2001): Evaluation of the psychometric properties of two forgiveness scales. *Current Psychology*, 20(3). 260–277.
- SAAB, R., TAUSCH, N., SPEARS, R., CHEUNG, W. Y. (2015): Acting in solidarity: Testing an extended dual pathway model of collective action by bystander group members. *British Journal of Social Psychology*, 54(3). 539–560.
- SABBAGH, K., SCHMITT, M. (eds) (2016): *Handbook of Social Justice Theory and Research*. Springer, New York, NY.
- SALEEM, F., GOPINATH, C. (2015): Injustice, counterproductive work behavior and mediating role of work stress. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 9(3). 683–699.
- SCHER, S. J., DARLEY, J. M. (1997): How effective are the things people say to apologize? Effects of the realization of the apology speech act. *Journal of Psycholinguistic Research*, 26(1). 127–140.
- SCHLENKER, B. R., DARBY, B. W. (1981): The use of apologies in social predicaments. *Social Psychology Quarterly*, 44(3). 271–278.
- SCHLÖSSER, T., BERGER, S., FETCHENHAUER, D. (2018): Justice sensitivity and cooperation dynamics in repeated public good games. *Social Justice Research*, 31(1). 1–22.
- SCHMITT, M., DÖRFEL, M. (1999): Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29(4). 443–453.
- SCHMITT, M., BAUMERT, A., GOLLWITZER, M., MAES, J. (2010): The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23(2–3). 211–238.
- SCHMITT, M., GOLLWITZER, M., FÖRSTER, N., MONTADA, L. (2004): Effects of objective and subjective account components on forgiving. *The Journal of Social Psychology*, 144(5). 465–486.
- SCHMITT, M., GOLLWITZER, M., MAES, J., ARBACH, D. (2005): Justice sensitivity. *European Journal of Psychological Assessment*, 21(3). 202–211.
- SEIDER, B. H., SHIOTA, M. N., WHALEN, P., LEVENSON, R. W. (2010): Greater sadness reactivity in late life. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6(2). 186–194.
- SEMMER, N. K., JACOBSHAGEN, N., MEIER, L. L., ELFERING, A., BEEHR, T. A., KÄLIN, W., TSCHAN, F. (2015): Illegitimate tasks as a source of work stress. *Work & Stress*, 29(1). 32–56.
- SEYBOLD, K. S., HILL, P. C., NEUMANN, J. K., CHI, D. S. (2001): Physiological and psychological correlates of forgiveness. *Journal of Psychology and Christianity*, 20(3). 250–259.

- SHELDON, P., HONEYCUTT, J. (2011): Impact of gender and religiosity on forgiving communication. *Journal of Communication & Religion*, 34(1). 59–75.
- SHEPHERD, L., SPEARS, R., MANSTEAD, A. S. (2013): 'This will bring shame on our nation': The role of anticipated group-based emotions on collective action. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1). 42–57.
- SHEPPARD, B. H., LEWICKI, R. J. (1987): Toward general principles of managerial fairness. *Social Justice Research*, 1(2). 161–176.
- SHERMAN, D. K., COHEN, G. L. (2006): The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. In Zanna, M. P. (ed.): *Advances in experimental social psychology*. Vol. 38. Academic Press, San Diego, CA. 183–242.
- SHTeyNBERG, G., GELFAND, M., IMAI, L., MAYER, D. M., BELL, C. (2017): Prosocial thinkers and the social transmission of justice. *European Journal of Social Psychology*, 47(4). 429–442.
- SIMS, R. L., SUN, P. (2012): Witnessing workplace bullying and the Chinese manufacturing employee. *Journal of Managerial Psychology*, 27(1). 9–26.
- SKARLICKI, D. P., FOLGER, R., TESLUK, P. (1999): Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*, 42(1). 100–108.
- SKITKA, L. J., TETLOCK, P. E. (1992): Allocating scarce resources: A contingency model of distributive justice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28(6). 491–522.
- SMITH, H. J., TYLER, T. R. (1996): Justice and power: Can justice motivations and superordinate categorizations encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and encourage the disadvantaged to willingly obey the law? *European Journal of Social Psychology*, 26(2). 171–200.
- SMITH, P. B., BOND, M. H. (1998): *Social psychology across cultures*. Prentice-Hall, Hemel Hempstead.
- SPRING, A., TOLNAY, S. E., CROWDER, K. (2016): Moving for opportunities? Changing patterns of migration in North America. In White, M. J., (ed.): *International handbook of migration and population distribution*. Springer, New York. 421–448.
- STAKE, J. E. (1983): Factors in reward distribution: Allocation motive, gender, and protestant ethic endorsement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(2). 410–418.
- STAVROVA, O., SCHLÖSSER, T., BAUMERT, A. (2014): Life satisfaction and job-seeking behavior of the unemployed: The effect of individual differences in justice sensitivity. *Applied Psychology*, 63(4). 643–670.
- STRELAN, P. (2018): Justice and forgiveness in interpersonal relationships. *Current Directions in Psychological Science*, 27(1). 20–24.
- STRELAN, P., ZDANIUK, A. (2015): Threatened state self-esteem reduces forgiveness. *Self and Identity*, 14(1). 16–32.

- STRELAN, P., CRABB, S., CHAN, D., JONES, L. (2017): Lay perspectives on the costs and risks of forgiving. *Personal Relationships*, 24(2). 392–407.
- STRELAN, P., MCKEE, I., FEATHER, N. T. (2016): When and how forgiveness benefits victims: Post-transgression offender effort and the mediating role of deservingness judgements. *European Journal of Social Psychology*, 46(3). 308–322.
- STRELAN, P., MCKEE, I., CALIC, D., COOK, L., SHAW, L. (2013): For whom do we forgive? A functional analysis of forgiveness. *Personal Relationships*, 20(1). 124–139.
- STRUBE, M. J., BARBOUR, L. S. (1983): The decision to leave an abusive relationship: Economic dependence and psychological commitment. *Journal of Marriage and the Family*, 45(4). 785–793.
- STRUTHERS, C. W., EATON, J., SANTELLI, A. G., UCHIYAMA, M., SHIRVANI, N. (2008): The effects of attributions of intent and apology on forgiveness: When saying sorry may not help the story. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(4). 983–992.
- SUBAŠIĆ, E., SCHMITT, M. T., REYNOLDS, K. J. (2011): Are we all in this together? Co-victimization, inclusive social identity and collective action in solidarity with the disadvantaged. *British Journal of Social Psychology*, 50(4). 707–725.
- SZE, J. A., GYURAK, A., GOODKIND, M. S., LEVENSON, R. W. (2012): Greater emotional empathy and prosocial behavior in late life. *Emotion*, 12(5). 1129–1140.
- TAJFEL, H. (1978): Social categorization, social identity and social comparison. In Tajfel, H. (ed.): *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press, London. 61–76.
- TAJFEL, H. (1981): *Human groups and social categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- TAY, A. K., REES, S., STEEL, Z., TAM, N., SOARES, Z., SOARES, C., SILOVE, D. M. (2016): Six-year trajectories of post-traumatic stress and severe psychological distress symptoms and associations with timing of trauma exposure, ongoing adversity and sense of injustice: a latent transition analysis of a community cohort in conflict-affected Timor-Leste. *BMJ open*, 6(2). e010205.
- TAYLOR, S. E., BROWN, J. D. (1994): Positive illusions and well-being revisited: separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116(1). 21–27.
- TENBRUNSEL, A. E., WADE-BENZONI, K. A., MOAG, J., BAZERMAN, M. H. (1999): The negotiation matching process: Relationships and partner selection. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 80(3). 252–283.
- THIBAUT, J. W., KELLEY, H. H. (1959): *The social psychology of groups*. Wiley, New York.
- THIBAUT, J., WALKER, L. (1975): *Procedural Justice: A psychological Analysis*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- THOMAS, E. F., LOUIS, W. R. (2013): Doing democracy: The social psychological mobilization and consequences of collective action. *Social Issues and Policy Review*, 7(1). 173–200.

- THOMPSON, L., LOEWENSTEIN, G. (1992): Egocentric interpretations of fairness and interpersonal conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(2). 176–197.
- TÖRNBLOM, K. Y. (1982): Reversal in preference responses to two types of injustice situations: A methodological contribution to equity theory. *Human Relations*, 35(11). 991–1014.
- TÖRNBLOM, K., AHLIN, E. (1998): Mode of accomplishing positive and negative outcomes: Its effect on fairness evaluations. *Social Justice Research*, 11(4). 423–442.
- TÖRNBLOM, K.Y., JONSSON, D. R. (1985): Subrules of the equality and contribution principles: Their perceived fairness in distribution and retribution. *Social Psychology Quarterly*, 48(3). 249–261.
- TRIANDIS, H. C. (1989): The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96(3). 506–520.
- TRIANDIS, H. C., GELFAND, M. J. (1998): Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1). 118–128.
- TRIPP, M., BIES, R. J., AQUINO, K. (2002): Poetic justice or petty jealousy? The aesthetics of revenge. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1). 966–984.
- TRIPP, T. M., BIES, R. J. (2015): “Doing justice”: The role of motives for revenge in the workplace. In Cropanzano, R., Ambrose, M. (eds): *The Oxford Handbook of Justice in the Workplace*. Oxford University Press, Oxford. 461–475.
- TROST, Z., AGTARAP, S., SCOTT, W., DRIVER, S., GUCK, A., RODEN-FOREMAN, K., WARREN, A. M. (2015): Perceived injustice after traumatic injury: Associations with pain, psychological distress, and quality of life outcomes 12 months after injury. *Rehabilitation Psychology*, 60(3). 213–221.
- TSARENKO, Y., TOJIB, D. (2012): The role of personality characteristics and service failure severity in consumer forgiveness and service outcomes. *Journal of Marketing Management*, 28(9–10). 1217–1239.
- TURILLO, C. J., FOLGER, R., LAVELLE, J. J., UMPHRESS, E. E., GEE, J. O. (2002): Is virtue its own reward? Self-sacrificial decisions for the sake of fairness. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89(1). 839–865.
- TVERSKY, A., KAHNEMAN, D. (1981): The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481). 453–458.
- TYLER, T. R. (1989): The psychology of procedural justice: A test of the group-value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5). 830–838.
- TYLER, T. R. (1994): Psychological models of the justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5). 850–863.

- TYLER, T. R. (2012): A history of justice and morality research. In Kruglanski, A. W. P., Stroebe, W. (eds): *Handbook of the history of social psychology*. Psychology Press, New York. 453–474.
- TYLER, T. R., BLADER, S. L. (2003): The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4). 349–361.
- URBANSKA, K., MCKEOWN, S., TAYLOR, L. K. (2019): From injustice to action: The role of empathy and perceived fairness to address inequality via victim compensation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 82. 129–140.
- VAN DEN BOS, K., LIND, E. A. (2002): Uncertainty management by means of fairness judgments. In Zanna, M. P. (ed.): *Advances in experimental social psychology*. Vol. 34. Academic Press, San Diego, CA. 1–60.
- VAN DER TOORN, J., NAIL, P. R., LIVIATAN, I., JOST, J. T. (2014): My country, right or wrong: Does activating system justification motivation eliminate the liberal-conservative gap in patriotism?. *Journal of Experimental Social Psychology*, 54. 50–60.
- VAN DOORN, J., ZEELBERG, M., BREUGELMANS, S. M. (2019): Emotional experience and prosocial behavior in observers of unjust situations. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 15(1). 41–59.
- VAN LANGE, P. A., SEMIN-GOOSSENS, A. (1998): The boundaries of reciprocal cooperation. *European Journal of Social Psychology*, 28(5). 847–854.
- VAN LANGE, P. A., DE BRUIN, E., OTTEN, W., JOIREMAN, J. A. (1997): Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4). 733–746.
- VAN PROOIJEN, J. W., DE CREMER, D., VAN BEEST, I., STÅHL, T., VAN DIJKE, M., VAN LANGE, P. A. (2008): The egocentric nature of procedural justice: Social value orientation as moderator of reactions to decision-making procedures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(5). 1303–1315.
- VAN PROOIJEN, J. W., STÅHL, T., EEK, D., VAN LANGE, P. A. (2012): Injustice for all or just for me? Social value orientation predicts responses to own versus other's procedures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(10). 1247–1258.
- VAN ZOMEREN, M., IYER, A. (2009): Introduction to the social and psychological dynamics of collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4). 645–660.
- VAN ZOMEREN, M., POSTMES, T., SPEARS, R. (2008): Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4). 504–535.
- VAN ZOMEREN, M., SPEARS, R., FISCHER, A. H., LEACH, C. W. (2004): Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(5). 649–664.

- VARTIA, M. A. (2001): Consequences of workplace bullying with respect to the well-being of its targets and the observers of bullying. *Scandinavian Journal of Work Environment Health*, 27(1). 63–69.
- VIDMAR, N., MILLER, D. T. (1980): Social psychological processes underlying attitudes toward legal punishment. *Law and Society Review*, 14(3). 565–602.
- VOHS, K. D. (2015): Money priming can change people's thoughts, feelings, motivations, and behaviors: An update on 10 years of experiments. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(4). 86–93.
- VOHS, K. D., MEAD, N. L., GOODE, M. R. (2006): The psychological consequences of money. *Science*, 314(5802). 1154–1156.
- WADE, N. G., WORTHINGTON JR., E. L. (2002): *Unforgiveness and forgiveness in volunteers for a psychoeducational intervention*. Working paper. Department of Psychology, Virginia Commonwealth University, Richmond, VA.
- WALKER, D. F., GORSUCH, R. L. (2002): Forgiveness within the Big Five personality model. *Personality and Individual Differences*, 32(7). 1127–1137.
- WALKER, L. E. (1984): *The Battered Woman Syndrome*. Springer, New York.
- WALSTER, E., WALSTER, G. W., BERSCHEID, E. (1978): *Equity: Theory and Research*. Allyn and Bacon, Boston.
- WANG, W., QIU, L., KIM, D., BENBASAT, I. (2016): Effects of rational and social appeals of online recommendation agents on cognition-and affect-based trust. *Decision Support Systems*, 86(C). 48–60.
- WENZEL, K., SCHINDLER, S., REINHARD, M. A. (2017): General belief in a just world is positively associated with dishonest behavior. *Frontiers in Psychology*, 8. 1770.
- WENZEL, M. (2000): Justice and identity: The significance of inclusion for perceptions of entitlement and the justice motive. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(2). 157–176.
- WENZEL, M. (2004): A social categorisation approach to distributive justice. *European Review of Social Psychology*, 15(1). 219–257.
- WENZEL, M., OKIMOTO, T. G., FEATHER, N. T., PLATOW, M. J. (2008): Retributive and restorative justice. *Law and Human Behavior*, 32(5). 375–389.
- WITVLIET, C. V. O., WORTHINGTON JR., E. L., WADE, N. G. (2002): Victims' heart rate and facial EMG responses to receiving an apology and restitution. *Psychophysiology*, 39. S88.
- WITVLIET, C. V. O., LUDWIG, T. E., VANDER LAAN, K. L. (2001): Granting forgiveness or harboring grudges: implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science*, 12(2). 117–123.
- WOJCISZKE, B. (1997). Parallels between competence-versus morality-related traits and individualistic versus collectivistic values. *European Journal of Social Psychology*, 27(3). 245–256.

- WORTHINGTON, E. L. (2001): *Five steps to forgiveness: The art and science of forgiving*. Crown, New York, NY.
- XU, A. J., LOI, R., NGO, H. Y. (2016): Ethical leadership behavior and employee justice perceptions: The mediating role of trust in organization. *Journal of Business Ethics*, 134(3). 493–504.
- YILMAZ, O., HARMA, M., BAĞÇEKAPILI, H. G., CESUR, S. (2016): Validation of the moral foundations questionnaire in Turkey and its relation to cultural schemas of individualism and collectivism. *Personality and Individual Differences*, 99. 149–154.
- ZELDITCH JR, M., FORD, J. B. (1994): Uncertainty, potential power, and nondecisions. *Social Psychology Quarterly*, 57(1). 64–73.
- ZHDANOVA, L., LUCAS, T. (2016): Justice beliefs, personal well-being and harsh social attitudes: Initial demonstration of a polynomial regression and response surface methodology. *Current Psychology*, 35(4). 615–624.
- ZHOU, X., VOHS, K. D., BAUMEISTER, R. F. (2009): The symbolic power of money. Reminders of money alter social distress and physical pain. *Psychological Science*, 20(6). 700–706.

Tárgymutató

- abúzus 53, 55
- adok-kapok játék 44
- áldozathibáztatás 50, 99, 101
- áldozatvédelem 152
- alkuviselkedés 61–62, 73–75
- általános megbocsátási hajlandóság 110–112, 120, 129–131
- ambivalens szexizmus 49

- bántalmazó kapcsolatok 52–55, 161
- barátságosság 58, 85, 102, 104
- bizalom kapcsolati és stratégiai előzményei 147–148
- bizalom-helyreállítás 135–138, 145, 147, 161
- bizalomjáték 43, 140, 143
- bocsánatkérés 31, 32, 133, 134, 136–149
 - normasértést elismerő 137, 148
 - kapcsolati mentegetőző 137, 140, 148
- bosszú 41, 47, 111, 113, 119
- büntetési motívumok az igazságtalansággal kapcsolatban 31

- célkeretezési elmélet 60–61

- cserelmélet 9, 18, 24, 33, 38–40, 47, 86
- csoportalapú igazságtalanság 154
- csoportelkötelezettség-modell 26
- csoportérték-modell 16, 26
- csoportérték-modell procedurális elemei 26
 - neutralitás 26
 - bizalom 26
 - tisztelet 26

- egészségre káros hatások 37
- egzisztenciális fenyegetettség 50–51
- egyenlőségi heurisztika 19, 70–73
- egyensúly 9, 18, 30, 38, 78, 81–82

egyensúly-helyreállító megtorlás 78, 82, 131
 étellel való elégedettség 100, 108–109
 elosztási elvek 18–24
 teljesítményarányos méltányosság 18, 23, 24, 65
 az egyenlőség 18–20, 23, 70
 szükséglet elve 18–20, 22, 23, 27
 elosztási preferenciák 20–24
 énvédelem 10, 56, 78, 97
 énvédő pozitív illúziók 97
 eszkálálódó konfliktus 41, 42
 etikus vezetés 133–134

folyamatkontroll 24

hamis tudat 12, 51
 harmadik személyes diktátorjáték, harmadik személyes büntetés 152–153
 hatalom és társas kapcsolatok 59–60
 homeosztatisz elméletek 38
 Homo Oeconomicus emberkép 29

idealista gondolkodásmód és konstruktív kezdeményezések 40, 160
 igazságos társadalmi elosztás 14, 22
 igazságos világba vetett hit 40, 97–101, 103, 104, 112
 személyes 99, 100
 általános 99
 végső 99
 jelenre vonatkozó 99
 igazságosság 13–34
 észleleti 14, 23, 28, 39, 57, 104, 109, 113, 117, 131
 elosztási (disztributív) 18–24, 27, 28, 33, 38, 97, 112, 116
 procedurális 24–25, 26, 28, 31, 37, 38, 97, 106, 112, 115
 kapcsolati-interakciós 25–26, 33
 elvi (deontikus) 17
 retributív 30, 32, 95
 resztoratív 30–34
 igazságossági motívum 16–17, 31, 78
 instrumentális 31, 78, 102
 kapcsolati 78, 102

igazságosságra való érzékenység 101–103, 114, 128, 131, 133, 150, 161
 áldozati 102, 103, 107, 108, 123, 128, 131, 133
 kedvezményezetti 123, 124, 125, 131, 132
 döntéshozói 133
 tanúként mutatott 133
igazságtalan világba vetett hit 99, 103
igazságtalanságszakadék 111
inkluzivitás (vs. elutasítottság) 16
integratív modellek az igazságosságról szóló benyomások formálódására 27–29

kapcsolatépítő válasz 89–94
ki nem kényszeríthető erőfeszítések 44
kollektív cselekvés és feltételei 52, 128, 131, 150, 153–156
 morális felháborodás 52, 154–155
 hatékonyságérzés 154
kollektivista értékorientáció 105, 106
konfliktus 41, 77–83, 118–119
konstruktív válaszok 41, 96, 160
kontroll 29, 58–59,
konzerváció (kapcsolati és társadalmi) 51, 121
kulturális összehasonlító vizsgálatok 64–65

legitimáció 49–51

megbocsátás 46–48, 111, 133–149
mentális egészség, személyes jóllét 97, 99, 100
morálfilozófiai nézetek és politikai attitűdök 14, 21, 23
morális alapok elmélete 63–65
morális érzelmek 153, 156
morális szétkapcsoltság 151
motiváló és motivált igazságosság 162

normaelmélet 28
normák 16, 20, 25, 28, 31, 33, 41, 53, 59, 60, 61, 78, 83, 110, 128, 131, 134, 151, 153, 157, 159
normatív társadalomelmélet, morálfilozófiai mércék 14, 20

pénz és társas kapcsolatok 58
politikatudatosság 156
pozitív önértékelés iránti igény 16, 33, 35, 51

proszociális viselkedés 103–104, 126
proszocialitás 90, 91, 97, 103–107, 114, 117, 123–129

reciprocitás (viszonosság) 9, 10, 38–48, 130, 133, 158, 160, 161
rendszerigazolás 10, 11, 23, 47, 49–56, 59, 61, 63, 65, 96, 163
rendszerigazolás-elmélet 11, 49–56
rendszerkritika 49, 50, 51
resztoratív technikák 31
 kompenzáció 31, 133, 135
 bocsánatkérés 31, 111, 133–149

segítségnyújtás 58, 91, 99, 101, 104, 105, 116, 151
sértettségéből fakadó megtorlás 77, 81, 82, 111
stressz 29, 35–37, 92–96, 123, 129, 152, 161
stresszel való megküzdés 38
stresszkiértékelési elmélet 29

szervezeti attitűdök 42, 134
 elégedettség 42
 elkötelezettség 26
 vezetői döntések elfogadása 42
szexuális zaklatás 55
szűkös erőforrás 24

tanúként adott válaszok 52, 150–156
társadalmi újraelosztás 17
társas dilemmák 103
társas értékorientáció 105–106, 112, 114–119, 131
társas idegtudományi kutatások 35
társas identitás, széles alapú társas identitás 16, 153, 155
többszemponos tárgyalások 57, 61

ultimátumjáték 41, 67–69, 89

vallásosság 64, 85, 107–110, 119–122, 132, 138, 139, 144, 146
vinyettamódszer 90, 114, 122, 123, 131, 138, 147

zaklatás (munkahelyi, iskolai) 151–152

Névmutató

- Abeler, J. 45, 165
Ackermann, K. A. 136, 204
Adams, G. S. 135, 171
Adams, J. B. 22, 179
Adams, J. S. 18, 38, 39, 165
Agnew, C. R. 126, 183
Agtarap, S. 204
Ahlin, E. 22, 187
Alberts, J. K. 179
Alessandri, G. 167
Alexander, S. 179
Allemand, M. 146, 165
AlSheddi, M. 64, 165
Ambrose, M. L. 113, 181, 187
Anastasio, P. A. 172
Andersen, S. M. 181
Anderson, C. 176
Aquino, K. 187
Arbach, D. 184
Argyle, M. 9, 165, 175
Arnetz, B. 179
Aryee, S. 45, 165
Ashy, M. 110, 165
- Bachman, B. A. 172
Baer, A. 173
Bahçekapili, H. G. 190
Baird, B. M. 170
Bales, R. F. 89, 165
Banaji, M. R. 10, 50, 51, 56, 175
Barbour, L. S. 54, 204
Barhight, L. R. 151, 156, 165
Barling, J. 37, 39, 172
Barnes, C. D. 167
- Baron, J. 21, 165
Barreto, M. 52, 170
Batson, C. D. 103, 165
Bauer, P. T. 21, 165
Baumeister, R. F. 158, 165, 190
Baumert, A. 103, 112, 166, 184, 185
Bazerman, M. H. 169, 186
Beach, S. R. 178
Beall, E. 173
Beehr, T. A. 184
Bègue, L. 101, 107, 166
Bell, C. 185
Bellah, C. G. 180
Bellows, N. 89, 181
Benbasat, I. 189
Benson, D. 204
Berg, J. 43, 48, 140, 166
Berger, S. 184
Berkowitz, L. 66, 165, 166
Berman, J. J. 181
Bernáth, Á. 73, 74, 76, 166, 178
Berry, J. W. 36, 85, 132, 137, 141, 146, 166
Berscheid, E. 189
Bettman, J. R. 183
Bianco, A. T. 172
Bies, R. J. 25, 78, 160, 166, 171, 187
Biswas-Diener, R. 170
Bjerk, D. 17, 166
Blader, S. L. 26, 188
Blount, S. 89, 166
Bobocel, D. R. 169
Bolle, F. 79, 166
Bond, M. H. 23, 178, 185
Bono, G. 136, 166

- Bottom, W. P. 135, 166
 Boulding, K. E. 21, 167
 Branscombe, N. R. 170
 Breugelmans, S. M. 188
 Brockner, J. 28, 163, 167
 Brown, J. D. 97, 186
 Brown, M. E. 134, 167
 Brown, R. P. 78, 110, 167
 Buchko, A. A. 54, 167
 Buchko, K. J. 167
 Budhwar, P. S. 165
 Burton, J. P. 113, 167
 Buscher, C. 167
- Calic, D. 186
 Camerer, C. F. 17, 41, 43, 139, 167
 Campbell, N. J. 167
 Caprara, G. V. 90, 91, 104, 105, 123, 131, 167
 Caraballo, K. L. 155, 173
 Caravita, S. C. 151, 167
 Carlsmith, K. M. 31, 95, 153, 167
 Carstensen, L. L. 126, 167
 Cesur, S. 190
 Chadwick-Jones, J. K. 9, 167
 Chan, D. 186
 Chang, E. S. 99, 178
 Charles, S. T. 126, 167
 Chen, Z. X. 165
 Cheng, S. T. 166, 168
 Cheung, W. Y. 184
 Chi, D. S. 185
 Choe, E. 169
 Choma, B. L. 100, 103, 112, 174.
 Cialdini, R. H. 41, 78, 168
 Cikara, M. 49, 56, 168
 Clayton, S. D. 112, 168
 Clay-Warner, J. 175
 Cohen, G. L. 97, 185
- Colquitt, J. A. 45, 168
 Cone, J. 173
 Conlon, D. E. 42, 168, 181
 Cook, L. 186
 Coupey, E. 183
 Crabb, S. 186
 Crocker Flerx, V. C. 182.
 Crocker, J. 158, 168
 Cropanzano, R. 17, 28, 162, 168, 171, 179, 187
 Crowder, K. 185
 Curhan, J. R. 62, 76, 168
- Dalbert, C. 98, 99, 101, 168, 169, 179
 Daniels, S. E. 166
 Darby, B. W. 137, 184
 Darley, J. M. 31, 135, 151, 167, 169, 178, 184
 Davey, L. M. 23, 169,
 Davis, D. E. 63, 111, 169
 De Bruin, E. 188
 De Cremer, D. 135, 140, 148, 169, 188
 de Fabrique, N. 55, 169
 Deakin, J. F. W. 171
 Decety, J. 102, 169
 Demetrovics, Zs. 174
 Derksen, J. J. 174
 Desmet, P. T. M. 135, 169
 Deutsch, M. 16, 20, 95, 136, 159, 169, 178
 Di Blasio, P. 167
 Dias, M. G. 174
 Dickhaut, J. 166
 Diekman, A. B. 121, 169
 Diekmann, K. A. 23, 33, 169
 Diener, E. 108, 170, 182
 Ditto, P. H. 173, 177
 Donnellan, M. B. 85, 170
 Dooley, M. T. 169
 Doosje, B. 135, 170
 Dovidio, J. F. 128, 131

Dörfel, M. 37, 48, 184
 Driver, S. 187
 Duncan, L. E. 156, 170

 Eagly, A. H. 169
 Eaton, J. 186
 Eavey, C. L. 172
 Eek, D. 188
 Einarsen, S. 151, 156, 170
 Eisenberg, N. 167
 Eisenberger, N. I. 163, 170
 Elfering, A. 184
 Ellemers, N. 52, 170
 Elliot, G. C. 22, 180
 Elovainio, M. 37, 48, 170
 Elster, J. 20, 170
 Erlandsson, A. 64, 181
 Everett, L. 35, 46, 47, 48, 170
 Exline, J. J. 111, 170
 Ezenwa, M. O. 37, 170

 Falk, A. 48, 165, 171
 Farrow, T. F. D. 36, 171
 Fattori, F. 128, 131, 171
 Feather, N. T. 186, 189
 Fehr, E. 39, 44, 78, 152, 156, 171
 Fehr, R. 111, 112, 120, 129, 135, 137, 171
 Festinger, L. 49, 171
 Fetchenhauer, D. 184
 Fincham, F. D. 178
 Finegan, J. E. 40, 160, 173, 174
 Fiori, M. 175
 Firestone, I. J. 172.
 Fischbacher, U. 78, 152, 156, 171
 Fischer, A. H. 189
 Fiske, S. T. 54, 59, 165
 Flannelly, K. J. 179
 Flynn, J. F. 135, 171
 Foa, E. B. 9, 171

 Foa, U. G. 9, 171
 Folck, C. D. 184
 Folger, R. 25, 28, 162, 168, 171, 185, 187
 Folkman, S. 29, 35, 38, 172, 178
 Ford, J. B. 40, 190
 Forsyth, D. R. 40, 172
 Fox, A. 137, 172
 Fox, S. 127, 172
 Förster, J. 158, 172
 Förster, N. 184
 Francis, L. J. 37, 39, 172, 175
 Frank, R. H. 58, 172
 Friedberg, J. P. 113, 172
 Friesen, J. 176
 Frohlich, N. 21, 172
 Fry, W. R. 62, 172
 Furnham, A. 98, 172
 Fülöp, M. 127, 172

 Gächter, S. 39, 171
 Gaertner, S. L. 154, 172
 Galinsky, A. D. 59, 172, 174
 Gaucher, D. 176
 Gee, J. O. 187,
 Gelfand, M. J. 106, 129, 135, 137, 171, 185,
 187
 Gelles, R. J. 53, 172
 Gerard, H. B. 16, 169
 Gibson, K. 166
 Gill, H. 40, 160, 173
 Gilovich, T. 17, 23, 43, 172, 173, 175
 Glasford, D. E. 155, 173
 Glick, P. 54, 168, 173
 Goch, I. 169
 Goette, L. 165
 Goldman, B. 168
 Gollwitzer, M. 14, 103, 107, 113, 166, 173,
 184
 Goode, M. R. 189

- Goodkind, M. S. 186
 Gopinath, C. 38, 184
 Gorsuch, R. L. 137, 189
 Gottfried, J. A. 178
 Gouldner, A. W. 41, 173
 Graham, J. 63, 64, 65, 173, 174, 177
 Graham, S. M. 204
 Green, M. 173
 Greenberg, J. 28, 29, 35, 37, 48, 91, 96,
 159, 171, 173, 174, 179
 Griffiths, P. D. 171
 Grobbink, L. H. 78, 174
 Gruenfeld, D. H. 59, 172, 174, 176
 Guck, A. 187
 Guinote, A. 59, 60, 66, 174
 Güth, W. 41, 42, 48, 66, 67, 69, 76, 174

 Gyollai, Á. 90, 174
 Gyurak, A. 186

 Hafer, C. L. 40, 100, 103, 112, 174, 182
 Haidt, J. 57, 63, 65, 76, 132, 173, 174, 177
 Hannah, M. E. 126, 180
 Harder, J. W. 22, 180
 Harma, M. 190
 Harrison, D. 167
 Hastings, S. E. 40, 160, 173, 174
 Hayes, A. F. 93, 144, 174
 Haynes, G. 17, 43, 175
 Hegarty, P. 165
 Hegtvedt, K. A. 36, 39, 113, 175
 Heim, T. A. 184
 Henle, C. A. 113, 175
 Hidegkuti, I. 178
 Higgins, E. T. 38, 172, 178
 Hill, P. C. 170, 185
 Hills, P. 146, 175
 Hing, L. S. 169
 Hite, P. A. 46, 183

 Hodgson, M. N. 173
 Hogg, M. A. 97, 175
 Homans, G. C. 9, 24, 38, 39, 175
 Honeycutt, J. 110, 146, 148
 Hook, J. N. 169
 Hubbard, J. A. 165
 Huffman, D. 165
 Humphreys, M. 178
 Hunyady, Gy. 51, 175, 176
 Hunyady, O. 50, 97, 175
 Hyde, C. T. 165

 Illyés, K. 182
 Imai, L. 185
 Inesi, M. E. 172, 174
 Iyer, A. 154, 188
 Iyer, R. 173, 177

 Jackson, C. J. 175
 Jacobshagen, N. 184
 Jimenez, M. C. 176
 Johnson, C. 175
 Johnson, E. 183
 Johnson, J. L. 180
 Johnson, K. M. 173
 Johnston, C. S. 101, 175
 Joireman, J. A. 188
 Jones, L. 186
 Jonsson, D. R. 22, 187
 Joseph, C. 57, 63, 76, 132, 174
 Joshanloo, M. 108, 109, 112, 175
 Jost, J. T. 10, 23, 50, 51, 56, 97, 168, 174,
 175, 176, 181, 182, 188
 Judge, T. A. 42, 134, 168, 176

 Kahneman, D. 28, 66, 139, 176, 187
 Kálin, W. 184
 Kameda, T. 22, 176
 Kammeyer-Mueller, J. D. 42, 134, 176

- Kay, A. C. 50, 52, 168, 174, 176
 Keizer, K. 61, 176
 Kelley, H. H. 59, 176, 186
 Keltner, D. 14, 59, 66, 76, 176
 Kelly, C. 156, 177
 Kelly, J. 156, 177
 Kilpatrick, S. D. 180
 Kim, D. 189
 Kim-Prieto, C. 170
 Kirchler, E. 182
 Kirchsteiger, G. 171
 Kis, M. 41, 136, 177
 Kiss, N. 183
 Kivimäki, M. 170
 Klimecki, O. M. 111, 177
 Knetsch, J. L. 176
 Kogler, C. 182
 Koleva, S. P. 173, 177
 Koller, S. H. 174
 Konovsky, M. A. 28, 171
 Konow, J. 14, 177
 Kopp, M. 121, 177
 Kovács Z. 177
 Kovács, J. 11, 18, 19, 20, 33, 41, 42, 44, 48,
 59, 66, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 82, 90,
 114, 115, 116, 118, 135, 136, 137, 138, 147,
 148, 166, 171, 174, 177, 178, 180, 182, 183
 Köteles, F. 174
 Kramer, R. M. 136, 147, 167, 178
 Krings, F. 175
 Kulesa, P. 169
 Kumar, P. 181

 LaBouff, J. P. 64, 178
 Lakey, B. 179
 Lambert, N. M. 110, 112, 178
 Landenburger, K. M. 53, 178
 Latané, B. 151, 178
 Laurin, K. 176

 Lavelle, J. J. 187
 Lazarus, R. S. 29, 38, 178
 Leach, C. W. 189
 Lee, T. L. 168
 Lee, T. W. 167
 Lench, H. C. 99, 178
 LePage, A. 66, 166
 Lerner, M. J. 97, 168, 178
 Leung, K. 23, 178
 Levenson, R. W. 184
 Leventhal, G. S. 24, 25, 178
 Lewicki, R. J. 25, 137, 166, 178, 185
 Lewin, K. 63, 178
 Li, J. J. 183
 Li, W. 60, 178
 Lieberman, M. D. 170
 Limber, S. P. 182
 Lind, E. A. 16, 26, 28, 97, 116, 162, 163,
 167, 179, 188
 Lindenberg, S. 60, 76, 158, 176, 179
 Lindholm, H. 170
 Lipkus, I. M. 100, 169
 Liviatan, I. 188
 Loewenstein, G. 23, 165, 187
 Loi, R. 190
 Loiacono, D. M. 184
 Long, D. M. 168
 Louis, W. R. 153, 187
 Lount Jr, R. B. 178
 Lucas, R. E. 170
 Lucas, T. 99, 101, 179, 190
 Ludwig, T. E. 190
 Lutgen-Sandvik, P. 151, 156, 179
 Lutjen, L. J. 113, 179

 MacCurtain, S. 152, 179
 MacMahon, J. 179
 Madia, B. P. 184
 Maes, J. 98, 99, 173, 179, 184

- Magee, J. C. 59, 66, 172, 174, 179
 Maggiori, C. 175
 Major, B. 22, 179
 Malley-Morrison, K. 165
 Mamman, A. 23, 179
 Mandisodza, A. N. 181
 Mania, E. W. 111, 183
 Mannarini, T. 171
 Mannix, E. A. 20, 180
 Manstead, A. S. 170, 185
 Markovsky, B. 36, 175
 Martellotta, C. 174
 Martin, J. 22, 180
 Martz, J. M. 53, 183
 Marzana, D. 171
 Máth, J. 178
 Mayer, D. M. 185.
 McAlister, D. J. 136, 180
 McCabe, K. 166
 McClelland, G. 183
 McClintock, C. G. 105, 180
 McCullough, M. E. 32, 78, 89, 137, 166,
 170, 180
 McElroy, S. E. 169
 McKee, I. 186
 McKeown, S. 188
 Mead, N. L. 189
 Meeker, B. F. 22, 180
 Meier, L. L. 175, 184
 Meindl, P. 173
 Mellers, B. A. 181
 Mercurio, A. E. 165
 Messick, D. M. 19, 20, 23, 27, 28, 33, 105,
 180, 184
 Mezó E. 18, 33, 180
 Midlarsky, E. 126, 180
 Mikkelsen, E. G. 151, 156, 170
 Mikula, G. 25, 180
 Miller, D. T. 28, 30, 105, 112, 176, 180, 181,
 189
 Mitchell, G. 21, 22, 181
 Mitchell, M. S. 113, 181
 Mitchell, T. R. 167
 Moag, J. 186
 Moallem, I. 178
 Molokie, R. E. 170
 Montada, L. 184
 Moon, C. 106, 181
 Moorman, R. 28, 181
 Morselli, D. 128, 183
 Muller, D. 101, 166
 Mullin, N. 182
 Mungan, M. C. 136, 181
 Murnighan, J. K. 166
 Murphy, C. 179
 Murphy, R. O. 136, 181
 Murphy-Berman, V. 22, 181
 Myers, D. G. 170
 Nag, M. 171
 Nail, P. R. 188
 Napier, J. L. 50, 181
 Neale, M. A. 168, 180
 Nelissen, R. M. 152, 156, 181
 Neuman, J. H. 36, 181
 Neumann, J. K. 185
 Ngo, H. Y. 190
 Nilsson, A. 64, 181
 Nisbett, R. E. 89, 181
 Nortcraft, G. B. 180
 Nosek, B. A. 173
 Nowakowski, J. M. 42, 181
 Nudelman, G. 100, 182
 Obermann, M. L. 151, 182
 O'Connor, L. E. 166
 Oishi, S. 21, 182

Okimoto, T. G. 189
 Okun, A. M. 21, 182
 Olson, J. M. 40, 100, 112, 174, 182
 Olszewski, B. T. 184
 Olweus, D. 151, 182
 Opotow, S. 78, 182
 Oppenheimer, J. A. 21, 172
 Ordonez, L. D. 181
 Osborne, D. 51, 182
 O'Sullivan, M. 179
 Oswald, F. L. 170
 Otten, W. 188

Pachauri, A. 181
 Paller, K. A. 178
 Pántya, J. 14, 17, 23, 45, 46, 59, 178, 182, 183
 Papp, G. 85, 135, 137, 148, 177, 178, 182, 183
 Pargament, K. I. 107, 109, 183
 Park, L. E. 158, 168
 Parrott III, L. 166
 Passini, S. 128, 183
 Payne, J. W. 18, 183
 Peach, J. M. 176
 Pedersen, M. J. 100, 183
 Pelhan, B. W. 176
 Penner, L. A. 170
 Petrik, B. 180
 Piliavin, J. A. 170
 Pittman, T. S. 31, 169
 Platow, M. J. 189
 Pohjonen, T. 170
 Polin, B. 178
 Poppo, L. 136, 147, 183
 Postmes, T. 189
 Pozzi, M. 171
 Pratto, F. 155, 173
 Procter, E. 98, 172

Pruitt, D. G. 73, 183
 Purnima, S. 181
 Puttonen, S. 170

Qiu, L. 189
 Quinn, R. 183

Rachal, K. C. 180
 Rawls, J. 21, 183
 Rees, S. 186
 Regan, D. T. 172
 Reinhard, M. A. 189
 Reynolds, K. J. 186
 Riedl, A. 171
 Riek, B. M. 111691, 183
 Riese, J. 176, 182
 Ritter, C. 101, 183
 Roberts, M. L. 46, 182
 Robinson, S. L. 136, 183
 Robinson, P. H. 167
 Rodell, J. B. 168
 Roden-Foreman, K. 187
 Rohrbaugh, J. 21, 183
 Romano, S. 169
 Root, L. M. 166
 Rosencranz-Engelmann, J. 168
 Rosenzweig, E. 173
 Ross, L. 168, 169
 Rusbult, C. E. 53, 126, 183
 Russell, S. 165
 Rust, M. C. 172
 Rutte, C. G. 27, 28, 184
 Rye, M. S. 107, 109, 136, 183, 184

Saab, R. 52, 154, 156, 184
 Sabbagh, M. 113, 173, 177, 184
 Saleem, F. 38, 184
 Sallay, H. 169
 Salmivalli, C. 167

Samuels, S. M. 169
 Sander, D. 177
 Santelli, A. G. 186
 Schalke, R. 173
 Schell, T. 19, 20, 180
 Scher, S. J. 135, 184
 Scherer, M. 170
 Schimmack, U. 182
 Schindler, S. 189
 Schlenker, B. R. 137, 184
 Schlösser, T. 103, 106, 107, 128, 132, 184, 185
 Schmitt, M. 11, 37, 48, 90, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 113, 120, 123, 128, 132, 133, 135, 150, 166, 173, 177, 179, 184
 Schmitt, M. T. 186
 Schmittberger, R. 174
 Schroeder, D. A. 170
 Schwarze, B. 174
 Schwettmann, L. 14, 177
 Scott, B. A. 168
 Scott, W. 187
 Seider, B. H. 126, 184
 Semin-Goossens, A. 119, 188
 Semmer, N. K. 36, 184
 Sengupta, N. K. 182
 Sentis, K. P. 23, 33, 180
 Seybold, K. S. 36, 185
 Shaw, J. C. 168
 Shaw, L. 186
 Sheldon, O. 176
 Sheldon, P. 110, 146, 185
 Shen, M. J. 178
 Shepherd, L. 156, 185
 Sheppard, B. H. 25, 166, 185
 Sherman, D. K. 97, 185
 Shiloh, S. 100, 182
 Shiota, M. N. 184
 Shirvani, N. 186
 Shteynberg, G. 106, 185
 Sibley, C. G. 182
 Siegel, P. 28, 204
 Siegler, I. 179
 Silove, D. M. 186
 Silton, N. R. 179
 Simor, P. 174
 Sims, R. L. 152, 185
 Sinervo, T. 170
 Skarlicki, D. P. 113, 185
 Skitka, L. J. 23, 185
 Skrabski, Á. 177
 Smith, C. M. 176
 Smith, H. J. 16, 95, 185
 Smith, P. B. 23, 185
 Smith, P. K. 59, 66, 179
 Snyder, M. 182
 Snyder, C. 183
 Soares, C. 186
 Soares, Z. 186
 Spears, R. 170, 184, 185, 189
 Spector, P. E. 127, 172
 Spence, J. F. 171
 Spencer, S. J. 176
 Spring, A. 63, 185
 Srinivas, V. S. 172
 Ståhl, T. 188
 Stake, J. E. 23, 185
 Staubach, M. 166
 Stavrova, O. 107, 185
 Steel, Z. 186
 Steg, L. 60, 76, 158, 176, 179
 Stern, C. 176
 Stewart, A. J. 156, 170
 Stillman, T. F. 178
 Strelan, P. 30, 31, 32, 33, 34, 78, 160, 186
 Stritch, J. M. 183
 Strube, M. J. 54, 186
 Struthers, C. W. 136, 186

Suarez, M. L. 170
 Subašić, E. 155, 186
 Suchday, S. 172
 Suh, E. M. 170
 Sullivan, B. N. 176
 Sun, P. 152, 185

 Sze, J. A. 126, 186
 Székely, A. 177

 Taggart, G. 183
 Tajfel, H. 16, 153, 186
 Takezawa, M. 176
 Tam, N. 186
 Tan, J. H. 166
 Tanzer, N. 180
 TARRIER, N. 171
 Tausch, N. 184
 Tay, A. K. 37, 186
 Tay, L. S. 170
 Taylor, L. K. 188
 Taylor, S. E. 97, 186
 Tenbrunsel, A. E. 62, 76, 158, 186
 Tesluk, P. 185
 Tetlock, P. E. 23, 181, 185
 Thaler, R. H. 176
 Thibaut, J. W. 24, 59, 186, 187
 Thomas, E. F. 153, 187
 Thomas, T. 137, 172
 Thompson, E. P. 23, 50, 176
 Thompson, L. 23, 187
 Tindale, R. S. 176
 Tojib, D. 110, 146, 187
 Tolnay, S. E. 185
 Törnblom, K. Y. 22, 39, 187
 Tracy, S. J. 179
 Travaglino, G. A. 181
 Trevino, L. K. 167
 Triandis, H. C. 105, 106, 187

 Tripp, M. 78, 135, 160, 166, 187
 Trost, Z. 37, 187
 Tsarenko, Y. 110, 146, 187
 Tschan, F. 184
 Turillo, C. J. 17, 187
 Turner, T. 179
 Tversky, A. 66, 187
 Tyler, T. R. 14, 16, 18, 26, 28, 33, 39, 78,
 95, 96, 134, 162, 179, 185, 188

 Uchiyama, M. 186
 Umphress, E. E. 187
 Urbanska, K. 105, 188
 Uskul, A. K. 181

 Van Beest, I. 188
 Van den Bos, K. 28, 97, 179, 188
 Van der Toorn, J. 51, 188
 Van Dijk, E. 169
 Van Dijke, M. 188
 Van Lange, P. A. 106, 114, 115, 119, 131,
 188
 van Marle, H. J. 174
 Van Prooijen, J. W. 14, 106, 112, 113, 115,
 117, 173, 188
 Van Tongeren, D. R. 169
 Van Zomeren, M. 52, 154, 156, 188, 189
 Vander Laan, K. L. 190
 Vartia, M. A. 152, 156, 189
 Vecchi, V. 169
 Vidmar, N. 30, 189
 Vohs, K. D. 58, 76, 158, 165, 189, 190
 Vuilleumier, P. 177

 Wade, N. G. 47, 166, 189, 190
 Wade-Benzoni, K. A. 186
 Walker, D. F. 137, 189
 Walker, L. 24, 185
 Walker, L. E. 53, 189

Walster, E. 38, 189
Walster, G. W. 189
Wang, W. 147, 189
Warren, A. M. 187
Weijers, D. 108, 109, 112, 175
Wenzel, K. 101, 189
Wenzel, M. 31, 32, 127, 189
Wesson, M. J. 168
Whalen, P. 184
Wheeler, C. A. 173
Wiesenfeld, B. M. 163, 167
Wilkie, D. J. 170
Wilkinson, I. D. 171
Williams, D. L. 172
Williams, K. D. 170
Willis, G. B. 174
Witvliet, C. V. O. 36, 47, 190
Wojciszke, B. 105, 190
Woodruff, P. W. R. 171
Worthington, E. L. Jr. 32, 36, 47, 89, 111,
160, 180, 189, 190
Xu, A. J. 190
Yao, Y. 53, 170
Yilmaz, O. 64, 190
Yim, Y. K. 146, 168
Yoder, K. J. 102, 169
Zanna, M. P. 169, 176
Zapata, C. P. 168
Zdaniuk, A. 186
Zeelenberg, M. 152, 156, 181, 188
Zelditch Jr, M. 40, 190
Zhang, L. 173
Zhdanova, L. 99, 101, 190
Zheng, Y. 171
Zhou, K. Z. 183
Zhou, X. 58, 190
Zizzo, D. J. 166

A pszichológiában szubjektív tapasztalatokról teszünk tárgyilagos megállapításokat mérések alapján, és a kutatói elfogultságot igyekszünk minél jobban kizárni. Az igazságosságkutatás egyike a társas viszonyokkal és reprezentációkkal foglalkozó szociálpszichológia izgalmas és akár még az elfogultság veszélyét is magában rejtő területeinek. Egyfelől azért, mert cselekvő emberek lévén sokféleképpen találkozunk igazságtalansággal: áldozatként, kedvezményezettként, tanúként vagy elkövetőként. Azonban az igazságtalanságról való gondolkodásunkat még ennél is markánsabban befolyásolhatják kulturális sémáink, világnézetünk vagy akár azok a tudományos elméletek, amelyeket megbonthatatlanul érvényesnek tartunk. A viszonyossági elképzelés – röviden: a „szemet szemért, fogat fogért” elv – a szociálpszichológusoknak az igazságosságról való gondolkodásmódját máig erőteljesen meghatározza. E könyvben – saját kutatási tapasztalataimmal is alátámasztva – egy olyan együttgondolkodásra hívom az olvasót, amelyben az igazságtalanságra adott reakciók tárgyalásában a viszonyosságon túl a kapcsolatfenntartási motiváció és az építő kapcsolatrendezés is erős hangsúlyt kap.

ISBN 978-963-312-323-2

9 789633 123232

ELTE
EÖTVÖS
KIADÓ